

ЗЕМЉА И ЉУДИ

ПОПУЛАРНО НАУЧНИ ЗБОРНИК

Свеска 75

БЕОГРАД, 2025.

Издавач

Српско географско друштво, Београд, Студентски трг 3/III, тел. 011/2184065
e-mail: info@sgd.org.rs, web адреса: sgd.org.rs/

Уређивачки одбор

Др Ненад Живковић, др Мирољуб Милинчић, др Снежана Вујадиновић,
др Славољуб Драгићевић, др Рајко Гњато, др Јован Плавша,
др Даница Шантић, др Јелена Луковић, др Јелена Ћалић, мр Ивица Шантић

Уредник

Др Филип Крстић

Технички уредник

Др Филип Крстић

Штампа

„Форма Б“, Београд, тел. 011/2777104

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
91

ЗЕМЉА и људи : популарно научни зборник /
Српско географско друштво ; уредник Филип Крстић. -
1951, св. 1- . - Београд : Српско географско друштво,
1951- (Београд : Форма Б). - 20 cm

Годишње.

ISSN 0513-9449 = Земља и људи
COBISS.SR-ID 106309383

САДРЖАЈ

Др Стеван М. Станковић: ЦВИЛИЋЕВО ПРИСТУПНО ПРЕДАВАЊЕ НА ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ.....	5
Јово Анђић: МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ И ДУНАВ.....	11
Др Стеван М. Станковић: БАЊА КОВИЉАЧА	21
Његош Тубић: ФИЗИЧКО – ГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ ДУРМИТОРА.....	29
Јасмина Шормаз: ПУТОВАЊЕ ЈЕДНОГ ПЛАНИНАРА – БИОКОВО, БРАЧ И ДОЛИНА НЕРЕТВЕ.....	41
Др Добрила Лукић, Дарко Радуловић: СТО ГОДИНА ЕСПЛАНАДЕ.....	47
Миодраг Радановић: ДЕЈВИД ЛИВИНГСТОН	53
Светлана Терзић: ПРИРОДНЕ И ДРУШТВЕНЕ ОДЛИКЕ, СПЕЦИФИЧНОСТИ И ПРОБЛЕМИ УЈЕДИЊЕНИХ АРАПСКИХ ЕМИРАТА	67
Dr Lejla Žunić, dr Kristina Košić, mr Fikreta Žunić, dr Tatjana Pivac: OPTIMALNI PARIŠKI TRODNEVNI ITINERER – INDIVIDUALNI TURIZAM	83
Миле Сајчић: У ЗЕМЉИ ДОН КИХОТА – ТУРИСТИЧКА ПОНУДА ПОКРАЈИНЕ КАСТИЉА-ЛА МАНЋА	109

Р Е Ч У Р Е Д Н И К А

Поштовани читаоци,

у овом 75. броју популарно-научног зборника „Земља и људи”, можете прочитати о:

- Првом предавању нашег знаменитог географа Јована Цвијића на Великој школи.
- Животу, научном раду и повезаности научника Милутина Миланковића са родним Даљем и Дунавом.
- Туристичком развоју и значају Бање Ковиљаче.
- Природним лепотама Дурмитора.
- Специфичностима планине Биоково, острва Брача и долине доње Неретве.
- Развоју и значају хотела „Еспланада” у Загребу.
- Истраживању афричког континента Дејвида Ливингстона.
- Природним и друштвеним особеностима Уједињених Арапских Емирата
- Туристичком обиласку Париза.
- Туристичкој понуди шпанске покрајине Кастиља-Ла Манће.

Уредник

Др Филип Крстић

Др Стеван М. Станковић

ЦВИЈИЋЕВО ПРИСТУПНО ПРЕДАВАЊЕ НА ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ

За време Цвијићевог живота, али и после његове смрти, све до наших дана, предавања која је држао поводом различитих појава, процеса и догађаја у различитим институцијама у Београду, Новом Саду, Суботици, Дубровнику, Сплиту, Сарајеву, Бечу, Прагу и другим градовима, побуђивала су пажњу јавности. Већина предавања је штампана за живота, али и после смрти нашег научника, нека више пута, код различитих издавача у неколико градова, и прештампавана као посебне књижице у више издања. Предавања Јована Цвијића штампана на страним језицима, превеђена су на српски језик и објављивана у домаћим часописима и тако постајала лако доступна широком кругу заинтересованих у Србији и Југославији.

Посебно значајним за упознавање стваралаштва нашег научника и професора, имају књиге публиковане 1921-1922. године у Београду, у издавачкој књижари „Напредак”. Носе наслов Говори и чланци, број 1 и број 2. Прва књига има 266 страна, а друга 251 страну. Обе књиге су, као репринт издања, објављене у Београду, у Сабраним делима Јована Цвијића 1987. године, књига 3, том I (страна 391), односно, 1989. године, књига 5, том II (страна 220) у издању Српске академије наука и уметности, Новинско-издавачке радне организације „Књижевне новине” и Завода за уџбенике и наставна средства. Нека предавања, или изводи из истих, штампана су у књигама Српског географског друштва, у Гласнику и Посебним издањима и постала лако доступна садашњој широј читалачкој публици.

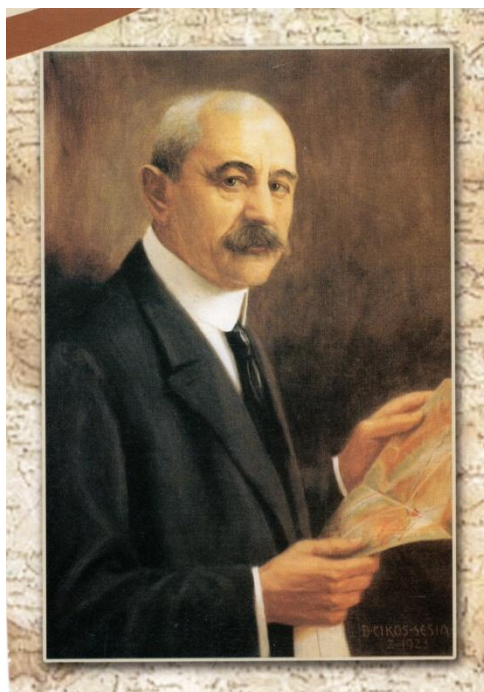
Говорио је Јован Цвијић о научном раду и Универзитету у Београду, на дан Светога Саве 1907. године, о националном раду у Колу српских сестара 1907. године, о културним појасевима Балканског полуострва, о главним особинама централног дела Балканског полуострва, распореду балканских народа, географским основама македонског питања, анексији Босне и Херцеговине, динарским Србима, јединству нашег народа, иселавању босанских мухамеданаца, новој генерацији српског нараштаја, изласку Србије на Јадранско море, географским и културним појасевима Србије, јединству и психичким типовима Јужних Словена, сеобама и етничким процесима у нашем народу, предавање у Народној скупштини Београда у корист подизања споменика Незнаком Јунаку на Авали, о Српском географском друштву у његовом Гласнику, на дан његовог оснивања 7. априла 1910. године у Свечаној сали Универзитета у Београду.

Често је цитирано Цвијићево предавање Беда у Србији и наша вера, које је одржао у великом амфитеатру Универзитета Сорбона у Паризу 1918. године. Познати су Цвијићеви комеморативни говори поводом смрти Владимира Карића, који му је у гимназији у Београду, предавао географију и Петра

Јанковића, студента и сарадника, на истраживању језера Грчке и Македоније, писца геоморфолошке студије Историја развита долине Нишаве. У најлепше беседе изговорене на нашим просторима, увршћен је Цвијићев говор у Српској академији наука, поводом проглашења генерала Живка Павловића за академика, исказан 1921. године и првог новембра исте године публикован у Српском књижевном гласнику. За овим не заостаје говор посвећен Ситону Ватсону, Енглезу, који је организовао прикупљање помоћи за наше невољнике у Првом светском рату, изговорен на банкету у Београду. Посебно значајним, за општи увид у географске појаве, процесе и проблеме географије и њен вишевековни развој, сматрамо приступно предавање Јована Цвијића на Великој школи у Београду, одржано 1893. године, непосредно по постављењу за професора, нешто пре оснивања Географског завода, претече данашњег Географског факултета Универзитета у Београду.

По повратку из Беча, где је одбранио докторску дисертацију о феномену карста, у Београд, почетком марта 1893. године, млади доктор географских наука, први те врсте у Србији, јавио се Министарству просвете, које га је стипендирало за време усавршавања у граду науке, културе и музике. Министарство га је именovalo за редовног професора физичке географије и етнологије Велике школе, претече Универзитета у Београду. Приступно предавање, на Великој школи, како је тада било уобичајено, под насловом Данашње стање географске науке, одржао је 21. марта. Имао је тада само 28 година, али велико искуство стечено у Бечу, где је имао најпознатије европске научнике и професоре природних наука. Представио се као савремено школован географ, који је добро познавао географске научне методе рада, домаћу и светску литературу из више природних и друштвених наука, посебно дотадашње резултате на плану географије и њој сродних дисциплина.

Прве реченице Цвијићевог предавања гласе: „Обичај је, господо, да се са овог места држе уводна предавања и представи стање науке, о којој се бавимо. Можда је ретко кад тај обичај толико потребан као данас. Наука, коју ћу у овом просветном заводу представљати, млада је, још потпуно неконсолидована: она је пре кратког времена изашла из једне бурне периоде, пуне најживље активности, из периоде, у којој су постављени њени научни темељи. Географска зграда није ни сада довршена. Један врло енергичан генерал, радник на изналасцима и љубитељ географских испитивања, назвао је овај век, веком географије. Открића искрсавају сваким даном, често једни погледи замењују друге – наука још пролази кроз епоху сређивања материјала, апстраховања закључака, издвајања истина. Није чудно, дакле, ако сви објекти испитивања и задаци њени не би били свакоме јасни, и биће објашњиво, што се мени учинило, да је најзгоднија тема уводнога предавања представити данашње стање географске науке. Нека ми се пре тога допусти кратка диверзија, којом ћу покушати да изнесем резултате два знаменита доба за географију, класичнога и правога доба великих географских проналазака; тада ће нам бити разумљивији правци у данашњој географској науци.“

Слика 1. – Фотографија портрета Јована Цвијића из 1923. године, изложеног у Свечаној сали Ректората Универзитета у Београду

Сазнања која је Јован Цвијић изложио у приступној беседи на Великој школи, схватања и оцене дотадашње стварности, била су на нивоу највиших достигнућа, која су у односу на данашње време, постојала пре 130 година, ово утолико пре, што наша наука и настава географије још увек нису располагале правим, научно потврђеним подацима о северном и јужном полу, јер нису били откривени, као и о низу открића која су касније прокламована. Истраживачи нису допрли до највиших планинских простора, ни до највећих океанских дубина на нашој планети. Нису била позната и истражена огромна пространства Антарктика, Арктика, као и већине ненасељених пустиња. Теренска истраживања била су скопчана са низом неизвесности, а путовања, без добрих путева, аутомобила и железнице, дуготрајна, напорна и несигурна. Ратни сукоби у неким деловима света, искључивали су теренска истраживања. На географским картама било је доста белих површина, јер нису картирана. Приступно професорско предавање Јована Цвијића је утолико значајније, што је на прекретници времена у последњој деценији 19. века, када је Србија била мала земља, уз то под дуготрајном владавином Турске. Предавање Јована Цвијића Данашње стање географске науке, први пут је штампано у часопису „Наставник” 1893. године и други пут 1987. године у Сабраним делима Јована Цвијића, књига 4, том I, на странама 317-334.

Пошто је на почетку предавања систематски анализирао историјски развитак географије, од њених најстаријих почетака, посебно оне коју су развијали Јелини, Римљани и Арабљани, Јован Цвијић је констатовао да су они у своје време вишеструко допринели познавању простора, који су у књигама и на картама представљали. Констатовао је да су „Са много оштроумности Јелини разматрали утицај природе на људски род, и највећи стари географ Страбон и овде светли својим духовитим схватањима и претходник је новијим погледима Ритеровим. И знатна књига Хипаркова, како је Блуменбах назвао мали спис овог великог лекара о утицају ваздуха, воде и положаја на становништво, садржи много ваљаних рефлексија. Јелински географи су дакле нарочито обрађивали онај део наше науке, који сада зовемо математичком географијом и сматрамо само као пропедевитку географску, али се у њих јављају и зачеци оба главна правца, који су карактеристични за данашњу географију: физичко географски и антропогеографски. Они само немају података, који географији дају тип егзактности, оскудевају им скоро сасвим факти, који се добијају инструментима, а остала опажања немају већином потребне прецизности.”

У наставку излагања, Јован Цвијић се аналитички осврнуо на велика географска открића, за која каже да су допринела епохалном ширењу географског хоризонта, духа и морала потоњих генерација. Исте године када је преминуо Кристифор Колумбо (1451-1506), Никола Коперник (1473-1543) је промовисао хелиоцентрични систем, а ускоро су почела Кортесова освајања Мексика, а Фернандо Магелан (1480-1521) опловио је око Земље. Почетком XVII века почела се примењивати метода триангулације. „У овоме времену долази триангулација до свих главнијих пројекција; осим тога су географи већ знали изабрати за сваку област на земљи подесну пројекцију, такву, која најмање развлачи географску слику и неосетно квари лоптасти облик. Холандија и Немачка центри су картографски. Чувени географ Герхард Крамер Меркатор (1512-1594), проналази коничну пројекцију, на којој су подневци представљени правима, а упоредници кривама. Позната је и друга Меркаторова пројекција, која претвара лопту у ваљак; меридијани и паралеле секу се на њој под правим углом, али тако, да одстојања упоредника од полутара расту у размери, у којој се одстојања подневака на лопти смањују.”

Посебну пажњу, у приступном предавању, посветио је Александру Хумболту (1769-1859) и Карлу Ритеру (1779-1859), које сматра утемељивачима савремене географије. За Хумболта каже „Није случајно да је оснивач физичке географије научник, који је видео и проучавао немачке средње планине, природу Пиринејског Полуострва, Урал, онако исто као и Алпе, Кордиљере и Алтај. Пре њега није било научног путника, који би, тако као он, био спремљен за своје научне задатке, и било је поуздано, да ће тај велики дух, ма куд се кренуо, донети богата посматрања, нове идеје. Хумболт је први цртао висинске профиле, израчунавао средње висине континента Европе, Азије и Америке, творац је правца, да се пластика земљина у целини схвати и згодно назове. Он је први путник који је употребио хронометар за одређивање географских дужина. Проналазач је важног закона о магнетизму земље. Магнетске силе слабе од

магнетских полова према екватору. Вулкани су, он је најпре изрекао, линеарно распоређени и леже на пукотинама. Први је конструисао изотерме, изотере и изохимене, и од тога се времена познају закони о распрострањењу температуре на површини земљиној. У фитогеографији је утврдио закон, како се вегетацијски појасеви мењају са висином. За науку је пронашао перуанску струју морску, која је шпанским бродарима и пре била позната." За Карла Ритера, износи похвалне речи, јер је исти добро познавао Африку и Азију, о којима је написао велико дело о културном стању људских раса, значају и утицају хоризонталне и вертикалне рашчлањености рељефа и климатских прилика на стварање људске културе, што је тумачио термином упоредна географија. Европа је по њему индивидуалност са најсавршенијом организацијом за живот човека и људског друштва.

Присутним слушаоцима Јован Цвијић је до детаља објаснио морфологију наше планете, тј. облике рељефа на њој. Констатовао је да су временом утврђивани начини постанка појединих облика рељефа, као и географска распрострањеност истих на Земљи у зависности од геолошког састава (унутрашњих, ендегених) и климатских (спољашњих, егзогених) утицаја. За ендегене силе каже да стварају костур земље и у вези с тим дефинише различите тектонске поремећаје и створене облике рељефа, планине, долине, улегнућа или басени језера, мора и океана. „Атмосферилије су узрок распадању и хемијском растварању стена. Тиме постају многи облици земљине површине непосредно, други бивају само моделирани. Од тих процеса остаје, одваја се растресит нерастворљив материјал, као плазина, terra rossa, друге глине, које се, између осталих, и утицајем теже даље крећу.”

Пошто је указао на знамените истраживаче Земљиног рељефа, међу којима посебно истиче немачке географе Албрехта Пенка (1859-1945) и Фердинанда Рихтофена (1833-1905), Јован Цвијић је констатовао да „Као остале природне науке и физичка географија добија свој материјал мерењем и проматрањем. Одређивање трију географских координата, географске ширине и дужине, затим висине, измакло се из руку географа и припада сада нарочитој науци геодетској. Методи и инструменти дотле су усавршени да за егзактна мерења треба владати великим математичким и техничким знањем. Тај материјал, до кога геодет мерењем долази, даје се географу на проучавање и обраду.” То се односи и на лимнометрију, бројчане податке о језерским басенима и води у њима, који недостају за велика језера на југу Балканског полуострва, којима се Јован Цвијић касније веома детаљно бавио. Истиче значај теренских проматрања ради утврђивања веза између облика рељефа, општих одлика земљишта и карактера људских творевина и заједница на њему. „И у тим проматрањима ваља избегавати опште, алватне дескрипције, које су правило у писаца географске мање спреме и способности. Истина су сами упечатљиви људи обдарени оном оштрином и прецизношћу у проматрању, којима се долази до правих, географских факата, али се и та духовна особина задобива путовањима и дужим проучавањем географских објеката.” Из домена физичке географије, јасно наглашава потребу сарадње географа и геолога, што указује на

интердисциплинарност и мултидисциплинарност у науци, што је временом вишеструко коришћено и показује се сврсисходним и оправданим.

У осврту на друштвену географију, излагање почиње констатацијом, да се осим физичке географије, наша наука бави и утицајима физичких прилика на човека, из чега је проистекла антропогеографија, која је по предмету проучавања опширна и има више сложених и тешких проблема које треба решавати. Антропогеографским испитивањима потребно је обухватити насељене просторе наше планете, тј. екумену, која по Фридриху Рацелу (1844-1904), представља просторе на којима је распрострањен људски род. „Ова дисциплина географска није још консолидована, поглавито се у њој још ради на монографијама, нису јој сви задаци прецизно одређени и границе осинорене. Осим тога закључци у питањима антропогеографским често нису облигатни, као и већина социјалних и историјских наука; они нису закони, немају у себи увек толико доказне снаге, да би морали бити приморани, да их усвајате. Има посла и са компликованим организмом друштва људских и расправља једну од најтежих тема, које су икад занимале људски дух човечји; утицај целокупне природе на творевине људске и особине духа народног. Многе нијансе у овим тешким питањима није лако уочити, особине су духа племенитог често јако скривене и заплетене, компликованије од најтамније функције у организму човекову. Треба да вам је јасно: зашто антропогеографија нема много резултата и како се с много обазривости мора размишљати о њеним темама. И то је ваљда разлог, што су од времена Хумболтова и Бергхаузова географска испитивања поглавито концентрисана на физичку географију, која се служи простијим природњачким методама и лакше долази до поузданих закључака.”

Завршни ставови систематског и веома мисаоног предавања, Јована Цвијића пуни су анализе, закључака, осврта на прошло стање и значај појединих истраживача, те су достојни посебне пажње. Слушаоцима беседе поручује да би био задовољан ако су из излагања схватили да је област географских истраживања огромна и „...да је радник на њој целој онако исто тешко бити као за историчара бити специјалиста у египтологији и новој историји, за геолога у земљотресима и палеоетнологији, за зоолога у протозоама и палеоантропологији. Познато вам је, да је друго ући у процес рада, кретати у напред науку, а друго овладати резултатима научним, и ви ћете, пошто уложите довољно труда, моћи бити оријентисани у целој географији. Само ће се они од вас ипак преварити, који би мислили, да академска настава потпуно спрема за позив у животу и да се, према томе, обим оног, што ће се овде из наше науке научити, потпуно поклапа са оним, што ће се од вас некад у животу затражити. Академска предавања нису екстракт од знања, који треба асимиловати и бити готов; она често могу и да не буду еванђеље, на које би се човек могао заклетити, већ су поука, наука, коју ваља испитивати и допуњавати. При свршетку још једна реч ради себе самога. Моја излагања нису свуда исцрпна; за потпуност требало би нам више времена. И ја сам уверен да и ви то осећате, и да ме нећете строго осудити, ако бисте по где где зажелели више детаља и више оштрине и прецизности.“

Јово Анђић*

МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ И ДУНАВ

Даљ је насеље са приближно 2.900 становника. Лежи у близини ушћа реке Драве у Дунав. Припада општини Ердут, у Осијечкој-барањској жупанији. Налази се на надморској висини од 89 m. Од седишта жупаније, Осијека, удаљено је двадесетак километра, а око 100 километара од Новог Сада. Од Загреба далеко је 305 km, а од Београда око 180 km.

То би били основни и готово сви значајни географски подаци везани за ово славонско место. Историја пак његовог насељавања далеко је богатија. Враћа нас у време праисторије, млађег каменог доба, бронзаног, гвозденог, потом римског доба, у време када је овде била војна граница римске империје (*Limes*), средњег века и доба турске владавине. Помиње се да се назив Даљ јавља још пре турског освајања 1471. године као *Dalya*.

Када је 1697. године вршен попис, назива се градом, углавном га насељавају Срби „са разних страна дошли из Срема, Бачке, Босне, у овом немирном времену, због страха од Турака...“.Током владавине Аустрије, потом Аустроугарске, интензивно се ради на одржању црквене, школске и културне аутономије коју је Даљ добио као „државно добро“ још од цара Леополда Првог. Нећемо се детаљније упуштати у овај, рекло би се најзначајнији период историје Даља, које је временом био и пристаниште и значајно железничко чвориште.

Даљ је дао читаву једну галерију личности значајних у локалним и националним оквирима, то су: Димитрије Исаиловић, писац, лексикограф, уредник *Новина сербских*, угледни просветни радник, потпредседник Друштва српске свесловесности, претече Српске академије, Урош Миланковић, публициста, есејист и први српски философ новог времена, Јован Конкар, правник, економист, публицист и народни посланик, Викентије Вујић, епископ, ректор Карловачке богословије, Богдан Милановић, музичар, музиколог и романиста, Стојан Делић, оснивач радиологије на Медицинском факултету Универзитета у Београду, Милан Стијић, професор, посланик, покретач листа *Нова реч*, Миљивој Павловић учитељ и управник школе, Никола Чепинац, професор математике на Вишој педагошкој школи и писац уџбеника, Божидар Масларић, професор, публициста и политички радник, Јелка Вујић, глумица, Милан Чардашић, професор, педагог, новинар и публициста. Помиње се и да је у Даљу у другој половини 19. века живео и радио као адвокат Јаков Игњатовић, чија је већина ро*мана настала управо овде. Могли бисмо овој листи прикључити још неколико свештеника и лекара, али морамо посебно издвојити име Георгије Бороцки, којег су у Даљу старији називали Георгије Небесник, а

* jovandjic@gmail.com

деца Чика Небо. Овај потомак руских емиграната, студирао је у Бечу, али не медицину како су то желели родитељи, већ астрономију, инспирисан својим славним земљаком, са којим се и дописивао. Бавио се писањем о васиони, али је био и изумитељ пољопривредних алатки и произвођач нових биљних сорти, па је имао још један надимак, „Мичурин“.

Слика 1. – Дунав у Даљу

А онда се родио Милутин

Слави Даља ипак је највише допринело то што се 28. маја 1879. године овде родио научник светског гласа Милутин Миланковић, као један од близанаца, осим њега и његова сестра Милена, као први од седморо деце Јелисавете и Милана Миланковића.

Милутин се родио¹ и живео крај велике реке, Дунава. Колико је на његов живот утицало то што је детињство провео крај велике реке и да ли би постао оно што је постао, питање је на које су многи покушали да дају одговор.

Крај Дунава он није провео само детињство већ је за њега судбински везан: “Цео мој живот прошао је крај велике реке. У младости, јутром сам гледао како Дунав откида огромне комаде очеве земље. Студентске дане у Бечу провео сам крај њега. Са Капетан Мишиног здања често сам гледао на Дунав с пролећа и с јесени. У изгнанству, у Пешти њиме сам се тешио. Ево ме под старост опет крај Дунава...”

У првој од дунавских престоница у којој је живео, у Бечу, провео је читавих тринаест година. У њему је студирао, докторирао, започео да ради, постао угледни инжењер и патентирао један важан изум који је успешно примењен у грађевинарству. Записао је: „Обасјан сунцем младости и личне

¹ И буквално, Јелисавета Миланковић је своје прво двоје деце родила у кући.

слободе, озарен лепотама те светске вароши, снабђене величанственим храмовима просвете и уметности, мој живот у Бечу прохујао је као кратки сан. Иако сам у њему провео тринаест година од моје навршене седамнаесте до навршене тридесете године. Лепо, младо доба! У њему сам се развијао од слабуњавог, меланхоличног и бледог дечака² у крепког, веселог и здравог младића и наживао се свих задовољстава и сласти што ми их је та варош пружала, но вредно и са задовољством сам учио и изобразио се за способног инжењера...”

Слика 2. – Милутин Миланковић као гимназијалац

Београд је изабрао за наставак живота и каријере. Не превише финансијски обећавајућа, професорска каријера била је много инспиративнија и ближа његовој идеји научничког рада. Позив и подршка угледних професора³ за

² Миланковић је у детињству био „слабуњав, млитав и болешљив дечак” који није био погодан за примену васпитних принципа које је Милутинов отац желео да примени на својој деци по узору на Жана Жака Русове идеје изнете у „Емилу или о васпитању”. У својим Мемоарима Миланковић је забележио да је 1896. године када је био гост у Београду као један од матураната из српских земаља, на мерењу које је спровео марљиви др Милан Јовановић Батут у згради Капетан Мишиног здања, Милутин био најмршавији са свега 53 килограма. Такав је израстао у оног стаситог господина каквим га је овековечио вајар Зоран Ивановић и који посматра Београђане из парка који носи његово име од 2017. године

³ Михајла Петровића и Јована Цвијића.

долазак на практично тек основан Београдски универзитет⁴ био је прилика која се не пропушта.

Неколико година касније Велики рат га је одвојио од српске престонице на извесно време, али га убрзо вратио на обале Дунава, у Будимпешту, где је имао срећу да настави свој рад у миру библиотеке Мађарске академије наука, „одакле се кроз прозор отвара изглед на охоли Будим и благи Дунав. При сваком прекиду рада освежавао би ме тај видик...”. По завршетку рата вратио се у Београд и наредне четири деценије, све до смрти остао везан за њега.

Слика 3. – Милутин Миланковић

⁴ Београдски универзитет је основан 1905.године а Миланковић је на њега дошао 1909.године

Откривање тајна моћне реке

У тајну велике реке покушавали су да проникну многи. О њој су од давнина писали писци⁵, путописци, историчари, географи, истраживачи... Њена дужина, дубина, ширина и моћ, просто су привлачиле и подстицале на разоткривање њене тајне.

Сам Миланковић је о Дунаву писао у свом првом делу „Кроз васиону и векове” са посебним емоцијама у својој троделној књизи „Успомене, сазнања и сећања” насталој у зрелим годинама.⁶ Користио га је и као метафору: „Дунав има, тамо далеко, у Шварцвалду, своја два посебна извора. Ту, у надморској висини од 1000 метара, извиру две речице, Брега и Бригаха, да би се после кратког тока од двадесетак километара спојиле у једну реку која од тога места носи име Дунав. Исто тако као и Дунав, има и бујна река свих наших сазнања и наука своја два засебна праизвора. Један од њих је посматрање, а други размишљање или, како се они научно називају, емпирија и рационализам. Из та два извора проистекле су све наше науке, оне које су изграђене на темељу посматрања и оне које су створене размишљањем.“

Дајмо сад на вољу машти, фантазији или уобразиљи, како је то Миланковић називао у својој изузетној књизи, у којој са лакоћом путује кроз васиону и векове. Попењимо се на двадесет метара високу Деспотову или Диздареву кулу на Београдској тврђави, на којој се налази Народна опсерваторија. То је без сумње најбоља тачка у Београду са које се могу пратити јунак наше приче и његова веза са реком и свемиром. Било би добро да је вече ведро, без облака, тако да се малим телескопом могу видети Месец и планете. Док будемо посматрали Месец морамо активирати машту и прећи на његову тамну страну да бисмо стигли до кратера који носи Миланковићево име. Могли бисмо онако како то ради и Миланковић, прошетати месечевом површином, не обувајући „научне чизме“ и не облачећи „туристичко одело” „које се при таквим шетњама по Месецу мора обући”. Тим пре што оно, како га замишља, личи на „фудбалску лопту”.

У том духу наставићемо потом посматрање Марса, уз помоћ малог телескопа, па ћемо, иако је овај кратер, који такође носи његово име, далеко већи, ипак морати само замислити, или, ако вам се допала шетња по Месецу, то

⁵ Помиње се још код античког историчара Херодота као Истар (Данубиус); много касније о њему пишу наши песници и писци, у новије време „Биографију Дунава” коју је написао је Милорад Павић објављену 2002. године, Љубомир Симовић поетску збирку „Планета Дунав” 2009. године, а познати путописац Клаудио Магрис путописну књигу „Дунав”. О „Културно-историјском наслеђу на обалама Дунава” писале су др Добрила Томић и Данијела Вујовић у „Земља и људи” број 72.

⁶ Сам Миланковић као тачан датум када је постао писац рачуна 2. септембар 1925. године кад је започео да пише своју вероватно најпопуларнију књигу „Кроз васиону и векове”, састављену као већи број писама замишљеној младој пријатељици. Тада је имао четрдесетшест година. Али је своје успомене, најпре оне које се односе на рано детињство, почео да пише 24. јуна 1948. године када је ушао у седамдесету годину.

поновити и овде. Нема говора да можемо да видимо мали Астероид 1605 Миланковић, који се налази у астероидном појасу, између Марса и Јупитера, па и не предлажемо шетњу овом малом планетом. Ти кратери и планетоид овекочили су Миланковића у свемиру.

Упоредни токови: живота и реке

Са те узвишене тачке можемо видети део Саве и њено ушће у Дунав, и њега самог, али чак и дању тек 10-15 km низводно ка Панчеву и знатно мање узводно. Са тог места, далеког 1.170 km од ушћа Дунава у Црно море, најближа тачка на тој измаштаној линији тока Дунава која прати Миланковићев животни ток, вратићемо се узводно до Даља на 1.353. километру, па потом 300 km северно до Будимпеште на 1.647. километру, и најзад до најдаљег Беча, удаљеног од ушћа 1.927 km. За његов животни ток уз ове тачке, везане су године: 1879. када се родио и 1966. када су његови посмртни остаци пренети на православно гробље у Даљу. Потом период 1914-1918. за Будимпешту, док бечки део његовог животног тока обухвата време од 1896. када је стигао да студира, све до 1909. када је одлучио да дође у Београд. У српској престоници боравио је од 1909. до 1914. године, а онда од краја рата до смрти 1958. године.

И сам Миланковић поседовао је велику способност измаштавања, па је кроз васиону и векове путовао из свог кабинета на последњем спрату Капетан Мишиног здања, у којем је био смештен његов кабинет на Београдском универзитету, а из радне собе у Професорској колонији⁷ пред њим су јасно искрсавале слике детињства и Дунава на чији „силан ток“ упућује читаоца, а том се позиву да пратимо тај ток и ми придружимо: „Пођи, дакле, драги читаоче, својим прстом током Дунава од Пеште на доле, где Дунав, вијугавши се лево и десно, тече, углавном од севера према југу, или још боље, замисли да се по тој реци возиш једним од великих и удобних пароброда који служе њеном путничком саобраћају...” Потом детаљно описује ток реке, не заборављајући ни један детаљ, описујући брдску косу која јој се испречила, тамо где се у њега улива Драва, једно узвишење не више од сто метара, које изненада искрсава после бескрајне равнице која се пружа од Пеште све догде. Настављајући да прати вијугави речни ток долази до полукружне окуке где она на једном кратком делу поново почне да тече ка југу. И управо ту лежи његов родни Даљ.

За саму родну кућу писао је да на сваког дошљака она, због скромне спољашности, није остављала посебан утисак, али би зато када би најпре кроз малу баштицу, а потом кроз велику башту дошао до краја „...пред собом видео силни Дунав...Тај силни Дунав заплускивао је својим таласима наше имање, али га никада није плавио, јер је десна обала на којој се налази Даљ, виша од леве обале па и целе бачке равнице... Водостај Дунава веома је различит у току године, а са годишњим добрима мења се и изглед те огромне реке и њене леве

⁷ Милутин Миланковић становао је у Професорској колонији у садашњој улици Љубе Стојановића 9 са породицом од 1927. године до смрти.

обале. Када се зими слив реке, која се распростире и у Алпе и у Карпате, прекрије снегом, водостај Дунава спадне до свога минимума, река се сузи, но код Даља задржи још увек ширину од преко 500 метара. Ако је зима врло строга, река се ту покрије леденом кором... Када се опрости свог леденог покривача, Дунав почне да буја и преплави цео Даљски рит све докле се око види. Посматран из наше баште, Дунав изгледа као недогледно језеро или као набујали Нил. Када је пала ноћ, а на небу се појавиле звезде у оном безброју који се виђа само у слободној природи, Дунав је изгледао лепши, тајанственији и величанственији но преко дана. А када га обли месечина био је чаробан.” Чује и хор жаба и та музика чини му се као „химна животу”, природи, вечном звезданом небу над нашим главама. Са много нежности и љубави он описује и јато гусака које препливава Дунав сваког дана.

Слика 4. – Родна кућа Милутина Миланковића у Даљу

Изглед родне куће када ју је последњи пут видео био је далеко од њеног најсјајнијег издања из младости. Лепо је изгледала и онда када је у Даљ поносно довео свог пријатеља и колегу са универзитета Михајла Петровића Аласа, „неустрашивог рибара који је свој живот провео на Сави и Дунаву и морском лађом прокрстарио Атлантски и Индијски океан” да га научи да плива. Било је то на распусту после прве школске године његове универзитетске каријере 1910. године. За овај курс пливања користили су нов чамац који је био привезан одмах испред баште. Њиме су се одвезли до једног спруда где је Милутин покушао да научи свог ђака пливању, али је овај чим је поквасио груди и трбух побегао и

није више хтео да проба. Обрукали су се како је записао Миланковић, и он као учитељ и Мика као ђак. Сва је срећа да је Мики даљска ружица више пријала од дунавске воде. Онда када у родном дому није имао никога свога „Дунав је остао још једини пријатељ из ране младости”.

Како се стиже до вечности?

Данас посетиоци Даља могу да посете „Културни и знанствени центар Милутин Миланковић“ смештен у Миланковићевој родној кући која је заблистала пуним сјајем. Кућа, коју је Миланковићев деда купио тридесетих година 19. века, претрпела је детаљну реконструкцију и адаптацију од подрума до крова. На основу скица које је сам Миланковић израдио, као и архивске документације која се чувала у Архиву САНУ, извршени су радови чији је главни инвеститор било Министарство науке Републике Србије уз мањинско учешће Министарства културе Републике Хрватске, док је званични оснивач Општина Ердут. Центар је започео са радом 2009. године, на 130. годишњицу од Миланковићевог рођења. До данас забележено је преко 50.000 посетилаца, од којих чак око 70 посто чине ученици и студенти.

У самом Центру налази се стална поставка изложбе о Миланковићевом животу, потом макета Миланковићевог планетаријума, „модел планетског система“ како га је он називао, а приказује се и документарно-играни филм о животу Милутина Миланковића. Обновљен је и баштенски павиљон-сеница, по угледу на оригинални који је подигао Миланковићев отац у време његовог рођења, а у дворишту се налази и један црни бор из времена Миланковићевог рођења, како се каже, једино преостало дрво из некадашњег дворишта које је било уређено по бечким стандардима који су важили у то време.

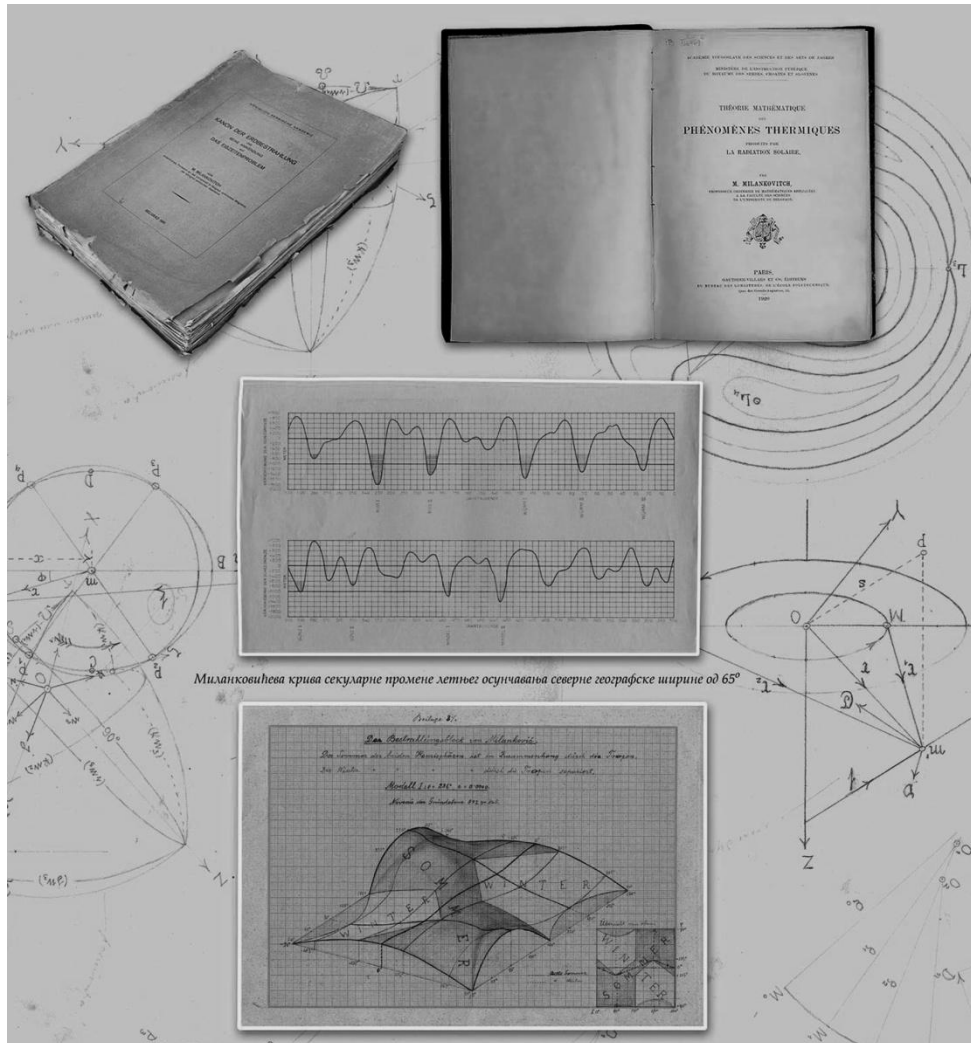
Миланковић је крштен у саборној цркви Светог Димитрија у Даљу, која се налази у непосредној близини Патријаршијског двора, стотинак метара од Миланковићеве куће. Његови посмртни остаци су 1966. године пренети из Београда, где је умро 1958. године и сахрањени на православном гробљу које се налази на излазу из Даља према Вуковару⁸. Ипак посетиоце највише импресионира сам Дунав, управо онако како је то и сам Миланковић у својим сећањима забележио.

Не чуди стога што је један од најбољих познавалаца живота и дела Милутина Миланковића, професор др Александар Петровић⁹, записао: „зато је његов живот апологија, исто колико и његова теорија, права апологија Дунава, који није ништа друго до најбоља европска метафора повезаности и целине...“ Он истиче да се Миланковић духовно родио на Дунаву и да без њега

⁸ Део намештаја и његове књиге који су пренети из његове куће у Професорској колонији и налазе се у Палати САНУ у Спомен соби Милутина Миланковића број 123.

⁹ Један од редактора његових Сабраних дела у издању Завода за уџбенике и један од аутора изложбе „Канон Милутина Миланковића“ одржане у Галерији САНУ поводом стотридесет година од рођења и аутор каталога изложбе „Циклуси и записи“.

крај себе „не би дорастао до великог космичког проблема који је решио.“ Од младости он воли књижевност, али и бројеве. Био је изузетан математичар, али окренутост звезданом небу усмериће га ка небеској механици.

Слика 5. – Канон осунчавања Земље Милутина Миланковића

Оно што га је учинило славним и бесмртним, чиме је дао непроцењив допринос науци, је његова *Астрономска теорија климатских промена* или *Теорија ледених доба*, познатија као „Миланковићеви циклуси“. Користећи искључиво математичко моделовање и небеску механику, објаснио је промене климе на планети Земљи, нарочито појаву ледених доба. У свом капиталном

делу „Канон осунчавања Земље и његова примена на проблем ледених доба” која је објављена 1941. године,¹⁰ теоријски објашњава и прецизно описује количине Сунчевог зрачења које доспевају на различите географске ширине и промене те количине кроз геолошку историју. Није се ограничио само на планету Земљу, већ је проширио и на друге планете Сунчевог система. Климатске промене на Земљи везао је уз три астрономска елемента који се периодично мењају: ексцентритет орбите, нагиб осе и процесију Земљине осе¹¹. Његова теорија била је врло смела, ако се има у виду да је прорачун обухватао период од чак милион година и одбацивана је због своје сложености јер је укључивала сјајно познавање небеске механике, а са дуге стране нису постојали егзактни геолошки докази за њу.

Временом су геолошка истраживања све више потврђивала Миланковићеву теорију. Нека од њих су вршена деценијама после његове смрти, попут такозваних „дубокоморских језгара”, која су бушењем морског дна дошла до анализе изотопа кисеоника у остацима микроорганизама у седиментним остацима који имају директну везу са количином леда на Земљи. Спектрална анализа језгара дала је резултате који показују да се климатске промене у периоду од 500.000 година у потпуности поклапају са Миланковићевим циклусима. Потврду су дала и истраживања заробљених мехурића у леденим језгрима Антарктичког леда која потврђују климатске промене на северној хемисфери у складу са Миланковићевим циклусима.

И циклостратиграфија као област стратиграфије, науке о слојевима стена, која проучава ритмичку смену у слојевима стена, дала је потврду Миланковићеве теорије.

Узбудљиво је стога у његовом обновљеном дому, сада Културном и научном центру, посматрати импресиван модел који је он математичким путем створио, који представља и објашњава његову теорију, и истовремено бити свестан да је све потекло из ума једног дечака који је лежећи у башти своје куће посматрао звездано небо које се огледало у моћној реци.

¹⁰ Неким чудом један примерак књиге која се налазила у Штампарији Милана Вапе на Косанчићевом венцу, у којој се налазила и Народна библиотека, а која је страдала у бомбардовању 6. априла 1941. године, остао је скоро неоштећен.

¹¹ Представља кретање Земљине осе која не показује стално исту тачку већ се полако помера и описује круг на небеској сфери.

Др Стеван М. Станковић

БАЊА КОВИЉАЧА

Бања Ковиљача се налази у западном делу Србије, у крају којим протиче река Дрина и диже се шумом покривено и историјски значајно Гучево, са којег се пружа простран поглед на знатне делове Србије и Босне и Херцеговине, односно Мачве и Семберије. Надморска висина Ковиљаче је 125 m, те је лако приступачна током целе године. Од Лознице је удаљена 6 km, Тршића, родног места Вука Стефановића Караџића, 13 km, манастира Трноше, задужбине српског краља Драгутина, преко Тршића 17 km, Малог Зворника 19 km, Зворника 20 km, Драгинца 23 km, историјски значајног места Столице 30 km, Бадање 36 km, устаничке Беле Цркве 41 km, Крупња 53 km. Шапца 59 km, Бијељине 63 km, Тузле 71 km, Љубовије 76 km, Ваљева 80 km, Новог Сада 136 km и Београда 143 km.

На основу археолошких истраживања, у Ковиљачи и њеној непосредној околини, утврђено је да је овај део Србије био давно насељен, али је континуитет насељености прекидан разним историјским догађајима. Има доказа да је лековита термоминерална вода под Гучевом била позната Римљанима и Турцима, за време њихове владавине овим делом Подриња. У средњем веку, недалеко од садашње бање, постојао је утврђени град Ковиљача или Ковиљкин град. Како је Подриње дуго било под влашћу Турака, постоје писана документа из 1533. године, када се помиње сеоско насеље у нахији Бохорини, топономастички слично планини Борањи. Према попису из 1869. године Ковиљача је имала 651 становника, 1878. године 667 становника, 1900. године 1.118 становника. Данас Ковиљача има 4.473 становника.

На замочвареном простору око извора термоминералне воде, у десном приобаљу Дрине, људи су напасали стада и обрађивали земљу. Крајем XVIII века, богатији Турци долазили су под Гучево на теферич. Били су то излетници, који су, као и Римљани, знали да уживају у свежини зеленила, хладној изворској води Гучева, топлим купкама и облогама лековите воде. Током времена формирало се бањиште, место окупљања људи ради природног лечења и опоравка. Глас о лековитој води брзо се ширио. Чини се да је томе, на посебан начин допринео Вук Стефановић Караџић (Тршић, 1787 – Беч, 1864), који је 1827. године, описујући Смрдљиву бару, у раду Географско статистическо описаније Србије, поменуо хладан минерални извор и скелу Смрдан на Дрини у нахији Борина. Године 1839. објављено је постављење окружних лекара, при чему се инсистирало да они морају знати српски језик. Први школовани лекар био је Антон Гродер, који је дошао ради вакцинације становништва против великих богиња. Године 1858. овде су се лечила 92 болесника, 1860. било их је

свега 12, 1861. 81, 1863. 182. Током 1897. године у Ковиљачи су се лечила 419 болесника. Више од хиљаду (1.259) било их је 1902. године, више од две хиљаде (2.241) 1904. године и више од три хиљаде (3.320) 1907. године.

Слика 1. – Сумпорно купатило краља Петра I Карађорђевића

Народна скупштина Србије прокламовала је закон којим се Бања Ковиљача уступа народу подрињског округа на експлоатацију током педесет наредних година. Одлуку је потписао тадашњи краљ Србије Петар I Карађорђевић, који је, као и чланови краљевске породице, радо долазио у Ковиљачу, и у њој проводио и по више од месец дана. Између два светска рата број посетилаца током године био је између шест и седам хиљада. Бањски гости су у просеку боравили по више од 20 дана, што указује на доминацију оних који су долазили ради лечења, које је према устаљеним навикама трајало бар три недеље. Наравно, било је и оних који су у бању долазили ради одмора и разоноде. Број туристичких ноћења из 1937. године (151.982) за 75.022 је већи од броја ноћења (76.780) остварених 2020. године и указује на значајне промене промета током година и деценија.

Непосредно после Другог светског рата у Ковиљачи су 1945. године регистрована 5.703 посетилаца, а три године касније 16.520. Године 1954. било је 7.316 посетилаца, углавном оних који су се лечили. Добром посећеношћу одликовала се 1960. година, када је регистровано 23.245 посетилаца, који су остварили 127.619 ноћења. Овај број ноћења премашен је 1969. године (136.284), али иза тога није достигнут до 1982. године.

Табела 1. – Посетиоци и ноћења у Бањи Ковиљачи

Година	Посетиоци	Ноћења	Година	Посетиоци	Ноћења
1933.	4.703	97.174	1937.	7.740	151.982
1934.	7.484	118.194	1938.	7.477	123.535
1935.	5.721	43.317	1939.	6.991	117.059
1936.	7.780	129.843			

Командант Подрињске области, Лазар Тодоровић, 15. фебруара 1836. године, упутио је писану поруку Матији Симићу, капетану у Лозници, истакавши да је „за ову сумпоровиту воду близу Лознице потребно да изнађемо извор или кључ и да поставите стублину за време, до даљег извиђања, како марва онуда не би газила.” Главни извор је тада каптиран дрвеном оплатом, вода је каналисана, замочварени терен је исушен, што је привукло више посетилаца. Најобимнији радови на изградњи бањских објеката и уређењу простора одвијали су се између 1902. и 1912. године. После извесне стагнације због Првог светског рата, уређење бање је интензивирано између 1920. и 1940. године. Бањски простор је добио и данас препознатљив изглед са великом фонтаном у центру пространог парка и готово кружно распоређеним објектима око њега. Кур салон и хотели Херцеговина и Далмација, зидани су у духу народне традиције. Сумпорно купатило краља Петра, зграда бањске управе, хотел Подриње и препознатљиве виле Босна и Ковиљача, чине складну градитељску целину. Поједини бањски објекти су законом заштићени.

У прошлости око извора лековите воде није било никаквих смештајних и угоститељских објеката. Већина посетилаца је боравила на запрежним колима, којима је долазила из околних насеља. Године 1846. обављени су значајни радови. Откупљено је земљиште око извора и опремљено за изградњу првих објеката. Посебну заслугу за то имао је доктор Емерих Линденмајер (1806-1883), начелник српског санитета и окружни лекар Подрињско-савске команде са седиштем у Шапцу. Из 1855. године потиче прва хемијска анализа лековите воде, захваћена са четири сумпоровита извора. Године 1882. универзитетски професор и академик Сима Лозанић (Београд, 1847 - Београд, 1935), анализирао је воду сумпоровитог извора, а 1886. године воду гвожђевитог извора. Савремене анализе сумпоровите воде показују да је она хипотермална (32°C), одликује се слабо алкалном реакцијом и минерализациом од 1,376 g/l воде. У води има слободног сумпорводоника, калијума, калцијума магнезијума, натријума, хлорида, бикарбоната, сулфата, нитрата, брома, алуминијума, стронцијума, фосфора, литијума, цинка и мангана. За развој бање посебно је значајна 1910. година, када је пуштена у промет пруга Шабац–Ковиљача.

Бањска вода се користи за лечење функционалних последица прелома костију и стања после хируршких интервенција, функционалних последица повреда и ишчашења зглобова, неуро-васкуларних компликација после повреда и дегенеративног реуматизма. Током времена сазидана је кућа са десет соба и заједничком кухињом за потребе посетилаца. Постављен је управник објеката и

купатила. За време лета, на добробит посетилаца, ординирао је окружни лекар. Крајем претпрошлог века Ковиљача се убрајала у најпосећеније бање Србије.

Као ученик гимназије и студент у Београду, Јован Цвијић је летње распусте проводио у родној Лозници. Било је то између 1881. и 1888. године. У Аутобиографији, штампаној 1923. године у Новом Саду, пише да се са неким својим друговима виђао готово свакога дана, обично пред вече, када би завршавао учење. Син проте Ивка Поповића, Влајко Поповић, Јованов друг, повремено је користио фијакер свог оца „... и ми смо се са тетком Љубицом, Влајковом сестром и са мојом сестром Надом, бар два-три пута недељно извозили до Ковиљачке бање. Ту нас је већ чекао наш друг Пера Бојић, који је учио Реалку и доцније постао инжењер, а отац му је држао главни ресторан у бањи. У том је ресторану сваке суботе и недеље почињала играња пред вече, и махом се рано завршавала – то је била наша школа играња. Доцније смо, мислим, после прве године Велике школе, играли увек са девојкама из Лознице, нашим даљим сродницама, у које смо се заљубили.”

Слика 2. – Вила Херцеговина, данас део Специјалне болнице

Детаљнија истраживања лековите воде датирају из 1874. године. Бањско купатило је имало само два базена. Дошло се до закључка да је постављањем бушотина потребно доћи до веће количине лековите воде. Каптирање извора и геолошко бушење терена завршено је 1904. године. Сумпоровита вода новог бунара, спроведена је до купатила, где је загревана и коришћена за лечење оболелих посетилаца. Вода из бунара названог Вук Караџић, коришћена је за справљање блатних облога (фанго, пелоид), које су стављане на оболеле делове тела пацијената. Опремљено је купатило Гучево са сумпоровито-гвожђевитом водом. Извор познат под називом Војвода Анта служио је за пиће. За испирање очију и пиће, коришћена је вода извора Јордан и Бакарна вода. Крајем 1907. године, завршени су радови на главном сумпоровитом купатилу. Поред два

базена, за групну терапију, постављено је и 40 када за индивидуалне терапијске купке. Изграђени су хотел Подриње са 20 соба и зграда управе бање. Уређен је простран бањски парк. Тада је по потреби штампан лист Ковиљача, намењен како оним бањским гостима који су долазили ради лечења, тако и онима који су долазили ради одмора, опоравка и забаве, јер је Ковиљача важила за монденско средиште.

Слика 3. – Кур-салон, симбол Ковиљаче

Из нешто каснијег времена потичу виле Ковиљача и Босна, које су имале по 40 гостинских соба и могле да приме по 100 гостију. Између два светска рата изграђени су и данас препознатљиви бањски објекти Далмација и Херцеговина. Временом су радили Дом за сиротињу, Санаторијом за слабуњаву децу и Дом железничара, виле Србија, Босна, Браће Савића, Лава Николајевића, доктора Петровића, Зора, Драга, Дрина, Здравље, Ковиље, Лепи изглед, Гучево, Дом болесничког фонда итд. Данас у Ковиљачи и непосредном окружењу постоје бројни и разноврсни туристичко-угоститељски објекти. Посебно се истичу Гучево, Плава рибица, Видиковац, Гучевски вајати, клуб и апартмани Будимлија, апартмани Максимовић, Васић, спортско-рекреативни центри Сунчана река, Елена и Матеја, виле Радовановић, Тања, Глигорић, Александар Петровић, пансион Вуловић, посластичарница Перла и други.

Године 1932. под покровитељством краља Александра Карађорђевића, отворен је Кур-салон, најлепши бањски ресторан, средиште важних догађаја, посебно свечаних приредби. Бањска сезона почињала је свечаним балом у Кур-салону, који је недавно темељито рестауриран те блиста у свој лепоти и значају, што доприноси препознативости Краљевске бање, познате и као Подрињска лепотица. Тада су почели да раде и хотели Јадар, Београд и Србија. Већ

неколико година престижним се сматра бањски хотел Ројал са четири звездице 83 собе, 238 лежаја и пратећом туристичко-угоститељском опремом. У бањском парку, који са околном парк шумом на Гучеву, захвата површину од 40 хектара, постоји велика фонтана, у чијој су лепоти и вечерњим концертима класичне и народне музике уживали бројни посетиоци. Викендом и за време државних и верских празника ка Бањи Ковиљачи из Лознице и Београда, саобраћали су посебни возови. Осим домаћих гостију, појавили су се и странци, јер се Ковиљача прочула изван граница Србије и била позната под епитетом Бела бања, здравствени центар и монденско летовалиште.

Табела 2. – Посетиоци и ноћења у Бањи Ковиљачи

Година	Посетиоци	Ноћења	Година	Посетиоци	Ноћења
1965.	18.050	74.000	1978.	21.652	104.000
1966.	19.720	67.050	1979.	25.400	105.200
1967.	20.745	74.320	1980.	25.329	116.500
1968.	24.220	86.658	1981.	24.744	114.767
1969.	28.200	136.289	1982.	23.900	140.000
1970.	24.610	60.771	1983.	30.200	166.000
1971.	17.495	106.752	1984.	37.000	198.000
1972.	15.300	118.000	1985.	40.733	250.086
1973.	23.000	127.000	1986.	31.000	176.000
1974.	22.700	110.000	1987.	27.200	149.000
1975.	20.203	100.000	1988.	33.000	171.000
1976.	17.368	84.244	1989.	34.800	159.000
1977.	21.600	108.000	1990.	28.774	153.259

Током 1960. године у Ковиљачи је регистровано 22.245 посетилаца, који су остварили 127.619 ноћења. Неколико година иза тога, промет посетилаца и број ноћења је био у паду. Тако је 1961. године било 11.233 посетилаца и 115.531 ноћења, 1962. године 11.732 посетилаца и 93.653 ноћења. Нешто бољи промет се одвијао 1963. године (14.131 посетилац, 86.766 ноћења) и 1964. године (17.498 посетилаца, 89.758 ноћења). Интензивнији развој Ковиљаче почео је 1968. године, када је приоритет дат бањском здравствено-лечељском туризму. Основана је Специјална болница за рехабилитацију Бања Ковиљача, која је током времена и промена назива, израсла у јединствену здравствену установу у нашој земљи. Данас располаже савременом медицинском опремом, примењује проверене медицинске методе лечења, има 410 лежаја и више од 300 запослених, међу којима је 20 лекара специјалиста. Од посебног је значаја да у оквиру Специјалне болнице постоји савремени велнес центар Ковиље, на површини од 1.000 m², са два базена и одговарајућим уређајима и процедурама релаксације.

Између 1965. и 1990. године, Ковиљача је имала благе успоне и падове броја посетилаца и остварених ноћења, али је и тада била међу првих пет бања у Србији. Највише посетилаца је било 1985. године (40.733), када је остварен и

највећи број ноћења (250.086). Од тада до 2024. године ни број посетилаца ни број остварених ноћења није достигнут. Тако је, на пример, број посетилаца 1985. године за 26.676 већи од броја посетилаца регистрованих 2020. године. Број остварених ноћења 1985. године је за 173.306 већи од броја ноћења (76.780), остварених кризне 2020. године. Број посетилаца и број остварених ноћења у тесној су вези са препознатљивошћу бање на туристичком тржишту, посебно домаћем, као и савременом маркетингу, опремљености и функционалности. Чини се да је посебно значајан број постеља који се нуди туристичком тржишту. Од скромних почетака, пре више од два века, Ковиљача током две последње деценије овог века нуди посетиоцима, по појединим годинама, између 924 лежаја (2021. година) и 1.280 лежаја (2010. година), што се чини скромним и променљивим по појединим годинама. Као и у већини наших бања, просечан боравак посетилаца, који је пре сто година износио око 20 дана, јер је уобичајени бањски третман трајао три недеље, свео се данас на 7 до 8 дана.

Табела 3. – Посетиоци и ноћења у Бањи Ковиљачи

Година	Посетиоци	Ноћења	Година	Посетиоци	Ноћења
1991.	22.963	134.624	1998.	20.258	219.026
1992.	21.390	151.619	1999.	17.918	185.133
1993.	12.600	99.200	2000.	20.600	198.000
1994.	17.231	180.039	2001.	18.986	158.374
1995.	20.317	218.000	2002.	22.476	143.495
1996.	20.566	229.366	2003.	20.000	133.000
1997.	20.068	199.998	2004.	23.000	159.000

У време распада Југославије, број посетилаца Ковиљаче се извесно смањило, као и број остварених ноћења. У време прогона Срба из Хрватске, Ковиљача, као насеље на граници према Босни и Херцеговини, прихватила је велики број избеглица. Неки бањски објекти су послужили за смештај оних који су придлазили са запада. Број бањских гостију који су долазили ради лечења, опоравка и одмора, извесно се смањило. На такво стање најбоље указује чињеница да је 1993. било 16.174 посетилаца мање него 1990. године, односно, 54.050 ноћења мање. Још веће разлике у броју посетилаца постоје између 1993. године (99.200) и 1969. године (136.288) и достижу 37.089. Разлике у броју остварених ноћења између 1985. (250.086) и 1993. године (99.200) достижу 50.889. Такво стање указује на значајне успоне, стагнацију и падове промета, што се одражавало на свеукупно пословање, посебно на остварене приходе.

Бањски туризам у Србији има дугу и богату традицију, којој на посебан начин доприноси Ковиљача. Током готово двовековног постојања и пословања, развијала се у складу са постојећим друштвеним и привредним условима. Дуго се убрајала у ред најпосећенијих бања у Србији. Појединих година и дужих временских периода, заостајала је само за Врњачком Бањом. Већ неколико деценија по посећености и оствареним ноћењима убраја се у ред првих десет

бања Србије. Јединствена по Специјалној болници, пространом бањском парку и одговарајућим природбама, препознатљива је на широком туристичком тржишту. Посебно је интересно, да је посећује велики број људи из Босне и Херцеговине, односно, Републике Српске.

Табела 4. – Посетиоци и ноћења у Бањи Ковиљачи

Година	Посетиоци	Ноћења	Година	Посетиоци	Ноћења
2005.	20.302	156.497	2015.	15.094	103.465
2006.	19.352	210.097	2016.	23.026	147.026
2007.	21.439	177.505	2017.	24.028	145.827
2008.	22.443	178.459	2018.	24.156	136.282
2009.	18.434	157.172	2019.	24.322	139.896
2010.	20.512	185.881	2020.	14.157	76.780
2011.	21.693	217.476	2021.	18.588	119.850
2012.	17.538	167.941	2022.	24.872	179.662
2013.	20.644	171.809	2023.	23.754	177.731
2014.	15.147	131.352	2024.	22.626	162.367

Табела 5. – Посетиоци и ноћења у бањама Србије 2022. године

Бања	Укупно	Посетиоци			Ноћења		Лежаји
		Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	
Врњачка	207.559	183.522	24.037	756.142	676.052	80.090	7.224
Сокобања	160.509	154.020	6.489	767.725	749.430	18.295	8.270
Врдник	79.372	64.318	15.054	201.872	163.349	38.523	2.174
Луковска	35.186	30.228	4.958	204.899	186.092	18.807	978
Буковичка	26.509	21.309	5.200	62.034	46.789	15.245	505
Ковиљача	24.872	19.640	5.232	179.662	113.723	65.933	1.502
Врујци	18.715	18.08	635	98.561	94.953	3.608	1.108
Г. Трепча	14.933	14.116	817	128.272	118.026	10.246	1.197
Рибарска	13.138	12.694	444	78.438	64.028	2.410	764
Сијаринска	12.366	12.198	168	93.658	92.882	776	773

Бројни минерални, термални и термоминерални извори и артешке бушотине, условљавају добар развој бањског туризма у Србији. После градских насеља и центара планинског туризма, бање Србије, апсорбују највећи број посетилаца. Јасно су препознативе по доминацији домаћих посетилаца и нешто дужем просечном боравку у односу на градска насеља и центре планинског туризма. Бања Ковиљача томе доприноси на себи својствен начин, комбинујући дугу традицију и савремено схватање бањског лечилишног, манифестационог, спа и велнес туризма, за који се опредељује све већи број људи.

Његош Тубић*

ФИЗИЧКО – ГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ ДУРМИТОРА

Географски положај

Планина Дурмитор се налази на североистоку Црне Горе и припада Динаридима. У административном смислу, територија планине Дурмитор припада општинама Жабљак, Шавник и Плужине.

Слика 1. – Географски положај Дурмитора

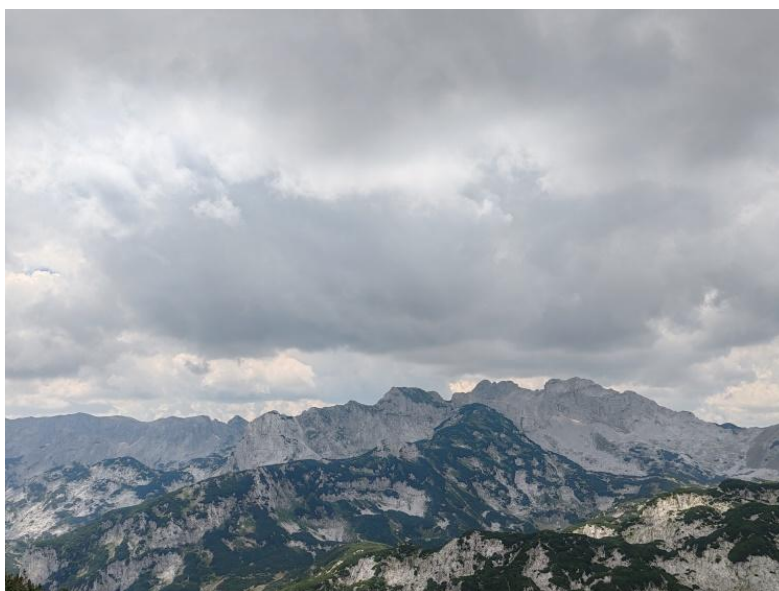
Планина Дурмитор се налази између $16^{\circ} 09'$ и $16^{\circ} 16'$ источне географске дужине и $43^{\circ} 03'$ и $43^{\circ} 11'$ северне географске ширине, док му површина износи $96,32 \text{ km}^2$. Дурмитор на северу ограничава кањон реке Таре, на западу кањон Пиве, а на југу кањон Комарнице. На истоку и југоистоку се налази планински масив Сињајевине.

* geo.njegosh90@gmail.com

Геолошке и геоморфолошке одлике

Дурмитор је углавном изграђен од мезозојских карбонатних стена које су настале током тријаса, јуре и креде. Међу карбонатним стенама доминира кречњак, док је доломита знатно мање. Ове дебеле и често јако набране кречњачке формације чине већину масива, што сврстава Дурмитор у типичан карстни предео. Посебно место у карбонатном комплексу стена заузимају седименти кредне – палеогене генерације, такозвани дурмиторски флиш. То су пре свега бреча, лапорац и пешчар. На простору испод Црвене греде, близу Босаче и Барног језера се налазе на малим површинама и средњотријаски андезити.

Релјефна специфичност Дурмитора је велика висинска разлика на малом растојању. Уздицање масива Дурмитора са високих заравни, просечне висине 1.450 m преко којих воде многи путеви, затим рашчлањеност масива на бројне гребене чини ову планину приступачном до највиших врхова. Посебно се издвајају: Боботов кук, Међед, Савин кук, Пруташ и Шарени пасови.

Слика 2. – Поглед на бројне врхове Дурмитора са Великог Штуоца који представља најсевернији врх

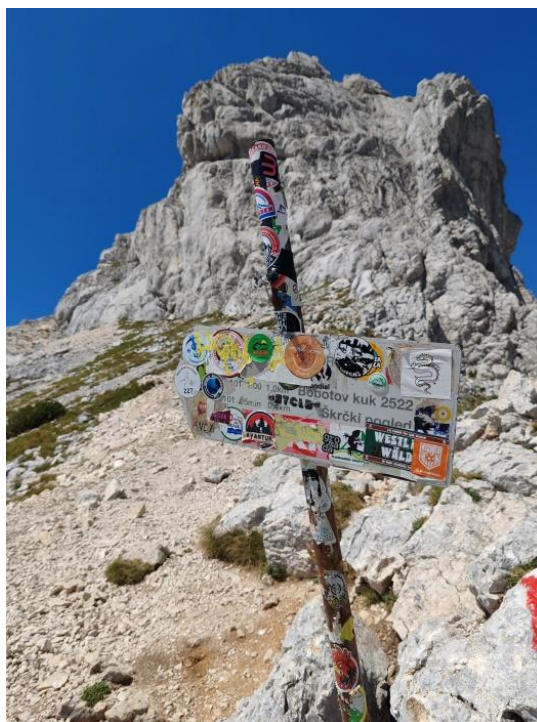
Испод 1.800 m надморске висине се налази 32,4% територије, док се изнад 1.800 m налази 67,6% територије. Највиши делови Дурмитора имају надморску висину преко 2.400 m, а преко 2.000 m надморске висине има 48 врхова. Највећи међу њима је Боботов кук са висином од 2.523 m. Он је једини врх преко 2.500 m

и представља други највиши врх у Црној Гори, након Зле Колате на Проклетијама.

Врхови су претежно изграђени од кречњака, што им даје оштре, на зубљене гребене и стрме литице. Резултат су дуготрајног деловања глацијације, крашких процеса и физичког распадања стена, због чега Дурмитор има препознатљиву силуету и веома разуђен висински рељеф.

Табела 1. – Десет највиших врхова Дурмитора

Редни број	Назив врха	Надморска висина (m)
1.	Боботов кук	2.523
2.	Безимени врх	2.486
3.	Шљеме	2.445
4.	Ђевојка	2.440
5.	Милошев ток	2.426
6.	Бандијерна	2.409
7.	Рбатина	2.401
8.	Лучин врх	2.396
9.	Пругаш	2.393
10.	Планиница	2.330

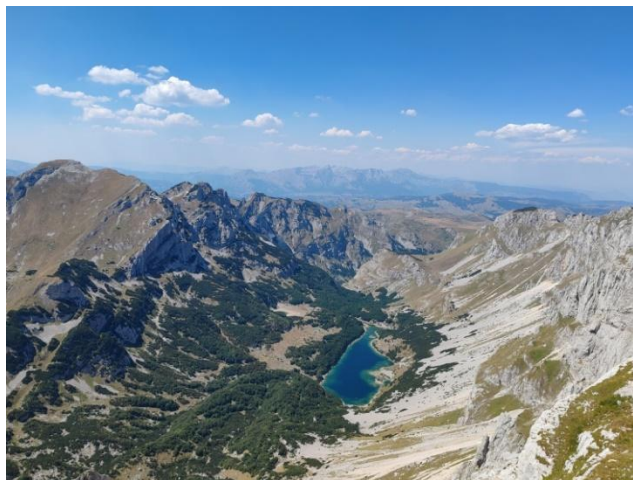

Слика 3. – Боботов кук

Дурмитор је својим географским положајем, висином и врло развијеним преглацијалним крашким рељефом, представљао повољан простор за развој глацијалних облика рељефа. Плеистоцена глацијација имала је велики утицај на обликовање данашњег изгледа Дурмитора. Током ледених доба, велики делови масива били су прекривени ледом, што је довело до стварања бројних циркова, проширених долина и стрмих падина које и данас доминирају рељефом. Центар глацијације је био у удубљењима централног Дурмитора. Утврђено је да је током плеистоцена на Дурмитору постојао велики број ледника. Они су се кретали у три различита правца: према Језерској површи и кањону Таре, према Пивској планини и кањону Пиве и према кањону Комарнице. Највећи ледници су били Добри до, Валовити до, Алишнички, Сушички, Локвички, Калички и други. У периодима максималне глацијације на Језерској површи се формирао ајсфелд који се хранио са три долинска ледника: Алишничким, Локвичким и Каличким. Он је прекривао простор између Дурмитора и Сињајевине, а из правца Сињајевине му је притицао Змињички ледник.

Глацијација Дурмитора оставила је и до данас добро очуване трагове. У великом делу то су доминатни ерозивни и акумулативни облици рељефа.

Циркови су најупечатљивији фосилни глацијални облици на Дурмитору. То су дубоке удолине облика амфитеатра које су исклесали плеистоцени ледници. Међу најпознатијим се издвајају Алишница и Шкрке.

Слика 4. – Фосилни цирк Шкрке у ком су данас смештена Велико и Мало Шкрчко језеро

У рељефу су заостале и добро очуване фосилне глацијалне долине које представљају издужене и проширене долине, настале кретањем ледника.

Слика 5. – Фосилна долина Сушичког ледника

Морене су, такође, присутне као део постгласијалног пејзажа. Покривају велике површине на Језерској висоравни. Састоје се од ледницима здробљеног материјала, песковито-глиновитог и шљунковитог, хаотично измешаног, у којем се налазе местимично и блокови од више десетина кубика, као и полузаобљени комади пречника од 0.1 до 1.0 m. Морене местимично представљају тзв. “бедеме” са дебљином моренских наслага од 50 до 100 m. Моренски материјал потиче са терена који је еродован ледницима.

Гласијалног порекла су и бројна језера која спадају у најлепше хидролошке појаве и облике у Црној Гори. Има их укупно 18. Међу њима се, величином и лепотом, издваја Црно језеро.

Важно је нагласити да се у оквиру тог богатог плеистоценог пејзажа и данас налази једини активни леднички остатак, Дебели намет. Смештен је у горњем делу цирка Велика Калица, у оквиру највиших делова масива, где га са три стране окружују стрми стеновити одсеци. Та затвореност омогућава да се ледник и данас одржава, јер на његову масу значајно утичу снежни наноси, ветром нанет снег и честе лавине које са виших делова допуњују његову акумулациону зону.

Истраживања показују да је Дебели намет релативно стабилан у последњих педесетак година и да се његова површина мање мењала него код других малих јужноевропских ледника. Иако се лед постепено стањује, простор који ледник заузима током године не показује значајан дугорочни пад, пре свега због обилних снежних падавина и специфичне микроклиме цирка.

Слика 6. – Дебели намет

Захваљујући постојању карбонатних стена, на Дурмитору је изразито развијен и крашки рељеф. Крашки рељеф је једна од најизраженијих одлика Дурмитора. Заступљени су готово сви типични облици крашког рељефа. Од микрооблика се најчешће јављају каменице и шкрапе, развијене у бројним варијететима. Најизразитије шкрапе се налазе на Бољу.

Слика 7. – Шкрапар на Бољу

Осим микрооблика, веома су заступљене и вртаче. Највеће концентрације вртача налазе се на Штуоцу, Мљетичкој коси и Нагдори, а поједине прелазе 50–90 m дубине.

Посебну вредност има богат подземни крашки рељеф. До сада је на Дурмитору евидентирано преко 300 спелеолошких објеката, а најпознатији су јама на Вјетреним брдима, Зеленовирска пећина и јама у масиву Пруташа и Боботовог кука.

Климатске одлике

Клима на подручју Дурмитора је планинска, са карактеристикама типичним за континенталне и субалпске висине.

На надморској висини Жабљака (око 1.450 m), просечна годишња температура износи 5,7 °C. Лета су релативно свежа, са максималним температурама око 14–19 °C, док су зиме дуге и хладне, са минималним температурама често испод –20 °C. На већим надморским висинама зимска хладноћа је још израженија, а просечне годишње температуре знатно ниже у односу на долинске делове. Најтоплији месец је август са средњом месечном температуром од 14,3 °C а најхладнији је јануар са –3,8 °C. Већи планински предели надморске висине око 2.000 m имају средњу годишњу температуру ваздуха око 0 °C.

Табела 2. – Просечне вредности температуре и падавина на Жабљаку за период 1991 – 2021

Месец	Просечна темп. (°C)	Максимална темп. (°C)	Минимална темп. (°C)	Количина падавина (mm)
Јануар	-4,5	-1,1	-8,0	103
Фебруар	-3,4	-0,1	-6,8	113
Март	-0,2	3,5	-3,9	116
Април	4,3	8,4	0,2	118
Мај	9,4	13,8	4,7	131
Јун	13,5	17,8	8,7	104
Јул	15,6	20,1	10,8	98
Август	16,1	20,8	11,3	80
Септембар	11,2	15,7	7,0	105
Октобар	7,2	11,6	3,1	104
Новембар	2,4	6,3	-1,1	132
Децембар	-2,8	0,5	-6,0	128

Подручје карактерише велика количина падавина, која у појединим деловима достиже 1.500–1.750 mm годишње. Просечна количина падавина износи 1.458 mm. Најкишнији месец је новембар са 213 mm, што је око 14% од

укупне годишње количине падавина. Период са најмање падавина је јул – август, са око 83 mm месечно. Значајан део падавина је у виду снега. Снег се задржава дуго. У највишим пределима, нарочито на неосунчаним странама и увалама, снежни покривач у облику снежаника задржава се и у најтоплијем периоду године уз постепено отапање.

Трајање сунчевог сјаја у часовима је јако променљиво са израженим осцилацијама током године. Инсолација у зимском периоду је јако мала и просечно се креће око 2 до 4 часова дневно. У топлијем делу године инсолација се повећава на око 13 до 15 часова дневно. Велика вредност стандардног одступања указује на велики степен облачности у појединим данима.

Овакви климатски услови, хладне зиме, обилне падавине и дуг снежни покривач утичу на локални екосистем, где доминира планинска вегетација, шуме, алпски и субалпски пашњаци, четинари, док високи делови остају без густе вегетације. Клима такође утиче на коришћење земљишта, од шумарства и пољопривреде до туризма, јер се морају узети у обзир честе снежне падавине, изражена сезоналност и различити микроклиматски услови.

Хидролошке одлике

Велико распрострањење кречњачких стена на простору Дурмитора, уз друге факторе проузроковало је хидролошке појаве карактеристичне за крашке пределе, изворе и врела и слабо развијену мрежу површинских водотокова, а сходно томе врло развијено подземно отицање воде. На моренским наносима, као мање – више вододрживој подлози, формирали су се краћи стални и повремени водотоци, углавном потоци.

Најважнији водоток на подручју Дурмитора је река Тара. Настаје од неколико изворишних кракова у подножју Жиова и Комова. После тока од 150 km спаја се са Пивом и гради Дрину. Просечни вишегодишњи протицај Таре износи око 79 m³/s. Водостај Таре је највећи у априлу и мају, када се топи снег и појачавају падавине, док се секундарни максимум јавља у новембру и децембру. Најнижи протицаји забележени су током лета, што погодује туризму, нарочито развоју рафтинга. Поред површинских токова, Тара се знатно напаја и подземним водама бројних врела. Испод Ђурђевића Таре налазе се позната врела као што су Љутица, Букови, Бјела врела, Сиге и Слатинске Дубраве, а низводно од Тепаца, на левој обали, издвајају се врела Никовићи и Влашки усови. Заједно са својом кањонском долином на простору Дурмитора, Тара је 1977. године, на основу програма „Човек и биосфера“ уврштена у еколошке резервате биосфере.

Значајну хидролошку одлику Националног парка Дурмитор чине многобројне локве и језера. Локве су мала, плитка удубљења која се периодично пуне водом и обрасла су густом вегетацијом. Најпознатије међу њима су Сува, Шеварита, Говеђа, Јаблан бара, Зелени вир и Сурутка.

Слика 8. – Јаблан бара

Посебну специфичност представљају ледничка језера, као и неколико водних акумулација које по својим карактеристикама представљају прелаз између језера и бара. За ова језера су типичне велике сезонске осцилације нивоа воде. Међу најзначајнијим језерима издвајају се Црно језеро (Велико и Мало), као и Змиње, Пошћенско, Вражје, Рибље, Валовито, Модро, Барно, Шкрчко (Велико и Мало) и Сушичко језеро.

Слика 9. – Вражје и Рибље језеро

Земљиште

Земљиште на подручју Дурмитора формирано је под утицајем различитих педогенетских чинилаца, а најзначајнији су геолошка подлога, рељеф, клима и вегетација. Највећи део терена покривају лесивирана смеђа и хумусна кисела смеђа земљишта. Мање површине заузимају смеђа подзоласта земљишта, а још мање смеђа земљишта. Са повећањем надморске висине, ка планинским врховима, смеђа лесивирана и хумусна смеђа земљишта постепено се замењују кречњачким црницама или рендзинама. Просторно мање зоне покривају црвеница, алувијална земљишта и тресет.

На овом подручју могу се издвојити бројне систематске јединице: органогена кречњачка црница, органоминерална кречњачка црница, посмеђена црница, смеђе земљиште (на кречњаку или мешавини кречњака и силикатних стена), лесивирано смеђе земљиште (мешавина кречњака и силикатних стена), хумусно кисело смеђе земљиште (на еруптивним базичним стенама), смеђе подзоласто земљиште, хумусногвожђевити подзол, црвеница настала распадањем кречњака (на дну вртача), као и алувијална земљишта поред водотокова и језера. Захваљујући динамичким процесима јављају се и скелетна земљишта, а местимично се среће и тресет.

Биљни и животињски свет

Флора Дурмитора и околних кањона одликује се изузетним богатством, што је уочено још крајем XIX и почетком XX века током првих флористичких истраживања. Иако још није израђена потпуна флористичка монографија овог подручја, научни извори указују да на Дурмитору и у његовом ширем подручју расте преко 1.300 биљних врста, док се укупни број таксона (врста, подврста и варијетета) процењује на више од 1.600. То представља готово половину свеукупне флоре Црне Горе. Подручје је посебно значајно због великог броја ендемичних, реликтних и заштићених врста, што Дурмитор сврстава међу биолошки највредније планинске масиве Динарског система.

Разноврсност флоре резултат је сложених физичко-географских услова (геолошке подлоге, климе, хидролошких карактеристика, великог вертикалног раширења рељефа). Велика висинска амплитуда Дурмитора омогућава смењивање различитих станишта, микроклима и биотопа. Ови услови довели су до развоја широког спектра вегетацијских појасева, од субмедитеранске термофилне вегетације на топлим јужним падинама кањона, преко шума умереног појаса, до алпске флоре која насељава највише делове масива.

На релативно малом простору Дурмитора смењују се скоро сви вегетацијски појасеви југоисточне Европе. На најнижим положајима присутне су шуме белог и црног граба са елементима субмедитеранске вегетације. Изнад њих развијају се шуме китњака и граба, а затим обиман појас букових шума које чине најраспрострањенију шумску формацију. На вишим надморским висинама налазе се буково-јелове и смрчеве шуме, док највиши шумски појас формира бор

кривуљ, као реликтна и висински ограничена формација која постепено прелази у субалпске ливаде и високе планинске пашњаке. У оквиру Националног парка чак 70% укупне површине покривено је шумском вегетацијом.

Слика 10. – Бор кривуљ

Дурмитор се одликује бројним ендемичним и реликтним врстама. Међу локалним ендемима издвајају се *Edraianthus pulevicii*, *Edraianthus glisicii* и *Edraianthus tarae*, док су међу црногорским ендемима значајне врсте попут *Gentiana laevicalyx*, *Hieracium cernyi* и *Viola orphanidis subsp. nicolae*.

Фауна Дурмитора изузетно је разноврсна, што је резултат снажног утицаја климатских, орографских и геолошких фактора, као и историјских процеса који су омогућили опстанак бројних реликтних и ендемичних врста.

Бескичмењаци су најбројнија група, а посебно је истражена фауна инсеката, са великим богатством лептира, тврдокрилаца, двокрилаца и водених организама.

Херпетофауна Дурмитора обухвата велики број балканских и европских врста водоземаца и гмизаваца, од којих су многе под строгом заштитом, као што су жутача (*Bombina variegata*), оштрокљуна змија (*Vipera ursinii*) и динарски гуштер (*Dinarolacerta mosorensis*).

Ихтиофауна је најбогатија у току реке Таре, где је забележено више аутохтоних врста, попут поточне пастрмке, липљена и посебно заштићене

младице. Ледничка језера Дурмитора данас немају природно формиране аутохтоне рибље популације, јер су све врсте уношене антропогеним путем.

Орнитофауна је један од највреднијих сегмената биодиверзитета Дурмитора. До сада је регистровано преко 170 врста птица, што је чини једним од најбогатијих орнитолошких подручја у Црној Гори. Више од 120 врста су гнездарице, укључујући и ретке велике грабљивице као што су сури орлови, сове ушаре и тетреби.

Фауна сисара такође је веома значајна и обухвата око 35 врста, од чега је велики број под заштитом. Најистакнутије су крупне звери као што су вук и медвед, уз трајно присуство видре као једне од најугроженијих европских врста. Мали сисари, укључујући бројне глодаре и слепе мишеве, доприносе укупној екосистемској разноврсности, посебно у шумским и алпским зонама.

Јасмина Шормаз

ПУТОВАЊЕ ЈЕДНОГ ПЛАНИНАРА – БИОКОВО, БРАЧ И ДОЛИНА НЕРЕТВЕ

Крајем маја 2025. године, група планинара, чланова планинарског друштва Авантуриста и хајкинг клуба Атлант из Београда кренула је на акцију у којој су се попели на два врха Биокова – Вошац (1.421 m) и Свети Јуре (1.762 m). Акција није била само планинарска, него и едукативна и хедонистичка. Оно што волим код планинара јесте што су увек у потрази за аутентичним појавама на местима која обилазе. Успон је почео од планинарског дома Вошац, који је адаптиран у један од најбољих и најлуксузнијих планинарских домова у Европи. Водило се рачуна о сваком детаљу. Комплетан дом је направљен од природних материјала (камен и дрво). Амбијентално је савршено уклопљен у тај кршни, каменити биоковски пејзаж. Са великом терасом која гледа на врх Вошац и окружен четинарима заиста изгледа као оаза мира и спаса.

Слика 1. – Планинарски дом Вошац (фото: Ј. Шормаз)

Биоково је друга по висини планина у Хрватској. Налази се на обали Јадранског мора и припада Динарском планинском венцу. Биоково је јединствено и због својих облика рељефа и биолошке разноврсности. Због тога је ова планина и проглашена парком природе 1981. године. Припада Сплитско-далматинској жупанији, а налази се изнад Макарске. Планином доминирају вртаче, од којих су неке дубоке и преко 100 m. Због доминације вртача као облика површинског краса, овакви терени називају се „мрежасти крас”. Сам успон није био тежак ни кондиционо захтеван, али технички јесте захтевао

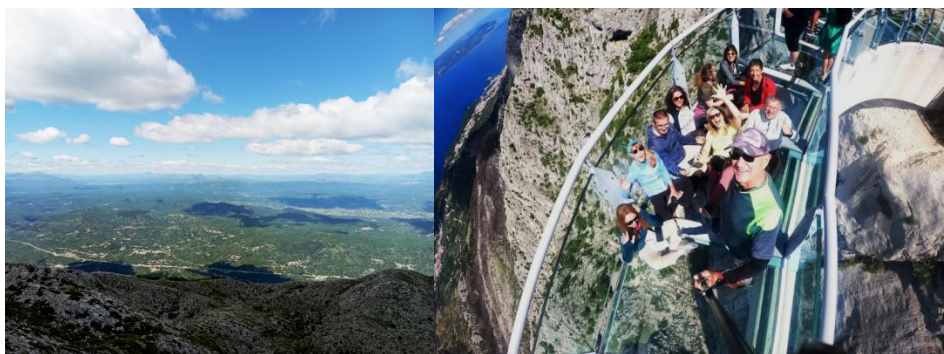
спретност да се с камена на камен попне до врха. Оно што ми је увек фасцинантно на каменитим врховима јесте то како се живот опире том кршу. Најлепше биљке расту између камена. У долинама између превоја налазе се баштице на земљи коју је киша спрала са врхова. Ту је драгоцен сваки квадратни центиметар земље. Ваљда је зато најкуснији кромпир са таквих простора. На самом врху Вошац чекала нас је награда у виду погледа на целу Макарску ривијеру и острва, најближи Брач, затим Хвар, а у даљини Корчулу, Пељешац... Осећај је божански, накратко дат људима.

Слике 2. и 3. – Врх Вошац (фото: З. Жидић)

Успон на Светог Јуру био је нешто захтевнији, последњих 300 m је уз уже и са више адреналина. Скроз до врха се може доћи и аутомобилом, али осећај да сте савладали успон и померили своје границе нема цену. Са Светог Јуре, осим што поглед допире и до најудаљенијих острва, па смо тако видели и Вис и Ластово, са друге стране врха поглед допире дубоко у залеђину. Виде се са њега Ливањско и Дувањско поље, Бушко блато и у даљини Мостар. Благо заталасано зелено залеђе прави је контраст кршу са кога се посматра. Занимљиво је посматрати Брач, на ком сте били дан пре тога, из те перспективе. Различите тачке посматрања дају не само перцепцију простора него и менталну, психолошку и духовну перспективу.

Нећу изоставити ни туристичку атракцију Парка природе Биоково, а то је Skywalk. Ту је, наравно, много већа гужва, али је на тај начин искоришћен и туристички потенцијал планине. Узбудљиво је ходати по једном стакленом мосту, галерији, не знам како бих га другачије назвала. Први прелазак изазива страх и неверицу, јер се испод вас налази дубока провалија. На почетку паралише. Упорни пређу више пута упркос страху и тако добију осећај ходања по небу. Савладани страх и естетски доживљај дају неописиво осећање радости. Тако су се у повратку весели планинари придружили увек веселим Далматинцима уз чашу вина и добар залог, јер Далматинци и имају зашто да буду весели гледајући ту лепоту свакодневно.

Слика 4. и 5. – Поглед на биоковско залеђе и Skywalk

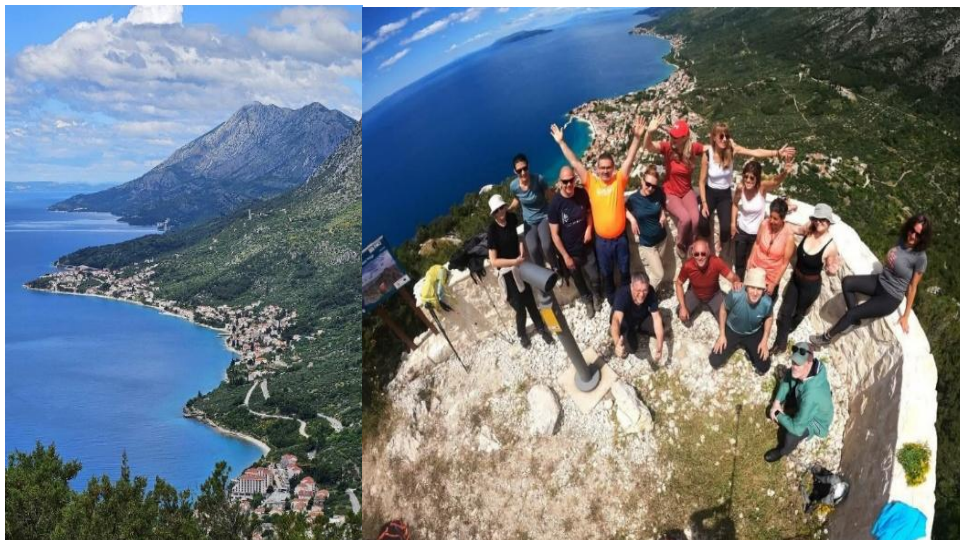
Ништа мање није занимљив поглед са Врисја изнад Градца, плажа Нугал између Макарске и Тучепа, као и пут до ње.

Слике 6. и 7. – Плажа Нугал и пут до ње (фото: Јасмина Шормаз)

Брач смо посматрали из више углова, са Биокова, са мора и са копна. Брач припада Сплитско-далматинској жупанији, површине је $394,6 \text{ km}^2$. Од копна га дели Брачки, а од Хвара Хварски канал, од Шолте Сплитска врата. Грађен је од кречњака. Широм света познат је брачки камен којим су грађени неки од најмонументалнијих споменика са обе стране Јадрана још у античко доба. Њиме је уређено предворје зграде Уједињених нација. Прича се како су и делови Беле куће саграђени од овог камена, али за то не постоје веродостојни докази. Највише становника живело је на Брачу у пописној 1900. години, 24.408 становника. Привредна криза настала је пропашћу винограда због напада филоксере, која је изазвала интензивно исељавање у прекоокеанске земље (Чиле,

САД и Аргентина). Данас је туризам кључна привредна грана. Најпознатије место је Бол са светски познатом плажом Златни рат.

Слике 8. и 9. – Поглед са Врисја изнад Градца (фото: З. Жидић)

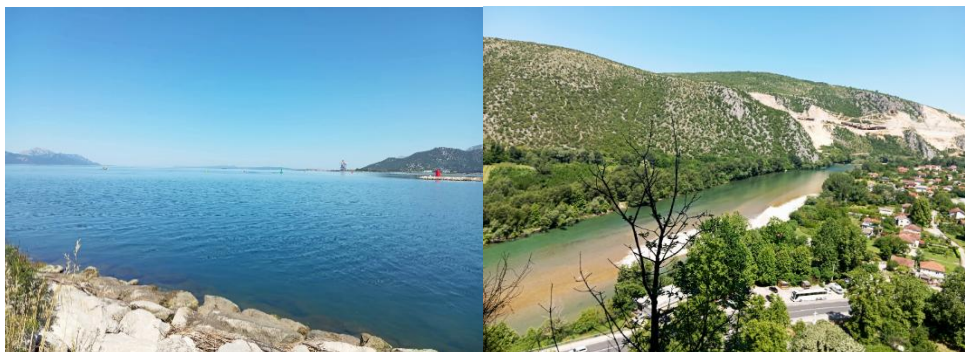
Златни рат, због своје необичности и лепоте један је од најпознатијих симбола хрватског туризма. Тај феномен је шљунчани рт, коса, дуг око хиљаду метара. Плажа је посебна и по томе што мења облик и положај у зависности од ветра.

Слике 10. и 11. – Златни рат и лука у Болу (фото: Ј. Шормаз)

Неретву смо сагледали из свих могућих углова, почевши од делте која покрива површину од 12.000 ха. Изворно се састојала од 12 рукаваца, али је након бројних и опсежних мелиорација и култивација тог пољопривредно богатог простора, број рукаваца сведен само на четири и тако је претворена у богато пољопривредно подручје. Најважнији градови су Плоче, Метковић и Опuzен. Делта је отворена према мору, па је клима медитеранска иако се дуж

делте према северу стварају подручја са елементима микроклиме, због планина које је окружују. После делте посматрали смо Неретву са тврђаве у Почитељу. Почитељ је историјско насеље оријентално-медитеранског карактера и припада Федерацији Босне и Херцеговине. Први пут се помиње у повељи за војводу Стјепана Вукчића. Данас броји само око 800 становника.

Слика 12. и 13. – Делта Неретве и поглед са тврђаве у Почитељу

На кратко смо скренули са тока Неретве да бисмо обишли врело Буне, један од највећих и најлепших извора у Европи. Река Буна дуга је само 9 km, улива се у Неретву код места које се такође зове Буна. Текија Благај поред самог извора датира из XV века, саграђена је непосредно након пада Херцеговине под турску власт 1446. Првенствено је изграђена за окупљање и потребе дервишког реда Суфи, јер је извор са околином и њиховом нестварном лепотом био погодан за духовне активности тог мистичног дервишког реда. Капацитет врела је $43 \text{ m}^3/\text{s}$, па је једно од најјачих крашких врела Европе. Врело Буне је заштићени резерват природе.

Слике 14. и 15. – Врело Буне Стари мост у Мостару (фото: Јасмина Шормаз)

Вратили смо се Неретви и посматрали је испод Старог моста који је подигнут у XVI веку, срушен током рата 1993. године, а обновљен 2004. године.

Слика 16. – Срушени мост у Јабланици (фото: Ј. Шормаз)

На крају смо посетили и срушени мост на Неретви у чувеној Бици за рањенике. Мост је срушен први пут 1943. године током поменуте битке, а други пут 1969. године за потребе снимања филма Битка на Неретви, редитеља Вељка Булајића. У самој Јабланици постоји и комплекс музеја „Битка за рањенике”.

Вођа и организатор ове занимљиве акције био је Борис Братић, планинарски водич и председник планинарског друштва Авантуриста из Београда, као и Зоран Жидић испред Атлантис хајкинг клуба.

Др Добрила Лукић*
Дарко Радуловић

СТО ГОДИНА ЕСПЛАНАДЕ

Године 2025, 22. априла навршено је сто година постојања хотела Еспанада (*Esplanade Zagreb Hotel*) који је подигнут ради пружања смештаја путницима Оријент Експреса. Грађен у стилу арт декоа, овај драгуљ архитектуре налази се поред главне железничке станице (*Главног колодвора*) у самом центру Загреба. На конкурс за изградњу овог хотела 1917. године, победио је Ото Рениг. Међутим, његов пројекат је редизајниран од стране Диониса Сунка, који је на крају признат као главни архитекта хотела Еспланада. Хотел је изграђен за 26 месеци и за време своје дуге историје неколико пута је рестауриран.

Слике 1. и 2 – Хотел Еспланада (Фото: Д. Лукић, 2023 и 2025)

До сада, хотел Еспланада угостио је бројне државнике, глумце, музичаре и друге познате личности, међу којима су и: Елизабет Тејлор, Вивијен Ли, Анита Екберг, Ричард Бартон, Луј Армстронг, Тина Тарнер, Марија Калас, Орсон Велс, Алфред Хичкок, Ричард Никсон, Алберт од Монака, Пеле итд. А међу домаћим гостима издвајају се: Мирослав Крлежа, Драгутин Тадијановић, Жужи Јелинек и Арсен Дедић.

Хотел се архитектонски уклапа у богату градску баштину коју чине Хрватско народно казалиште, Умјетнички павиљон, Октагон и Мирогој. Изграђен је на месту некадашњег пољопривредног земљишта. Као туристичка дестинација Загреб доживљава процват крајем XIX и почетком XX века, о чему сведочи и чињеница да је прва туристичка карта Загреба штампана у Бечу 1854. године.

* dobrilal.sgd@gmail.com

Слике 3. и 4. – Фотографије познатих личности који су били гости хотела Еспланада (Фото: Д. Лукић, 2025)

У време чувеног загребачког градоначелника Вјекослава Хајнцела, Еспланада представља централну тачку туристичког развоја града, када је Загреб добио прву телефонску централу, два јавна купатила и сајмиште. Тада је Еспланада нудила луксузан смештај са 200 соба са топлотом и хладном водом, телефоном у свакој соби, неколико апартмана са салонима, више ресторана и банком. За време Другог светског рата, у хотелу је боравио чувени италијански писац Курцио Малапарте, где је написао свој чувени роман „*Kaputt*“. Овај роман је објављен 1944. године, а између осталог описује ратну атмосферу у окупираном Загребу. Од самог оснивања Еспланада је била главно место важних догађања као што је први избор за Мис Југославије, први Новинарски плес и Универзијада 1987. године.

Слике 5. и 6. – Ентеријер хотела Еспланаде (Фото: Д. Лукић, 2023)

Еспланада као један од најлуксузнијих хотела у држави, предњачила је у многим стварима тадашње Југославије. На њеној тераси *Oleander* настала је загребачка култура пијења кафе, а шездесетих година прошлог века, постаје гастрономски прозор у свет, јер се у њој служе јела са намирницама које нису постојале на југословенском тржишту. Са друге стране, једно народно јело Хрватског загорја, штрукле, постаје заштитни знак хотелског јеловника.

Слике 7. и 8. – Олеандер тераса и штрукли (Фото: Д. Лукић, 2025. и 2023)

Године 1964. Еспланада постаје први југословенски хотел који склапа франшизни уговор са престижним ланцем *Inter-Continental Hotels* којег је основао *Ran Am*, приликом чега су уведени хотелски стандарди, мали сапуни, мармеладе, путер, шампони итд. То се одразило на производњу локалних произвођача који су почели производити квалитетно и у траженим количинама и величинама. Мис Италије Кристина Бузинари 1967. године у хотелу отвара први казино. Следеће године, Еспланада је номинована за најбољи Интерконтинентал хотел од 62 хотела у Европи и на Блиском истоку у оквиру ове франшизе. Еспланадин ресторан *Bistro* отворен је 1987. године, пре почетка Универзијаде. Осмишљен је по узору на француске бистрое. Имао је хостесе обучене у свилене одоре које су госте одводиле до стола, а свака је дама приликом уласка у Бистро добијала ружу. У бистроу се први пут уводи точење шампањца и вина на чаше, јер се водило рачуна о томе да је непримерено за даме наручити читаву флашу вина. Уз кафу се као новина послуживала чоколадица. У то доба је Бистро био најавангарднији локал у читавој држави. С обзиром на то, убрзо су и други локали почели уводити сличан концепт. Године 1988, Еспланада је примљена у групацију *The Leading Hotels of the World* као једини хотел из свих социјалистичких земаља. Италијанска посластица *tiramisu* први пут је послужена на овим просторима 1989. године, након чега се сервира и у многим другим ресторанима.

Слике 9. и 10. – *Le Bistro* и ресторан *Zinfandel's* (Фото: Д. Лукић, 2023. и 2025)

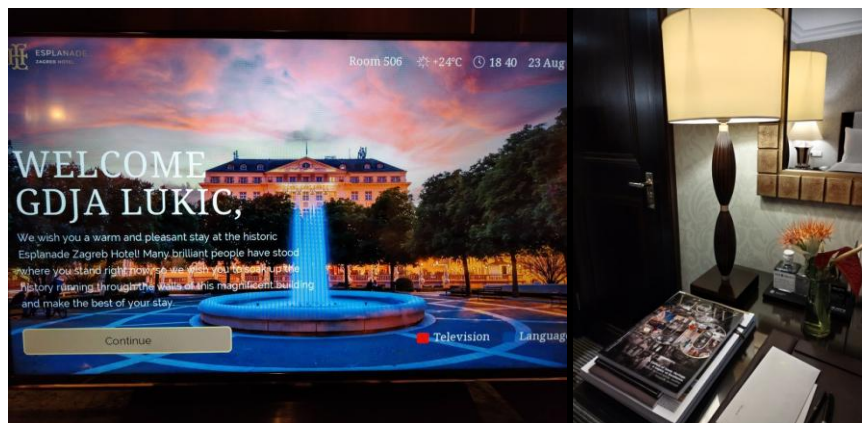
Макробиотички јеловник уводи се 1991. године, што су забележили и страни медији, јер је то била реткост у свету. Своју прву интернет страницу Еспланада прави 1996. године као први хотел у Хрватској. Еспланада је од Министарства туризма по новој квалификацији добила 5 звездица 1999. године. Као први делукс хотел у Хрватској, Еспланада 2000. године улази у SRS систем (*Seat Reservation System*). Након опсежне реконструкције 2004. године, постаје први *Regent hotel* у Европи и отвара нови ресторан *Zinfandel's*, коктел бар *Esplanade 1925*, док је ресторан *Le Bistro* обновљен. Ресторан *Zinfandel's* је добио име по сорти грожђа зинфандел, која је почетком XIX века пренета из Далмације у Сједињене Америчке Државе. Лозу зинфандела особље пажљиво негује у врту Олеандер терасе, а 2020. године добијене су и прве бутелке са властитом етикетом.

Посебна понуда *VIDog*, за госте који долазе са својим псима, уводи се 2006. године. Исте године, први пут објављен је луксузни хотелски часопис *Regent Magazine* који је касније преименован у *Esplanade View*. Хотел 2009. године, отвара своје профиле на мрежама *twitter* и *facebook*. Још једна иновативна иницијатива повезивања хотела и Загребчана дешава се за време *Adventa* 2009. на 2010. годину када је постављено клизалиште *Nice Ice* на Олеандер тераси хотела Еспланада. Еспланада поново постаје самосталан хотел 2012. године, задржавајући рејтинг једног од најцењенијих хотела у овом делу Европе, с обзиром на своју посебност и карактер и спајајући традицију, иновације и одрживу праксу.

Слике 11. и 12. – Коктел бар Esplanade 1925 и хотелски часопис Esplanade View (Фото: Д. Лукић, 2025)

Fuliranje као посебна адвентска манифестација уводи се 2021. године, на којој учествују шефови кухиња са својим креативним уличним јелима. Ресторан хотела Еспланада *Zinfandel's* проглашен је 2023. године, најбољим европским хотелским рестораном, а хотелска кухиња је исте године добила прву зелену *Michelin* звездицу у Хрватској због коришћења одрживих извора. Британски краљ Чарлс III који је у време посете Еспланади био принц, очаран рижотом шефице кухиње, затражио је рецепт. Данска краљевска породица, приликом боравка у хотелу, похвалила је кухињу и додала своје породично вино *Malbes* на реномирану винску карту хотела, чиме је Еспланада постала једино место у Хрватској које у понуди има ово краљевско вино.

Слике 13. и 14. – Добродошлица на телевизору и део ентеријера у хотелској соби (Фото: Д. Лукић, 2025)

За квалитет услуга, иновације и праћење најсавременијих светских трендова у хотелијерству, Еспланада је добила следеће награде: *World Luxury Hotel Awards*, *Conde Nast Traveller Gold List*, *Readers Choice Awards*, *Expedia Insiders Select*, *World Travel Awards* итд. Хотел Еспланада данас броји 208 пространих и софистицирано уређених соба и апартмана са мермерним купатилима, уз могућност коришћења интернета.

Миодраг Радановић*

ДЕЈВИД ЛИВИНГСТОН

Афрички континент, иако пун опасности, привлачио је многе истраживаче од античких времена. Већи део унутрашњости афричког континента остао је Европљанима непознат све до XIX века. У њеном истраживању истакли су се нарочити Енглези. Пре Ливингстона *афричку загонетку* су покушали да реше многи географски истраживачи. Египћани су били први који су залазили дубље у унутрашњост афричког континента. Допрли су у XV веку пре н. е. чак до четвртог брзака (катаракте) Нила¹² (предео Напате). Још су даље допрли изасланици фараона, који су залазили дубоко у Нубију (данашњи Судан). Први истраживач тропске Африке био је Египћанин Херкуф (Киркух), који је 2275. пре н. е. предводио експедицију која је стигла до места Јам (јужни Судан) и либијске оазе Селимах. Три стотине година после Херкуфове последње експедиције, Египћанин Хену је допрео преко пустиње Сахаре до земље Пунт (Сомалија). Феничански морепловци су пловили Нилом, али се не зна докле су допрли. Грчки историчар Херодот пловио је уз Нил¹³ на југ до Елефантине. Александар Македонски 334–330. пре н. е. на војној експедицији прешао је Сахаром (данашња Либија), Египтом и доњим Нилом. Први је Европљанин који је посетио оазу Сива у Сахари.

Експедиције у унутрашњост Африке предузимају Римљани. Ближе упознавање тока Нила отпочело је при крају првог века пре нове ере војном експедицијом. Римски војсковођа, генерал и конзул у Африци Луције Корнелије Балб је водио прву римску експедицију кроз Сахару (западно-сахарска експедиција). Војно-истраживачка експедиција римског генерала Светонија Паулинуса у Мауританију је око 42. године прешла прва преко Атласких планина и допрли до мароканске Сахаре и близу реке Сенегал. Овим походима Римљани су продрли најдубље у унутрашњост Африке. Неки историчари сматрају да је римска експедиција 70. године у Субсахарску и централну Африку под вођством римског сенатора и генерала Валеријуса Фестуса доспео до Тимбуктуа, реке Нигер и екваторијалне Африке и Нигерије. За време цара Нерона (37–68 г. н.е.), двојица његових генерала су покушали да пронађу изворе Нила. Нису га открили али су тачно претпоставили да извире из једног од језера и нилских мочвара до којих су допрли. Том приликом су видели планину Килиманџаро, која се налази у близини екватора. То је била најјужнија тачка

* radanovicm562@gmail.com

¹² Изворска језера Нила први спомиње грчки географ Клавдије Птоlemeј (око 100–170 г. н.е.)¹³ У античком периоду и средњем веку се сматрало да су Нил и Нигер иста река, тј да је Нигер западни рукавац Нила.

афричког континента коју су упознали народи античког периода. Римске војне експедиције у току целог старог века нису продрле даље од оазе Азбен, која представља јужну границу Сахаре. Иако нису продрли до самог извора Нила, ипак су стигли у подручје у које ће Европљани поново dospети и истражити га тек 1800 година касније.

Грчки историчар Херодот¹⁴ (484–425. п.н.е.) је око 430 пре н. е. допловио Нилом¹⁵ до Елефантине, у близини данашњег Асуана. У XII веку Арапски путописац, географ и картограф Мухамед ел Идризи је пропутовао и описао делове северне Африке. Арапски истраживач Ибн Батута 1324. године је путовао у Нигер и Тимбукту. Могуће је да су Португалци истраживали реку Замбези пре Ливингстона, али они своје проналаске нису објављивали, већ су држали у строгој тајности. Они су стигли до те реке још почетком 14. века и вероватно су истражили један њен део узводно од ушћа. Од 1352. године прошао кроз источну Сахару до Тимбуктуа и Сенегала. Ђеновљански банкар Антонио Малфанте (1410–1450) путује 1450. године у Таутске оазе и стиже до руба Сахаре. Португалац Антонио Фернандез путовао је између 1505. и 1514. у унутрашњост Африке и вероватно је био први Европљанин који је допрео до источне Родезије и путовао реком Замбези. Португалска експедиција под вођством Франциска Берета и Васка Фернандеза (из Мозамбика креће 1569/71. у унутрашњост афричког континента реком Самбесија ка месту Сена на Замбезију у потрази за рудницима сребра и злата у Маници. Португалски морепловац Диого Као 1484. открива реку Конго и плови 160 km узводно. Сматра се да су португалски трговци доспели реком Замбези 1300 km од њеног ушћа. Од европских истраживача Африке сматра се да је језеро Њаса први открио 1616. године Португалац Ј. Бокорш. Први Европљанин који је вероватно видео изворе Плавог Нила и стајао крај језера Тана 1618. годије био је шпански језуитски мисионар Педро Паез. Он је потврдио давно мишљење да Нил настаје из две реке. Први истраживачи Јужне Африке били су Холанђани Ван дер Стел и Херманус Хибнер. Шкотски истраживач Џејмс Брус приликом покушаја да истражи изворе Нила, доспео је приликом свог петог путовања по Етиопији 1760. годије до источне обале језера Тана и извора плавог Нила.

Шкотски лекар и ботаничар Мунго Парк је предводио две експедиције у унутрашњост Африке (1795-97 и 1803-06). Први је Европљанин који је открио горњи ток Нигера¹⁶. На првој експедицији од ушћа пловио 320 km, уз реку Гамбију. Стигао до горњег Нигера, до места где он скреће на североисток. Установио је да реке Гамбија и Сенегал нису повезане ни са Нигером ни са Нилом. Немачки истраживач Африке Фридрих Хорнеман (1772–1801) је први савремени Европљанин који је прешао Сахару путем североистока. Стигао до

¹⁴ Херодот и грчки филозоф Аристотел (384–322 г. пре н. е.) су погрешно сматрали да Нил извире на западу.

¹⁵ Александријски географ Ератостен (276–195 г. пре н. е.) правилно је сматрао да Нил долази са југа, где и извире.

¹⁶ Венецијански морепловац Алвизе Кадамосто (Da Alvise Cadamosto, 1432–1483) открио је ушће Нигера и стигао до Гамбије.

оазе Сива (Сахара) и села Бокам, близу Нигера. Енглеz Виљем Барчел је 1811. доспео до руба пустиње Калахари и ушћа реке Вал у Орање. Немачки зоолог Хајнрих Лихтенштајн (1780–1857) стигао је у Курумaн (земљу Бечуана), одакле је Ливингстон почео свој рад као мисионар и истраживач.

Дејвид Ливингстон (David Livingstone, 1813-1871) шкотски мисионар, доктор, знаменити географски истраживач, хуманиста, противник расизма и поборник укидања ропства, највећи је британски и европски истраживач Африке. Био је Британског географског друштва. Искрен пријатељ Африканаца заслужио је име „добри бели доктор“. Један је од пионира борбе за укидање трговине робљем. Рођен је 19. марта 1813. у близини Глазгова у радничком градићу Блантиру (Blantyr) у Шкотској. Потиче из сиромашне протестантске породице, која је потицала са острва Улва. Био је друго од седморо деце коју су имали Нил Ливингстон и његова супруга Агнес. Његов је живот почео у сиромаштву, оскудици и тешком фабричком раду. Завршио је школу у малом селу. Од 10. до 26. године радио је са својим братом Џоном у предионици памука Хенри Монтајт, чак 14 часова дневно. Још као дечак научио је грчки, латински и математику. Са 19 година постао је прелац памука. Део зараде коју је стицао мукотрпним радом користио је и за куповину књига, нарочито путописа. Отац му је био учитељ и веома религиозан човек, па је под његовим утицајем читао књиге из разних области, нарочито путописе. Библија је била књига његовог живота и често ју је читао. Ливингстон је волео да прикупља биљне, животињске и геолошке примерке у локалним кречњачким каменоломима. Похађао је Универзитет Андерсон у Глазгову од 1836. где је изучавао грчки језик, медицину и теологију. У 25. години положио је потребне испите и стекао диплому лекара. После Ливингстоновог проглашења за лекара циљ његових медицинских студија био је да се припреми за мисионара способног да лечи домороце. Оженио се 1845. ћерком шкотског мисионара Роберта Мофата, по имену Мери (1821–1862). Имао је са њом шесторо деце. То су: Роберт (1846–1864), који је умро у заробљеништву Конфедерације током Грађанског рата, Агнес (1847-1912), Томас (1849-1876), Елизабет која је умрла када је имала два месеца, Вилијам (1851-1872) и Ана (1858-1939).

Црнци су га звали добри бели доктор, а Арапи само Хаким (доктор). Ливингстоновим продором у унутрашњост Африке полако и свечано је почео последњи чин решења велике загонетке што је до тада овај континент задавао географским истраживачима.

Мисионар и учитељ Роберт Мофат (1795–1883) је већ двадесет година руководио мисијом у Курумaну (Курумaн Мофат Мисија), када му се придружио један млади Шкотланђанин – црномањаст, продорних и веома сјајних светлосмеђих очију. Тај мршави младић био је Дејвид Ливингстон, највећи афрички истраживач.

Слика 1. – Дејвид Ливингстон 1864. године (*The Geographical Journal*, 1973, стр.205)

Један савременик га је овако описао. Био је средњег раста, кошчат, галског лица, чврст на ногама, танак у струку, пуних и снажних груди. Његово лице показивало је оштре црте снажне воље. Озбиљно лице му је дубоко избраздано и поцрнело од сунца. Оно даје човека брза и оштра расуђивања, јаким импулса, несаломљиве воље, одлучног и човека који је навикао да влада собом. Та воља водила га је у подвиге за које је била потребна невероватна издржљивост. Он је на почетку имао улогу мисионара којег је поменуто Друштво слало у јужну и централну Африку, али је касније одустајањем од тих задатака као пропагатор против ропства, постао највећи путник и истраживач непознатих предела афричког континента. Та жеља за продирањем у непознату унутрашњост, нагонила га је да у периоду од 1841. па све до своје смрти 1873. године, обави велики број путовања и сваке године пређе хиљаде километара по беспућу Африке. Ливингстон је, путујући са југа, у непознату унутрашњост, избегавао обално подручје на западу, северу и истоку. Углавном је морао путовати пешке,

по тешким крајевима, уз помоћ често досадних, лењих и плашљивих помагача, који га нису разумели. Путовао је у двострукој улози. Као мисионар и као лекар. Стигао је 1840. у Кејптаун, пошавши нестрпљиво у сусрет непознатом. Осећао је да је носилац мисије посланства. На самом почетку, 1841. године, у улози мисионара, из залива Алгоа, на крајњем југу Африке, креће на север до Курумана, где се налазила најудаљенија мисионарска станица, коју су тридесетак година пре тога основали Хамилтон и Мофат. Ливингстон је 1842. отворио нову мисионарску станицу у Колобенгу, 350 km северно од Курумана. Доста је брзо и лако научио тамошњи језик племена Бечуане, што му је помогло у његовом даљем раду. Оснивао је школе и пружао бесплатну лекарску помоћ. После готово пет година боравка у Куруману, оженио се Мофатовом ћерком.

Његова прва мисионарска испостава налазила се у Маботсви. Приликом једне хајке 1842. године напао га је и повредио лав тако да му је изломио кости на левој руци. По томе га је годину дана после његове смрти одмах препознао хирург, који га је лечио за време његовог боравка у Енглеској. Лекар Вилијам Фергусон препознао је оно што је оперисао на левој руци. Рука му је делимично остала неупотребљива и проузроковала бол до краја живота. Ливингстон је 1844. године отпутовао доктору Мофату у Куруману. Ту се упознаје и заљубљује у његову најстарију ћерку Мери. Венчали су се 1845. године, а његова супруга је подучавала децу. Црнци су је звали Ма Роберт, а тај јој је почасни надимак остао све до смрти 1862. године. Сахрањена је на обали источне Африке, испод огромног старог дрвета баобаба у Шупанги. Ливингстон у свом очају није могао да се помири са њеном смрћу. Из Курумана одлази 1845. у Чонуане, а одатле у Колобенг, где је основао мисионарску станицу. Истовремено је стекао и наклоност домородачког становништва. Ливингстон је увече, крај логорске ватре, црнцима читао Нови завет. Ливингстон, Освел и Мери прешли су пустињу Калахари и открили језеро Нгами 1849. године. После тог открића Ливингстон се вратио у Коломбег, у који је стигао 10. октобра, што значи да је у својој првој експедицији провео четири месеца и десет дана.

Истовремено се интересује за географска и природноисторијска испитивања. Ливингстоново велико интересовање за природу и науку ускоро га је усмерило на истраживање везе између науке и религије. У тим истраживачким походима открива језеро Нгами, где је иначе боравио неколико година. Он је био први Европљанин који је прокрстарио 1849/50. пустињом Калахари¹⁷, због чега је награђен од Краљевског географског друштва у Лондону. После открића језера Нгаме, он долази до Замбезија и крећући се узводно избија све до атлантске обале код Луанде у Анголи. Тиме је утврдио и развође између сливова Замбезија и Конга. Ливингстон се управо у Анголи уверава у свирепост и нехумано поступање Португалаца при лову и препродаји црначких робова. Тада се одлучује да до краја живота води борбу против трговине робљем.

У априлу 1850. Ливингстон предузима своје друго истраживачко путовање. Са собом води трудну жену и троје деце, Роберта, Томаса и малену

¹⁷ За коју је први утврдио да представља степско-пустињску висораван.

Агнес. Хтели су да пређу пустињу Калахари уз реку Зугу. Прешавши реку морао је да се врати у Колобенг, јер је грозница која је харала у тим крајевима угрожавала живот његове жене и деце. Цела експедиција, укључујући и Мери оболела је на језеру од маларичне грознице. Нису могли даље. Када су се вратили у Колобенг, родило се Мерино четврто дете и убрзо умрло. Сама Мери је била тешко болесна, деливши са децом све опасности и оскудицу експедиције. Породица је поново исте 1850. године кренула на север. Поново обољевају од грознице, па су се опет враћају. Трећи пут су кренули 1851. Овај пут су допрли далеко изнад језера до Себитана. Стигли су у близину велике реке Замбези, али истовремено су допрли у смртоносну зону муве це це.

На путовању 1857. године прате га жена, деца и ловац Освел. Стигли су до Лињанти, десне притоке Замбезија. Забринут због здравља своје жене и деце опет се враћа у Колобенг, а одатле до Рта добре наде да се укрцају на пут у Енглеску. Растанак 23. априла са Мери и четворо деце је био дирљив. Са Рта добре наде Ливингстон сам креће натраг у Лињанти, а одатле са пратњом тешко болестан до Сент Пола де Лоанду на западној обали Африке. Његова снажна телесна грађа савладала је болест и после неколико месеци боравка у Лоанди, вратио се у унутрашњост у Лињанти. Из Лињантија је кренуо према истоку и на том путовању открио велики водопад Викторија на реци Замбези и на крају доспео до источне обале Африке у близини Килиманеа 1856. године. Одлучује се на повратак и идући на исток 17. новембра 1855. открива Викторијине водопаде, тако назван у част енглеске краљице. О овом је водопаду он још раније слушао од пријатеља домородаца и то као „диму који тутњи“. Израчунао је да је корито реке на том месту двоструко већи од Нијагаре. Каснија мерења су показала да су његове процене о висини водопада биле готово потпуно тачне. У ствари он је овим открићем био разочаран, јер је све дотле покушавао да истраживањем Замбезија открије водени пут са океана у унутрашњост континента. Пратећи обале Замбезија прошао је поред брзака Квебраса, који су постали друга велика препрека на његовом путу у унутрашњост. Вратио се у Тете, а одатле у Килиманија из кога је испловио 12. јула, а 12. августа 1856. стигао на Маурицијус. Ту под утицајем здравије климе остаје да би излечио слезину, која му се повећала од честих напада грознице. У новембру је упловио у Црвено море, па преко Марсеља, Довера и Саутемптона стиже 12. децембра 1856. у Енглеску. Неколико дана након доласка у Лондон руковао се са Хенрихом Бартом (, јединим переживелим чланом енглеске експедиције, која се годину дана пре тога вратила из северне Африке. Пет година и пет месеци истраживао је Сахару и Судан, преваливши при том 16.000 km. Одредио је тачан смер тока реке Нигер. Експедиција је прошла кроз пустињу Сахару и стигла до језера Чад на југу. Доктор Овервег члан његове експедиције, први је 1852. опловио језеро Чад. Барт је први Европљанин који је посетио пустињски град Агадез. Барт је уз помоћ Овервега решио загонетку Чада откривши да Чад има само притоке, а да нема ниједну отоку. Открио је реку Бенуе, која се улива у Нигер и тече у Атлантски океан. Барт је са севера отворио Европи врата на афрички континент, као што је то учинио Ливингстон са југа. Два су хероја

афричког истраживања стајала један наспрам другог. Животни пут Немца није више водио натраг у црни континент, док је Ливингстона тамо чекала тешка судбина, коју је сам изабрао. Ливингстон у делу „Путовања и истраживања мисионара у јужној Африци” износи резултате својих истраживања и открића. То је био и значајан географски рад, јер се у њему износе основне географске карактеристике простране висоравни на југу Африке. Краљевско географско друштво му за заслуге додељује златну медаљу у Лондону. У истим граду се 1857. оснива Ливингстонов почасни фонд. Шкоти, поносећи се својим земљаком, основали су још два фонда у Глазгову и Единбургу.

Трећа експедиција имала је за циљ да истражи област источноафричких језера и изворишта Нила, затим да проучи развође између језера Њаса и Тангањика и да установи евентуалну везу језера Тангањика са Нилом, истраживање централноафричког дела и могућност коначног проналаaska извора Нила¹⁸. Али он до краја живота не успева да разјасни границе сливова Нила и Конга у области језера. Друга источноафричка или замбезијска експедиција (1858–1864) била је боље организована него претходно самостално путовање. Са пратњом од десет Африканаца и шест Европљана, укључујући и његовог брата Чарлса Ливингстона, конзула на острву Фернандо По. Остали чланови експедиције су единбуршки доктор, ботаничар и британски секретар у Занзибару Џон Кирк (1832–1922), Франсис Скид, мерник Краљевске морнарице и геолог и Ричард Торнтон. Своје друго путовање по Африци Дејвид Ливингстон је отпочео 1858. и то са ушћа Замбезија у жељи да детаљније истражи слив ове реке и уопште хидрографски систем Источне Африке. Делимично водом, а делимично копном, стигао је до ушћа Замбезија, при чему је утврдио да је средњи ток на стотине километара плован. Водопади Кебрасе спречили су му напредовање. Након 300 km слапови му поново онемогућавају напредовање. Наставља пут низ реку и том приликом он је открио реку Шире, притоку Замбезија, затим водопад Мерчисон и језера Ширва, а затим и 16. септембра 1859. открио језеро Њаса, саставивши и његову карту. Поред његове воље, јер је одувек био противник ропства, његова су истраживања отворила пут Португалцима да на обалама ових језера развију трговину робљем. Енглеска влада је опозвала експедицију. Ливингстон је кренуо низ реку Замбези до њеног ушћа и одатле отпловио у Занзибар, а затим 16. априла 1864. године бродом отпловио у Бомбај. Враћа се у Лондон 20. јула 1864. Убрзо је 1865. објавио са својим братом Чарлсом књигу „Приче о путовањима по Замбезију и њеним притокама и открићу језера Ширва и Њаса 1858–1864. године“. Најстарији син Роберт, који је хтео да му се придружи на путовању 1863. није доспео до њега и уместо тога отпутовао у Сједињене Америчке Државе, где је умро 5. децембра 1864. борећи се на страни Севера у Грађанском рату. Ливингстонова жена Мери умире на овом путовању од маларије у селу Шупанга у провинцији Софала у

¹⁸ Џон Спик (1827–1864), енглески официр тражећи извор Нила први је Европљанин који је 1858. допрео до језера Викторија.

Мозамбику, на десној обали реке Замбези. Сахрањена је на обалама Замбезија на месту званом Шупанга.

Експедиција је остварила важне резултате. Откривена је лука погодна за трговину и пловност реке Замбези све до брзака Кебрабаса. Истражена је река Шире и откривена језера Ширва и Њаса. Од августа 1864. до априла 1865. Ливингстон је боравио у Њустеду у близини Нотингема. Ту је написао други приказ свога путовања, и од тада је соба, у којој је живео и радио названа Ливингстонова соба.

Предлог да се пошаље нова експедиција у централну Африку дао је председник Краљевског географског друштва географ Родерик Марчинсона. Циљ експедиције је био да се реши проблем развоја између језера Њаса и Тангањика. Треће и уједно последње путовање Ливингстона трајало је од 1866. до 1873. Намера му је била да истражи област источноафричких језера и извориште Нила. Ливингстон је 3. јануара 1866. отпутовао из Бомбаја за Занзибар. Влада га је именовала конзулом независних црнаčkih народа унутрашњости Африке. Експедиција се искрцала на копно северно од Рувуме, а онда се упутила у непознат крај. Од тада је тајна прекрила подухват. Велики је истраживач са пратњом 28. марта 1866. прешао из Занзибара на афричко копно и одмах се упутио у унутрашњост током реке Рувуме, све до њеног извора. Путовао је југозападним делом језера Тангањика, да би се уверио да је река Чамбези, уствари река која утиче у језеро Моеро. Ливингстон је веровао да је река Чамбези у ствари река Нил. Са источних обала кренуо је на језеро Њаса, где су трговци робљем десетковали тамошње становништво и одакле су се повукли европски мисионари. Део слуга напушта експедицију и проносе лажну вест чак до Енглеске да је Ливингстон убијен. Код места Лисунга 1867. експедицију је задесила прва велика несрећа. Побегло је носач апотеке експедиције тако да је Ливингстон у пределу у којем је владала маларија остао без кинина – лека којом се лечила та болест. Али срчани и храбри истраживач иде даље и поред оскудне хране сведене на кукуруз и козје млеко. Сенка смрти надвила се над болесним Ливингстоном.

Ливингстон је 8. новембра 1867. додао језеро Муеру на географску карту централне Африке. Ливингстон је био први који је картирао ово језеро, описао га и установио да представља део слива Белог Нила. Његова су истраживања и путовања по Лунди и околним земљама сасвим сигурно утврдила бројне географске чињенице. Прво, да је Чамбези једна потпуно засебна река, која нема никакве везе са Замбезијем Португалаца, и друго да Чамбези извире на око 11° ј. г ш, и није ништа друго него једна притока великог египатског Нила. Ливингстон је на свом истраживачком путу у тим пределима стигао до језера Лиамба. Идући северном обалом тог језера, Ливингстон утврђује да је то језеро Тангањика или њен југоисточни крајак. Са јужног краја Тангањике Ливингстон је прешао у у Марунгу и угледао језеро Моеро. Истражујући јужни део Моера, Ливингстон је наишао на реку Луапулу, која својим замршеним током утиче у језеро. Пратио је кривудасти ток реке Луапуле према југу, открио је да она излази из великог језера Бангвеоло. Истражујући које се воде уливају у језеро он је

установио, да је од свих најважнији Чамбези. Тако је пратио ток Чамбезија од његовог извора до језера Бангвеоло. Стигао је до места где Луапула утиче у језеро Моеро, а Луалаба у језеро Камолондо. Крајем јуна 1869. Ливингстон прелази Угуху на западној обали Тангањике, да започне свој последњи и најважнији низ истраживања. Резултат тог дугог путовања је било откриће великог језера, које река Луалаба повезује са језером Моера. Ово је језеро у ствари само наставак читавог низа језера које је доктор раније открио. Открио је и језеро којем је дао име Линколново, по америчком председнику Абрахаму Линколну, који је укунуо робство. Ливингстон признаје да извори Нила нису пронађени, мада је он ишао трагом Луалабе и њеном току према северу преко седам степени географске ширине. Он доспева у фебруару до јужних делова језера Тангањика. Упркос болешћу и глади, наставио је путовање са само три верна пратиоца, Сузијем Чумом и Гарднером и стигао 29. марта 1871. на њену крајњу северозападну тачку Ниангве, на месту где се Луалаба улива у реку Конго. Тиме је продро најдаље на запад од било ког Европљанина. На смрт болестан изгубио је скоро све зубе и смршао је до костију. Скоро пола године провео је у колиби. Испитује језеро Мверо и Бангвеоло, као и реку Луапула. Желео је да се увери да ли је извориште Нила јужније него што су сматрали енглески истраживачи Африке Џон Спик¹⁹ и Ричард Бартон, па због тога поново истражује Тангањику и реку Луалабу. Стиже до велике језерске реке Луалабе. Ливингстон је са изузетном упорношћу следио њен кривудасти ток, све до места где Луалаба утиче у дугачко и уско језеро Камолондо, одприлике на 6°30' јужне географске ширине. Враћајући се према југу, стигао је до тачке, где Луапула утиче у језеро Моеро. Већ исцрпљен болешћу он до краја живота не успева да разјасни границе сливова Нила и Конга у области Великих језера. У марту 1871. дошао је до циља, до реке Луалубе. Ово је уједно била и најудаљенија тачка на северу до које је допро на својим путовањима. Угледао је загонентну реку како достојанствено тече. Ливингстон је знао да је стигао на врхунац свог животног пута. Масовни покољ црнаца у Ниангви који су извршили Арапи 15. јула 1871. изненада је уништио све његове даље планове.

Врло је мали број људи у Енглеској веровао да је Ливингстон жив, мада су објављена његова писма из 1867, 1868. и 1869. године. Да би се разјаснила сумња у погледу судбине Ливингстона, Џејмс Гордон Бенет Млађи, син оснивача и власника дневног америчког листа Њујорк Хералда, овластио је специјалног ратног дописника у Шпанији, да опреми експедицију која би тражила Ливингстона. Стенли је добио упутства да пронађе и спасе Ливингстона. Експедицију је финансирао Бенет. У току ових последњих испитивања и картирања обала Тангањике и Бонвеола њега је тамо пронашао познати енглески новинар и истраживач централне Африке Хенри Мортон Стенли²⁰ (1841–1904). Рођен у Великој Британији, али је живео у Сједињеним

¹⁹ Открио је изворишни крак Белог Нила и доспео до јужне обале језера Њаса којем даје име Викторија.

²⁰ Открио је Едвардово језеро 1876. године.

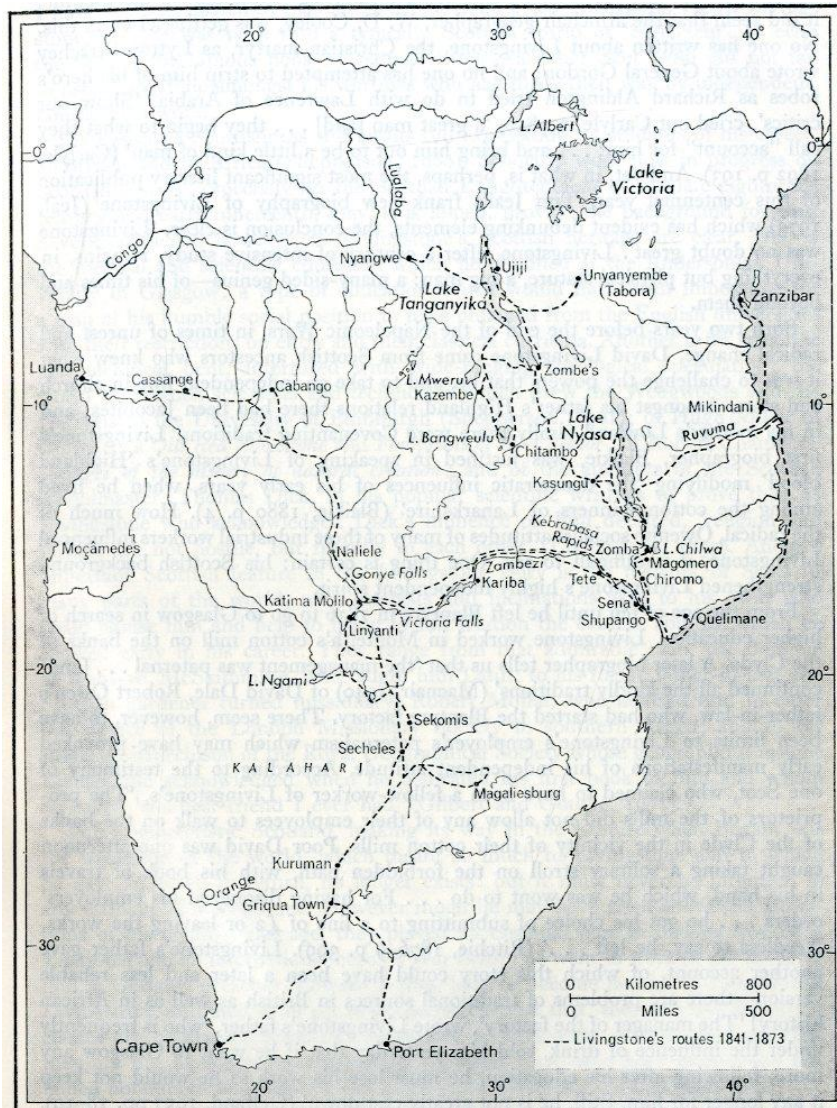
Америчким Државама. Дописник Њујорк Хералда, којег је редакција упутила та трага за овим великим истраживачем о коме дуго није било никаквих вести. Новинар и истраживач Ливингстон су се срели 28. октобра 1871. у насељу Уђиђи. То је био један од највећих догађаја у историји истраживања Африке. Стенли је донео потребне лекове и храну, па се Ливингстон брзо опоравио. Свој дневник „Последње путовање Дејвида Ливингстона” послао је у Лондон по Стенлију и он је објављен 1874. године. Ливингстон је опет отпутовао на југ, да би пронашао извор Нила и укинуо трговину робовима, али га је болест савладала. Ливингстон је стигао у Уђиђи 16. октобра. Био је готово на смрти. На ногама су му изашли чиреви, који су крварили. Ливингстона су саветовали да оперише хемороиде, који су му стварали проблеме од његовог првог великог путовања. Одбио је и вероватно да је обилато крварење хемороида био узрок смрти на крају свог трећег и највећег афричког путовања. Услед неке очне болести почео је да му попушта вид.

Стенли је провео са Ливингстоном период од 10. новембра 1871. до 14. марта 1872. године. Њих двојица су спровели кружно путовање по језеру Тангањика, истраживали северни руб језера. Утврдили су да река Русизи утиче у Тангањику и вратили се у Уђиђи. Циљ је био да пре свега утврди да ли је Русиси само северна притока језера или отиче даље у језеро Киву или чак у Едвардово језеро, по чему би Тангањика била извориште Белог Нила. Али као што је Ливингстон и претпостављао, утврдили су да је Русиси само притока. У Ниасанги Ливингстон је поново оболео од дизентерије, од које је често боловао. Стигли су до ушћа реке Заси и истоименог насеља, затим до Нјабигму, пешчаног острва у Урунди. Прешли су широку делту реке Мугере у истоименој области на источној обали језера. Даље су истраживали северни део језера и ушћа реке Русизи. На крају језера наишли су на седам широких залива. Прешли су реку Кањамабенгу, која истиче из језера у близини насеља Килабула, што је уједно и крајња тачка до које су допрли Спик²¹ и Бартон, истражујући Тангањику. Даље су пловили уз западни обалу језера до Кавимбе. Пловили су по Тангањики 28 дана и за то време препловили око 450 km. Ливингстон је са Стенлијем предузео још једно краће путовање из Уђиђија до Уњањембеа. Ливингстон међутим одбија све Стенлијеве молбе да са њим напусти Африку и тако спасе себи живот. Отпратио је Стенлија један део пута, који се враћа за Енглеску 14. марта 1872. године. Стенли је био последњи белац кога је видео. Ливингстон поново креће на запад да истражи тајну развођа Нила и Конга. Јануара 1871. стигао је до мочвара око језера Бангвеоло. Овде оболева од мочварне грознице, али се и поред тога не враћа, већ, занесен својим циљем, наређује да га даље носе у носилци. Када је стигао у село Илалу, његове су снаге биле исцрпљене.

Стенли у својим мемоарима описује црте његовог карактера и изглед. Представио га је као скромног, великодушног и искреног човека, ниског стаса, пријатног и озбиљног лица, које одаје највећу одлучност. Имао је скромно и неупадљиво држање. Истакао је његову упорност и енергију којом врши

²¹ Сматра се да је он открио 1862. реку Кагер изворишни крак Нила.

истраживања, као и способност да издржи сурову климу централне Африке. На глави је носио морнарску плаву сукнену капу са златном траком на црвеној подлози, коју је носио за време својих сјајних путовања и по којој је и познат у целој Африци. Ливингстонова одлучност задивила је све који су га познавали. Једна од одлика његовог карактера је била и да тачно изврши оно што је намеравао.

Слика 2. – Правци Ливингстонових путовања 1841–1873. године (*The Geographical Journal*, 1973, стр. 207)

С времена на време стизале су оскудне вести из Занзибара, али то су били само нејасни одједи и извештаји Арапа. Врло је мали број људи веровао да је Ливингстон још жив. Велика већина је била чврсто уверена да је прекорачио праг непознатог, ону границу, одакле се ниједан путник не враћа. Нејасни гласови о Ливингстоновој смрти су стигли до Европе, али је било и супротних извештаја. Читаве су године пролазиле, а о истраживачу се нису имале коначне вести, зато је одлучено да се организује нова експедиција.

Експедицију за проналажење и спасавање Ливингстонове експедиције послало је Краљевско географско друштво 1873. године (месец дана пре Ливингстонове смрти). Чланови експедиције стигли су у Уњањембе средином септембра, али су тамо сазнали од тужну причу о Ливингстоновој смрти. Чума, његов верни слуга је са још неколико људи пожurio у Уњањембе пред главнином Ливингстонове експедиције како би о том жалосном догађају што пре обавестио караване у Занзибару. Мало иза Чуме следила је свечана погребна поворка, која је носила тело сјајног путника много стотина миља кроз насеља многих племена који живе између Багамоја и Уњањембеа.

Последње путовање Ливингстон је извео под веома тешким условима. Оружана пратња и многи носачи отказали су послушност и напустили експедицију, одневши са собом и сандук са лековима. Чак ни то није спречило Ливингстона да стигне до језера Тангањика. Боловао је од маларичне грознице и дизентерија, а лекови више нису деловали. Имао је честе маларичне нападе, малаксалост, болови у ногама и леђима, слабљење вида у увећање слезине. Били су присиљени да закољу и последњу козу, од чијег млека је зависио Ливингстонов живот. Када више није могао да хода његови људи су га носили у мрежи. Допро је на само око 300 km од изворишта Нила. Враћао се не постигавши циљ, коме је већ био тако близу. Разочаран у ишчекивањима његова стара челична воља готово је потпуно нестала, а његово се снажно тело готово малаксало.

Ливингстонова нестрпљивост да крене, док је још био слаб, убрзала је његову смрт. Неуморни путник није се предавао ни на самрти. Последње реченице у свом дневнику уписао је 19/27. априла, само неколико дана пре своје смрти „потпуно сам исцрпљен, остајем овде да бих се опоравио, на обали смо Мобилама”. Све до тог дана детаљно је уписивао своја научна запажања, упркос јаким боловима. Враћајући се ка Луалуби после пет дана марша преко мочварних предела, Ливингстон је умро од последица дизентерије 1. маја 1873. у замбијској провинцији Читамбо на јужној обали језера Бангвеоло. Имао је 60 година. Смрт Ливингстона тешко је погодила његове тамнопуте пријатеље. Његови пратиоци остали су верни својем вољеном Буни Мкуби, како су га називали. Наставак је био јединствен у историји афричког истраживања. Ливингстонови људи, под вођством Сузија и Чуме да би балсамовали Ливингстоново мртво тело, одстранили су његово срце и унутрашње органе, ставили их у металну кутију и закопали га на афричкој земљи испод дрвета Мвула близу места где је умро. Изрезао је натпис и у близини подигао високи обелск. Црнци су мртво тело натрљали сољу и ракијом, увили у кору мионга и

обмотали непромочивим платном, положили на греду и везали уз њу. Свечану погребну поворку предводио је његов верни пријатељ Чума. У тешком путовању од девет месеци верни пријатељи црнци под вођством Веиварта, Сузија и Чуме пренели су на рукама балсамовано тело Ливингстона. На половини пута срели су поручника Шкота Камеруна, који је водио помоћну експедицију. Ливингстона су пренели 1600 km преко данашње источне Африке 1874. до лучког приморског града Багамојо (Bagamoyo) у Танзанији на обала Индијског океана. Заједно са Ливингстоном, пренели су и све његове дневнике, белешке и научна разматрања. Паробродом тело је преко Суецког канала и Гибралтарског мореуза допремљено 16. априла у Саутемптон. Само је Џекобу Венрајту, који је водио путни дневник било дозвољено да отпрати Ливингстонов мртво тело у Лондон. Сахрањен је уз највеће почасте 18. априла 1874. у Вестминстерској опатији у Лондону, поред других британских знаменитих личности. Чини се да је праведно што је његово срце остало у Африци. Велики број људи одао је пошту највећем европском истраживачу Африке. Џекоб Венрајт, млади црнац из школе у Насику, којег је Стенли послао из Занзибара да прати великог истраживача на његовом последњем путу из Уњањембеа до језера Бангвеоло, носио је белу заставу са црним рубом на којој је писало „Ливингстон пријатељ црнаца”. Одар је био украшен венцима цвећа, један је био од белих азалеја и папрати, који је послала британска краљица Викторија.

У току свог вишедеценијског географског и етнографског истраживања, задобивши велику љубав и поверење афричког становништва, у чијој се средини бавио и лекарским позивом, Ливингстон је истражио огроман простор од Кејптауна на југу па све до екватора на северу и од Индијског океана на истоку до обала Атлантског океана на западу. Прешао је више од 50 000 km и то већином пешице сам или са својим афричким слугама. Заслугом Ливингстона стечене су доста тачне географске представе о Јужној и Централној Африци. Највећи афрички истраживач посветио је решењу питања извора Нила велики део свог истраживачког живота. Посебно је значајно што је, уз описе природе и становништва, он извршио и доста тачна картирања река и језера. Највише времена Ливингстон је провео у јужној и југоисточној Африци. Открио је многе географске објекте (језера Њасу, Мвери, Бангвеулу, слив Замбезија, Викторијине водопаде и др.).

Ливингстон је на свом путовању постигао значајне научне резултате. Истраживач је поново прошао уз доњи и средњи ток Замбезија. Том приликом је открио, осим Викторијиних водопада и друге, који ометају пловидбу реком. Пловио је уз реку Шире, која истиче из језера Њаса. Ливингстон је тек након пет истраживачких путовања успео да тачније опише и картографски прикаже речни слив Замбезија. Покушавао је да утврди да ли је Тангањика у вези са Албертовим језером. У вези са Нилом установио је да Тангањика нема никакве важности. Његова је теорија била да је у великој и широкој реци Луалаби открио горњи ток Нила. Откривши да безначајни поточић Чамбези, што извире између 10 и 12 степени ј. ш. и тече прво према западу кроз неколико језера, под именом Чамбези и Луапула или Луалаба и да наставља свој ток према северу за више од

7 степени географске ширине. Ливингстон је стекао чврсто уверење да је река коју је следио у ствари изворишни крак Нила. На четвртом степену јужне географске ширине морао је прекинути истраживање због несташице хране и напуштања неких чланова експедиције. Први је белац који је пропутовао афрички континент у средишњем делу од запада према истоку.

Ливингстон је у раздобљу од 1841. до 1864. истражио већи део унутрашњости јужне Африке, а накнадно до 1873. године и јужни део источне Африке. Остао је веран афричком континенту до краја свог живота и отео му онолико тајни колико је могао.

И поред тога што су његови истраживачки резултати коришћени у мрачне империјалистичке подухвате водећих колонијалних сила, Ливингстон се одликовао изузетном хуманошћу према домородаком црначком становништву. Бесплатно је лечио своје тамнопуте пријатеље. Нехотице је утврдио пут енглеској буржоазији и колонијалној управи, док су Стенли и многи други деловали у том смеру потпуно свесно и намерно, јер је Енглеска у раздобљу од 1860. па до почетка XX века стекла свој велики колонијални посед. Све земље које је Ливингстон открио постале су касније велике британске колоније.

У част славног истраживача у месту где је умро подигнут је Меморијални споменик Ливингстону, близу језера Бангвеулу. Меморијални споменик постоји и на месту где су се срели Ливингстон и Стенли у граду Уџиџију. Ливингстонови водопади на доњем току реке Конго су названи њену у част. Споменик Ливингстону се налази у главном граду Шкотске Единбургу. Ливингстон је заједно са америчким председником Линколном највећи симбол борбе против црначког робља средином XIX века.

Светлана Терзић*

ПРИРОДНЕ И ДРУШТВЕНЕ ОДЛИКЕ, СПЕЦИФИЧНОСТИ И ПРОБЛЕМИ УЈЕДИЊЕНИХ АРАПСКИХ ЕМИРАТА

Географски положај

Уједињени Арапски Емирати су богата блискоисточна држава која заузима територију југоисточног дела Арабијског полуострва у Југозападној Азији. Налазе се између 22°50' и 26°00' северне географске ширине и између 51°00' и 56°25' источне географске дужине. Укупна површина, са свим острвима, износи 83.600 km². Обалска линија прелази дужину од 1.328 km дуж Персијског залива и залива Омана и испресецана је бројним острвима коралног састава.

Државу чини седам емирата: Абу Даби, Ајман, Дубаи, Фуџаира, Рас ал Хаима, Шарџа и Ум ал Каиваин. Највећи емират, Абу Даби, заузима чак 87% површине УАЕ-а, док је Ајман најмањи емират са површином од свега 260 km². Федерација је на северу ограничена Персијским заливом, на западу и југу се граничи са Саудијском Арабијом, док се на истоку граничи са Оманом и Оманским заливом.

Слика 1. – Географски положај УАЕ

* svetlana.terzic@osmagimnazija.edu.rs

Имају повољан саобраћајни положај који се углавном огледа у поморском саобраћају, а међу многобројним лукама, издваја се Мина Џабал Али, једна од највећих дубоководних вештачких лука на свету. Са укупном дужином путева од 4.750 km, модерни ауто-путеви повезују све емирате у једну целину, а такође повезују ову државу са Оманом и Саудијском Арабијом. Федерација има седам међународних аеродрома, од којих је највећи у Дубаију који је, само током 2024. године, превезао укупно 92,3 милиона путника, што га је сместило на друго место у свету по броју превезених путника, након аеродрома у Атланти (САД).

Природно-географске одлике Релеф и геолошка грађа

Највећи део државе састоји се од старих архајских стена којих нема на површини. Преко њих налажу јурски, кредни и терцијарни седименти. Специфичност релефа се огледа у чињеници да већину површине Уједињених Арапских Емирата захвата пустиња без вегетације са пространим обалским наносима које је плима донела. Песак у пустињама разликује се по саставу и форми. У близини обале углавном се састоји од калцијум-карбоната који потиче од карбонатних седимената, шкољки и коралних гребена. Идући даље у унутрашњост, песак је већином изграђен од кварцних зрнаца, док је у многим областима близу обале, нарочито у северном делу Емирата, стабилизационим биљним покривачем.

Пустиња Руб ал Хали (Велика Арабијска пустиња) представља највећу непрекидну пешчану површину на свету. Назив пустиње на арапском значи „велико пусто пространство”. Простире се на површини од око 650.000 km² и представља један од најсушнијих региона на свету. Поред бројних еолских облика релефа, типична су и огромна слана језера са тврдим покривачем од соли, себхе, која су сува током већег дела године. Ово природно богатство се експлоатише на крајњим границама пустиње. На ободу пустиње има много сувих речних корита, око којих се могу наћи скупине мањих или већих оаза. Једна од најпознатијих оаза у земљи је Лива, а значајна је и по томе што представља место рођења владајуће породице емирата Абу Даби, Ал Нахијан, која се 1793. године преселила из Ливе у главни град државе.

Највиши врх УАЕ-а је Џабал Хафит висине 1.189 m на планини Хаџар. Ове планине се простиру паралелно са источном обалом УАЕ-а, док се њихов највиши део налази на северу, на полуострву Мусандам, где достижу висину од 2.000 m. Ова област је локално позната као Ал-Ру'ус Џибал, што би у буквалном преводу значило „планинске главе”. На југу Ал-Ру'ус Џибал-а, Хаџар планине се састоје од комплекса магматских и седиментних стена које чине горњи слој, океанске коре и седимената из океана који је некада прекривао североисток. Тако ове планине представљају можда најбоље очувани офиолит на Земљи, офиолит Самаиле. Из тог разлога од огромног су интереса за геологе.

Климатске одлике

Клима Уједињених Арапских Емирата је суптропска пустињска са високим температурама током целе године. Најважнији фактор који утиче на климу свакако је географски положај, односно „додиривање” северног повратника на југу, због чега су летње температуре изузетно високе. Главне карактеристике овог типа климата су топле зиме и врела лета. Лето почиње у јуну и траје до септембра, доносећи екстремно високе температуре које често достижу и 49°C. Влажност ваздуха у том периоду варира између 50% и 60%. Зимски месеци су нешто пријатнији, а температуре су ниже и крећу се између 20°C и 35°C. Од октобра до маја време је преко дана топло и сунчано, а вечери су пријатно прохладне.

Небо над пустињским делом земље често је прекривено облацима, али се из њих не излучују падавине. Просечна количина падавина током године је веома ниска и износи тек око 100 mm, док у пустињским областима постоје места у којима тридесетак година није пала ни кап кише.

Широм Персијског залива јавља се феномен морске магле због чега је изражена висока релативна влажност ваздуха чији просек износи око 60%. Лети се над Персијским заливом појављују неки од најснажнијих циклона на Земљи и имају пресудан утицај на време. Ови циклони резултирају шамалима коју дувају са северозапада, односно из правца Месопотамије, просечном јачином од 20 чворова (око 10 m/s), иако понекад могу достићи и олујну јачину. Такође, присутни су и ветрови из правца Арабије који дувају преко Персијског залива и противтежа су шамалима. Настају у пустињама као врући и суви западни ветрови, пуни прашине и песка, који се преласком преко мора влаже па стварају изразито непријатан осећај на источној обали.

Прилагођавање на климатске услове

Климатски услови, какви владају у Емиратима, доводе до различитих проблема, у смислу прилагођавања и адаптације на специфичан начин живота, те су савремене технологије и све иновативнији начини решавања проблема пустињског климата од све већег значаја. Један од значајних подухвата је и стварање вештачке кишне олује кроз пројекат „засејавање облака” (енгл. Cloud seeding) који има за циљ повећање количине падавина како би се ублажили проблеми несташнице воде у аридним пределима.

Екстремни климатски услови намећу проблем константног климатизовања зграда које троше више од 60% укупне енергетске потрошње у циљу успостављања пријатне климе унутар њих, због чега пасивно хлађење добија све значајнију улогу. Оно смањује зависност од механичког хлађења, те умањује потрошњу енергије и побољшава квалитет ваздуха у затвореном простору. Климатски подаци показују да зграде у УАЕ-а највише соларне топлоте добијају на својим источним и западним странама током лета, а на јужним странама током зиме. Стога се препоручује да буду оријентисане у правцу исток-запад и

без застакљених површина на јужној и северној страни. Високе зграде сличних висина ограничавају кретање ваздуха, те је препоручљиво градити зграде различитих висина које поспешују струјање ваздуха, што доводи до боље вентилације и смањења топлоте.

Одличан пример представља и „0-14 кула”, једна од технолошки најнапреднијих и енергетски најефикаснијих зграда. Уместо зграда са стакленом фасадом, какве последњих година ничу у Дубаију, овде је направљена бетонска фасада са 1.326 отвора. Основна идеја била је да сама фасада служи као заштита од јаког сунца. Велики отвори нису застакљени већ је стаклена потфасада један метар иза бетонске, те је на овај начин добијен простор за циркулацију хладног ваздуха у међупростору. Овакав подухват требало би да умањи трошкове хлађења и до 30% у односу на стандардно климатизоване објекте са стакленим фасадама.

Хидрографске одлике и специфичности

У УАЕ-а не постоје стални површински водени токови и језера. У земљи влада велика опасност од несташице воде. Упркос томе, луксузан начин живота и недостатак заштитних мера довели су до тога да УАЕ-и имају једну од највиших стопа потрошње воде у свету. Данас се у овој земљи троши око 550 l воде по становнику, што је далеко више од глобалног просека од 250 l по особи дневно. Аналитичари кажу да је коришћење воде по глави становника око четири пута веће него у Европи.

У сусрет све већим захтевима за водом, УАЕ-и се поред класичних ресурса, све више ослањају и на неконвенционалне водне ресурсе. Конвенционални извори обухватају повремене изворе, сезонске поплаве и подземне воде, док неконвенционални подразумевају десалинизацију воде и пречишћавање отпадних вода. Према подацима Агенције за животну средину у Абу Дабију, 72% укупне количине воде која се користи у Емиратима долази из подземних вода, 21% од десалинизације и само 7% од пречишћене воде.

Главни површински извори воде потичу од вадија који су настали током влажнијих периода плеистоцена. У циљу коришћења воде из вадија и управљања поплавама које се том приликом стварају, од раних 1980-их година приступило се градњи читавог низа мултифункционалних брана. Већина је лоцирана у северном планинском делу земље где се појављује највећи број поплава. Предности су бројне и укључују: обнављање подземних вода, заштиту људи, фарми и урбаних подручја од поплава, складиштење вишка воде за потребе пољопривреде и очување земљишта од ерозије.

Прекомерно трошење није заобишло ни подземне воде, Њена укупна количина је велика, али је само веома мали део доступан. Најчешће се користи за наводњавање, док се ограничене количине могу користити за пиће. Најважнији проблем је исцрпљивање издани у неколико области, док је око 90% подземних вода у емирату Абу Даби заслањено, у неким случајевима и до осам пута више од морске воде. Сланасте подземне воде се углавном користе за

наводњавање палми који су релативно толерантне на со. Неконтролисано трошење подземних вода, посебно за пољопривреду и шумарство, довело је до пада нивоа и до 5 метара годишње. Раније, свежа вода била је доступна на шест метара испод нивоа земље, док данас дубина бунара иде и до 100 m пре него што се појави вода. Константно снижавање нивоа подземних вода довело је и до продора слане морске воде у њих. Такође, долази и до погоршања њеног квалитета услед прекомерног наводњавања и све веће употребе вештачког ђубрива.

Једно од решења за добијање нових количина воде је процес одсољавања воде, односно десалинизација. То је поступак уклањања минерала из морске воде чиме се добија вода за пиће. Прва фабрика за десалинизацију изграђена је у Абу Дабију 1976. године са укупним капацитетом од $250 \text{ m}^3/\text{дан}$. Брзо повећавање потреба за водом, захтевало је и изградњу нових постројења, због чега данас постоји више од 70 постројења за десалинизацију у УАЕ-а. Овако добијена вода највише се користи за снабдевање становништва пијаћом водом. Предност овог поступка је велика доступност сировине, односно морске воде, док је главни недостатак висока цена јер захтева велики утрошак енергије и скупу опрему. Такође, утицај постројења за десалинизацију на живот у мору није занемарљив, нарочито у заливима где је мешање воде спорије него у отвореним морима. Они испуштају лужину која има повећану концентрацију соли, хлора и других минерала. Пошто је испуштена лужина веће густине и тежа од морске воде, задржава се на морском дну и уништава екосистем приобаља. Још једна негативна компонента овог процеса јесте и повећање салинитета морске воде што додатно угрожава локалну флору и фауну морског света.

Пречишћавање отпадних вода је поступак који све више добија на значају. У Абу Дабију се тренутно третира око 27 милиона литара отпадних вода дневно. Вода пролази кроз четири нивоа санације: уклањање чврстих материја, честица и тешких метала, а затим бактерија и соли. На трећем нивоу вода се сматра погодном за уређење простора и места за рекреацију. Али, напредни поступак у фабрици Ал Нахда врши пречишћавање до четвртог степена, чинећи је безбедном за наводњавање обрадивих површина. Даљи развој овог пројекта омогућиће добијање знатних количина воде за пољопривреду, која тренутно троши чак половину од укупног водног фонда УАЕ-а.

Веома значајан хидролошки објект УАЕ-а је и Персијски залив. То је морска површина у Југозападној Азији смештена између Иранске висоравни, Месопотамије и Арабијског полуострва. Залив се на истоку, преко 56 km широког Ормушког теснаца, спаја са Оманским заливом. Просечна дубина Персијског залива износи 36 m, док је највећа измерена дубина 102 m. Иако је површином готово двоструко већи од Јадранског мора, запремина морске воде му је приближно четири пута мања и износи 9.100 km^3 . Персијски залив испарава око 2 m годишње (по јединици површине) што је далеко више од речног дотока, односно количине падавина. Салинитет у заливу подложен је значајним сезонским варијацијама. Летње протицање изазива изразито висок степен салинитета од 39,5 ‰ све до дубине од 40 m, док вредности могу

варирати $\pm 2\%$ на удаљености 50–100 km. Највиши салинитет забележен је у јужном делу уз УАЕ-е, односно у Бахреинском заливу, где се вредности пењу и изнад 45‰. Персијском заливу прети велика опасност од загађења због јединствених енергетских, саобраћајних и геополитичких услова. Рутинска црпљења, превоз и мањи инциденти, годишње резултирају изливањем 1.200.000 барела нафте у море.

Земљиште, флора и фауна

На највећем делу површине Уједињених Арапских Емирата преовлађују стеновита и пешчана пустињска земљишта која су на великим површинама заслањена. Вегетација је сиромашна, полупустињска и пустињска са ретком травом и ниским ксерофилним жбуњем, док палме и акације природно могу да расту у оазама и дуж обалске линије. Наводњавање око појединих оаза и градова потпомаже раст дрвећа еукалиптуса, декоративних биљака као што је бугенвилеја (врста цвећа), воћа и поврћа.

Влада УАЕ-а је спонзорисала масовно пошумљавање које је урађено да би се смањила ерозија тла, заштитили усеви од штетног деловања ветра и улепшали градови. Емират Фуџаира користи воде са планине Ал Џабар ал Ахдар за наводњавање и тако производи знатне количине поврћа и јагода. Репрезентативан производ који се извози је орах, плод палме *Phoenix dactylifera*.

Шуме мангрова карактеристичан су пример симбиозе широм обале Персијског залива и станиште су бројним раковима, мањим рибама и инсектима који су храна разним врстама морских птица. Персијски залив станиште је стотинама врста риба, док су највећи сисари који овде живе китови, делфини, морски прасићи и сирене, а у његове источније крајеве, који су више изложени Индијском океану, понекад залази и плави кит, највећа животиња на Земљи. Једна од јединствених врста морских сисара је дугонг или морска крава из реда сирена чији се број јединки процењује на око 7.300, што Персијски залив чини другим највећим стаништем на свету, након обала Аустралије.

Пустињски орикс (врста рогате газеле) и газеле су заштићене врсте, као и многе друге врсте које су у прошлости готово истребљене ловом. Поред домаћих животиња, као што су камиле, овце и неке врсте стоке, у Емиратима постоје и бројне врсте птица, укључујући и соколове који су дресирани за лов. Различите врсте корњача такође могу бити пронађене у региону, као и зелена корњача која се налази на листи заштићених животињских врста.

Трка камила је спорт који на Блиском истоку има дугу традицију. Упошљавање деце цокеја забрањено је од стране организације за људска права, те је осмишљен савременији вид овог догађаја, а то је трка камила са јахачима-роботима које је развила швајцарска компанија. Механички јахачи имају механичке ноге за балансирање или нагињање, као и механичке руке за потезање узди. Трке камила одржавају се на посебно изграђеним тркалиштима у зимским месецима, од октобра до априла. Имају дугу традицију међу Бедуинима, а данас су популаран и уносан спорт који сваке године привлачи много посетилаца.

Међу најпопуларније спортове код локалног становништва спадају и коњске трке. Сваког марта, најбогатија трка коња на свету се одржава у Дубаију, у којој прва награда износи чак 6 милиона долара. Трка се назива „Светско првенство Дубаи”.

Друштвено-географске одлике Историјски развој

У археолошком налазишту Џабел Фаја у УАЕ-а 2011. године пронађене су примитивне ручне секире, као и неколико других алатки. Термолуминисцентном методом дошло се до закључка да су пронађени предмети стари између 100.000 и 150.000 година што представља најранији доказ да су савремени људи живели било где изван Африке, као и то да су је напустили много раније него што се мислило.

Долазак изасланика Мухамеда 630. године најавио је ширење ислама у овом региону. После његове смрти, у једној од најважнијих битака која се одиграла у Диби, дошло је до пораза немуслимана и тријумфа ислама на Арабијском полуострву. Тако су арапска племена, која су живела на јужној обали Персијског залива, још у 7. веку прихватила ислам.

Због важног положаја на прометном путу за Индију, европске државе су већ у 16. веку основале трговачке станице. Овај период представља почетак експанзије Португалаца који су, покоривши становнике Арабијског полуострва, наредних 150 година контролисали ово подручје. Неки делови, током 16. века, били су под директним утицајем Отоманског царства. У периоду од 17. до 19. века, овај регион је био познат под називом „Обала пирата” због сталних напада на бродове у Персијском заливу и Индијском океану. После напада на Рас ал Хаим 1820. године, Велика Британија је присилила све државе на том подручју да потпишу споразум којим се забрањује вођење рата на мору и гусарење. Крајем 19. века економски најјачи су постали емирати Абу Даби и Дубаи. У замену за заштиту, Велика Британија је споразумом из 1892. године добила одлучујући утицај на спољну политику Емирата и претворила их у протекторате, остављајући унутрашње уређење углавном нетакнутим.

Током 19. и почетком 20. века цветала је индустрија бисера која је омогућавала стицање прихода и запошљавање људи. Велика температура мора погодовала је развоју корала и бисерних шкољки, које су од давнина вађени из Персијског залива. Становници данашњих УАЕ-а живели су углавном у пустињи насељавајући мале оазе. Контролисали су караванске путеве, продавали воду караванима, вршили размену робе како би задовољили своје скромне животне потребе. Тек када су се населили уз обалу, почели су да експлоатишу бисерне шкољке. Ова делатност је била јако напорна, јер су људи ронили без савремене опреме, са врло примитивним маскама које су правили од оклопа корњаче. Бисери су постали одличан економски ресурс за локално становништво. Међутим, Први светски рат, велика економска криза крајем 1920-их и почетком 1930-их година, као и јапански проналазак вештачких бисера, негативно су утицали на развој земље. Индустрија бисера замрла је убрзо после

Другог светског рата, када је нова независна влада Индије наметнула тежак порез на бисере увезене из арапских земаља. После рата између Ирана и Ирака, у море се излило 200.000 литара нафте која је загадила најплодоноснији део залива, па данас природни бисери представљају праву реткост.

Откриће нафте омогућило је брзу привреду експанзију УАЕ-а. Три емирата у којима је прво откривена су: 1958. године у Абу Дабију, 1966. године у Дубаију и 1974. године у Шарџаху. Остали емирати остали су зависни од скромне пољопривреде и рибарства. Данас се по резервама нафте, УАЕ-и се налазе на 3. месту, иза Саудијске Арабије и Ирана.

Након Британског повлачења из Персијског залива 1971. године, Катар и Бахреин одлучили су се за потпуну независност, те је осталих шест емирата основало Федерацију. У фебруару 1972. године придружује им се и Рас ал Хаима.

Прва деценија независности протекла је у знаку борбе два највећа емирата, Абу Дабија и Дубаија. Године 1979. постигнут је договор о подели највиших функција у земљи, према којем место председника заузима емир Абу Дабија, а премијера емир Дубаија. Упркос традиционалним несугласицама, федерација се одржала и до дан данас. Пре свега, због великих прихода које доноси нафта и земни гас, а повезује их и страх пред сунитским фундаментализмом и утицајем исламске револуције у Ирану, као и страх од тога да не би нека од заливских држава надвладала друге. У време Заливског рата 1991. године, УАЕ-и су се придружили антииранској коалицији и активно учествовали у војним операцијама. Емирати су сукобљени са Ираном због острва Абу Мусе и других мањих које је Иран окупирао 1971. године.

По уставу, који је на снази од 2. децембра 1971. године, УАЕ-и су федерација седам аутономних емирата који су апсолутистичке монархије под наследном влашћу домаћих владарских породица. Највише тело у држави јесте седмочлано Врховно веће владара, које чине владари свих седам емирата. Они из својих редова бирају председника и потпредседника већа и именују председника и чланове владе. Емири Абу Дабија и Дубаија имају право вета.

Уједињени Арапски Емирати су постали члан Уједињених Нација и Арапске Лиге 1971. године. Такође, члан су и Међународног Монетарног Фонда, Организације земаља извозница нафте (ОПЕК), Светске трговинске организације и осталих међународних и арапских удружења, укључујући Савет за кооперацију арапских заливских земаља (АГЦЦ), чији су чланови Саудијска Арабија, Оман, Катар, Бахреин и Кувајт.

Привредни и индустријски развој

Данас се УАЕ-и, према оствареном БДП-у по глави становника, убрајају међу најбогатије државе на свету. Садашње богатство је са лакоћом остварено, а нафту и земни гас експлоатишу нафтне компаније у мешовитом власништву УАЕ и страних нафтних компанија. У политичком и привредном животу, водећу улогу имају нафтом најбогатији емирати: Абу Даби (око 60% укупног БДП),

Дубаи (20% БДП), а деломично и Шарџа (9% БДП), док су остала четири емирата привредно слабија и зависе од три највећа.

Слика 2. – Нафтно постројење у близини Абу Дабија

Важан догађај за развој привреде, био је и проглашење Дубаија за град и луку без царина и дажбина, град потпуно отворен за све трговинске токове. Ова одлука учинила је да све до данашњих дана он остане светски синоним за трговину. Добар геополитички положај и окренутост ка Персијском заливу, иницирао је развој саобраћајне инфраструктуре и лука, од којих је Мина Џабал једна од најпознатијих светских лука, која је постала центар за увоз и дистрибуцију производа из Западне Европе. У циљу подстицања и сервисирања индустрије, изграђена је лука и индустријски центар Абел, који је постао средиште слободне трговине у раним осамдесетим годинама 20. века.

Савремена привреда Уједињених Арапских Емирата је постављена на модерним основама, високом учешћу услужних или терцијарних делатности у структури укупне привреде. Базичну привредну делатност годинама, па и данас, чини експлоатација и прерада нафте и земног гаса. То је главни извор прилива новца и богатства земље. Овим приходима је паметно диверсификована привреда, подстицањем трговине, туризма, изградње финансијског система и грађевинарства.

Још од осамостаљења, диверзификација привреде један је од кључних задатака развоја. У Абу Дабију је индустријализација везана за прераду нафте и земног гаса. Најважнија предузећа су: рафинерије Ум ан Нар и Руваис, фабрика азотних ђубрива Руваис, фабрика за претварање земног гаса у течност на острву Дасу. Поред тога постоји и железара Тавела и фабрика стакла, а 1996. године основана је и слободна индустријска зона на острву Садијату, близу Абу Дабија.

У Дубаију се већи део индустрије налази у вештачкој луци Џабал Алију, а најзначајнији објекти су: комплекс петрохемијске индустрије, фабрика алуминијума и цемента. Од 1980. године ту се налази и велика зона слободне

трговине, у којој је концентрисано више стотина предузећа из свих делова света. Поред складиштења и дистрибуције, развила се и прерађивачка индустрија.

Шарџах и Рас ал Хаима имају фабрике за претварање земног гаса у течност и индустрију грађевинског материјала, која је развијена и у осталим емиратима.

Демографске одлике, култура, религија и обичаји

Према званичној статистици, укупан број становника износи 11,35 милиона (2025). Средином прошлог века, ово је била ретко насељена земља са свега 97.727 становника. Демографска експлозија последица је рапидног привредног развоја и константне имиграције. Према подацима из 2025. године, чак 88,5% становника УАЕ-а чине имигранти. Међу досељеницима, највише је Индијаца 4 милиона, затим Пакистанаца 1,9 милиона, становника Бангладеша 840 000, док је осталих Азијата преко милион. Европљана и Африканаца има око 800 000.

Густина насељености у земљи у просеку износи 136 ст./km². Просечна старост становника је 31,6 година, очекивано трајање живота мушког становништва износи 82,4 године, а женског 84,4 година. Већину становника чине мушкарци, док жена има знатно мање, око 36%.

Становници Емирата углавном живе у градовима, и то чак 81,1%. Највећи број људи насељава Дубаи и Абу Даби, док остало становништво живи у малим местима и селима раштрканим по целој држави, као и у местима око нафтних поља. Унутрашњост је скоро ненасељена. По вероисповести, око 60% су сунитски, а око 16% шиитски муслимани, 11% становника је хришћанске вероисповести и 8% су хиндуси. Арапски језик је званичан, док је енглески језик широко распрострањен. Користе се још и хинду, урду и персијски језик.

Симболи и традиција ислама су доминантни у култури и религији Уједињених Арапских Емирата. Влада улаже велика финансијска средства како би се традиционална култура земље сачувала. Главни владин центар, који ради на очувању уметности, културе и религије, је Абу Даби Културна Фондација.

Већина емира носи дишдашу, белу одору која је прикладна за топло време, док им је зими хаљина зеленкасто браон боје. На глави им је гутра или марама беле или карирано црвено-беле боје, у зависности од годишњег доба. Традиционална женска ношња подразумева црну абаџу и маску, бурку која им покрива лице. Млађе, образоване жене, све више напуштају овај начин облачења.

Арапи су веома толерантни према странцима; без обзира да ли су дошли туристички или пословно. Како је у питању муслиманска земља, сваки посетилац треба да покаже поштовање и не облачи се неприкладно, јер Арапи кратку и провокативну гардеробу сматрају увредљивом. Фотографисање је углавном свуда дозвољено, али ако туристи желе да сликају друге људе, треба прво да их питају за дозволу. Опште је правило да се арапске жене не смеју фотографисати, јер се то сматра великом увредом. Строго је забрањено грљење и

љубљење на јавним местима. Казне су углавном новчане, а може се добити и доживотна забрана уласка у земљу.

У Емиратима је све организовано тако да Арапима обезбеђује апсолутно привилегован положај. Тако на пример, закон предвиђа да само Арапи могу бити власници земље. Странац не може самостално отворити фирму, већ само уз спонзорство држављанина Емирата. Осим тога, постоје многе позиције које може обављати само и једино аутохтоно становништво, као што су војска и полиција.

Већина становништва живи у веома модерним становима и кућама, а сиромаштво није заступљено ни у једном делу земље. Мали део руралне популације и даље живи као пре, у шаторима, који сада у великој мери личе на луксузне апартмане. Млади Арапин, када се ожени, од државе добија на поклон кућу и око 20.000 долара. При томе, млад брачни парови су ослобођени од плаћања дажбина, јер то за њих ради држава. На тај начин, УАЕ-и се старају да њени грађани имају све услове за стварање породице. Због оваквих и низа других погодности, држављанство Емирата је немогуће добити ни браком, нити на било који други начин јер та могућност није предвиђена законом. Странци једино могу добити боравишну визу запослењем или куповином стана или куће.

У Емиратима се алкохолна пића не могу купити у продавницама и забрањено је конзумирање на јавним местима, али је дозвољено у ресторанима, ноћним клубовима и баровима који за то имају лиценцу. У емирату Шарџа су алкохолна пића комплетно забрањена, па их нема ни у једном хотелу или ресторану, али се могу конзумирати у хотелским собама. Још једна специфичност у вези са алкохолним пићима: законом је прописано нула промила алкохола у крви током управљања моторним возилом, а за прекршај одмах следује затвор у трајању од седам дана, а затим депортација из земље. Током Рамазана сви ресторани су затворени преко дана и отварају се после заласка сунца, а у том периоду туристи не би требало током дана да једу, пију или пуше на јавним местима ван хотела.

У свим арапским земљама недељни дан одмора је петак, а нерадни дан је и субота. Хотелијери се труде да ометање туриста услед буке проузроковане грађевинским радовима сведу на минимум коришћењем прозора са дуплим стаклима.

Туризам

У Уједињеним Арапским Емиратима постоји више него одлична база за развој туризма, који се веома брзо развио у земљи у последњих неколико деценија. Још је шеик Рашид бин Саид Ал Мактум, за време своје владавине, увидео да поред нафте и гаса значајни приходи долазе и од туризма. Прва бројнија путовања у федерацију забележена су крајем прошлог века, док су се додатна интересовања пробудила изградњом, наизглед, немогућих пројеката којих данас, нарочито у Дубаију, има у великом броју. Укупан број страних туриста који је 2024. године посетио Дубаи је 18,72 милиона, што чини раст од

преко 9% у односу на претходну годину. Највећи број долази из Западне Европе 20%, а затим следе Јужна Азија 17%, арапске државе 15%, Централна и Источна Европа 14%, Источна и Југоисточна Азија 11% и Америка 7%.

Импозантна архитектура Дубаија

Немогуће је говорити о туризму Уједињених Арапских Емирата, а да се посебна пажња не обрати на Дубаи, као највећем туристичком центру ове федерације. Међу бројним пројектима, који представљају одраз најсавременије архитектуре, може се издвојити 7 „чуда“ ултрамодерног Дубаија:

1. Постоји 832 хотела у овом емирату, а најпознатији међу њима је Бурџ Ал Араб у Дубаију. Тај хотел, поред у најмању руку интересантне архитектуре, представља једну од најлепших грађевина на свету, а вероватно и најлуksузнији хотел, једини са 7 звездица. Висок је 321 m и подигнут је на вештачком острву 280 m удаљеном од плаже, са којом је повезује мост. Хотел има облик традиционалног арапског једриличарског чамца. На врху хотела је хелиодром који служи многобројним гостима који долазе хеликоптером. Хотел иначе поседује и свој хеликоптер који се може изнајмити, а на располагању је и шофер и возни парк бентлија који ће вас одвести на одређену дестинацију, и то бесплатно.

2. Бурџ Дубаи позната и као Бурџ Калифа је тренутно највиша зграда на свету и припада комплексу „Центар Дубаија“. Зграду је дизајнирао познати и светски признати архитекта Адријан Смит. Висок 828 m, Бурџ Дубаи је грађен шест година, а укупни буџет за овај пројекат превазишао је цифру од 4 милијарде долара, док је за „Центар Дубаија“ планирана потрошња од чак 20 милијарди. Облик зграде је инспирисан пустињским цветом који се често користи као декоративни мотив у исламској архитектури.

3. Пројекат Дубаиленд је званично започет 23. октобра 2003. године са намером да заузима површину од чак 278 квадратних километара. Најављено је 45 „мега пројеката“ и 200 „мањих“. Подељен је на 6 тематских целина, односно зона: Атракција, Спорт и рекреација, Еко-туризам, Слободно време и одмор, Трговина на мало и свет забаве и Центар. Када се заврши, биће два пута већи од Дизниленда и највећи забавни парк на свету,

4. Хидрополис би требало да буде први луксузни подводни хотел који ће се налазити на 20 m испод површине воде Персијског залива. Процењено је да ће његова изградња коштати више од 300 милиона долара. Хотел је требало да буде отворен 2006. године, али се све до августа 2010. није ни радило на изградњи.

5. Дубаимол је тренутно највећи тржни центар на свету и део је 20 милијарди долара вредног комплекса Бурџ Калифа. Укупан број продавница и бутика у њему превазилази цифру од 1.200. Два пута одлагано, отварање тржног центра се званично догодило 4. новембра 2008. године и у том тренутку је 600 радњи отворило своја врата, што је представљало највеће отварање у историји малопродаје. Током првих пет дана, Дубаимол је забележио продају од 60.000 карата за тематске садржаје у оквиру тржног центра, а у првој години отварања је имао чак 37 милиона посетилаца.

6. Ски Дубаи је затворени скијашки центар површине 22.500 m^2 и део је Дубаимола. Отворено у новембру 2005. године, скијалиште чини 60 m висока планина са 5 падина различитог нагиба и дужином стазе од 400 m, као и 90 m дуга стаза за сноубордере. У склопу комплекса се налазе и тобоган стаза, куле за екстремно пењање, клизалиште, ледена пећина и 3D биоскоп. Зимска одећа, ски пас и опрема за сноуборд су укључене у цену улазнице. Изузетно ефикасан изолациони систем омогућава одржавање температуре од -1°C током дана и -6°C ноћу.

7. У Дубаију се налази и највећа фонтана на свету смештена на вештачком језеру Бурџ Калифа. Њена изградња коштала је 218 милиона долара. Осветљена је са 6.600 рефлектора и 25 пројектора у боји. Протеже се у дужини од 275 m, а водени млаз избацује воду до висине од 73 m. Под већим притиском вода може бити избачена до невероватне висине од 128 m. Снопови светлости које ствара фонтана могу се видети чак и на више од 32 km удаљености. Ова несвакидашња игра воде, светлости и боја праћена је музичким нумерама, како оним традиционалним арапским тако и модерним светским хитовима.

Вештачка острва

Острва Палми (Palm Islands) – августа 2001. године, Арапски залив постаје подручје велике активности. Принц Рашид Мактум имао је план – да трансформише Дубаи у највеће луксузно туристичко место на свету. Из тог разлога, осмишљен је један од најимпозантнијих архитектонских пројеката који предвиђа изградњу комплекса вештачких острва у облику палми: Палма Џумеира, Палма Џебел Али и Палма Деира.

Слика 3. – Острво Џумеира

Највеће острво, Палма Џумаира, има површину 25 km^2 , што је равно површини 800 фудбалских терена. Да би се уклопило у окружење, морало је бити изграђено од природних материјала, 94 милиона m^3 песка и 5,5 милиона m^3 стена. Песак је извучен са дна залива, мешао се са водом и пумпао кроз

млазницу са специјалних бродова. На тај начин формирани су лукови од песка који се стварају приликом прскања због чега подсећају на дугу. Свака палма се састоји од 16 листова и стабала у које се листови спајају. Завршну контуру палме чини лучно утврђење, дуго читавих 60 km, које има улогу да штити острво од удара таласа. Сваки камен морао је бити краном постављен на одређено место како би се добила стабилна конструкција отпорна на таласе.

Острва Свет (The World) Можда најневероватнији пројекат до сада је Свет, чији је концепт осмишљен као скупина вештачких острва чије контуре имају облик континената и заједно изгледају као географска мапа света. Пројекат је почео да се реализује 2003. године, а иницирао га је шеик Мухамед бин Мактум. Читав архипелаг у почетку су чинила 300 острва, а према најновијим подацима, из финансијских и техничких разлога, спајањем појединих острва њихов број је смањен на 250. У Мирним водама Персијског залива огромне машине су насипале тоне и тоне песка и камења, групишући их у контуре континената. Острва су заштићена од таласа каменим луком, са повременим процепима који омогућавају циркулацију воде унутар острва и спречавају формирање ефекта мочваре.

Најновији подаци и сателитски снимци показују да је потпуно завршен и у функцији пројекат Палма Џумеира, док је Палма Џебел Али и даље у процесу изградње. Пројекат који је првобитно започет под називом Палма Деира, 2000-их година је стопиран, препројектован и враћен као Дубаи острва (Dubai Islands), једноставнији, реалнији и комерцијално исплативији концепт који се састоји од међусобно повезаних острва, док су острва Свет само делимично завршена.

Утицај острва на животну средину

Гигантски пројекти у Дубаију, међу које спада и изградња вештачких архипелага, почињу да изазивају низ еколошких проблема. Осетљиви екосистеми коралних гребена, мангрови обалног подручја, као и станишта морске траве уништени су више од 35%. Велика штета нанета је и током самог процеса изградње, када су милиони тона камена и другог материјала искоришћени у њиховом стварању. Изградња је подигла талог који је угушио и уништио локалну морску флору и фауну и смањио доток сунчеве светлости. Дуж обале дошло је до интензивирања ерозије која је знатно погоршана измењеним режимом таласа у заливу као последице присуства нових острва.

Развојни тим пројекта планира да изгради велики број вештачких гребена како би створили погодне услове за настанак нове морске флоре и фауне. План обнове морског екосистема укључује и доношење и потапање старих бродова како би се створили услови што сличнији природним. Иако се овај метод показао успешним на другим местима, еколози страхују да би стварање вештачке водене средине могло да поремети досадашњи екосистем и да чак буде деструктивно. Корални гребени у заливу, посебно у области УАЕ-а, бележили су константно смањивање у последњих 50 година. Нарочито су били угрожени када је, током Заливског рада 1991. године, дошло до изливања милиона галона

сирове нафте у воду када су многе кувајтске нафтне бушотине запаљене приликом одласка ирачке војне снаге.

Још једна у низу чињеница која ствара протест еколога, је и то да се острво Џабел Али налазило у зони заштићеног морског резервата. Један од грандиозних планова компаније Нахел подразумева и изградњу вештачких паркова за роњење са четири тематске области. Промотери вештачких острва планирају да донесу значајан број делфина из области Соломонових острва, како би повећали атрактивност овог пројекта. Као додатан мотив, сваки дан ће бити сакривена једна златна полука која ће припасти срећном рониоцу који је први пронађе. Ипак, златне полуге, вештачка острва, делфини неће помоћи да се сачува оно што је остало од морског живота овог краја, уколико УАЕ-и и друге персијске земље не предузму озбиљне напоре да се спаси екосистем Персијског залива.

Насеља

Најзначајнија насеља, уједно представљају и главне градове емирата. Абу Даби је главни и други по величини град у УАЕ-а. Он је средиште политичке и индустријске активности, велики културни и комерцијални центар који сам генерише преко 56% укупног БДП-а УАЕ. Град одликује и велики број високих облакодера, обална променада са плажама и модерним зградама, а од знаменитости најпознатије су тврђава Хусн из 19. века, Велика џамија и Музеј нафте.

Дубаи је највећи град државе, а први пут се спомиње 1095. године. У њему се налази и делимично сачувано старо језгро града са трговачким кућама из 19. века и тврђавом Фахиди (данас музеј Дубаија), као и велика трговачка четврт у виду старих сукова. Иако је град настао на производњи нафте, она сада учествује са само 4% у укупном националном дохотку.

Шарџа је трећи највећи и најнасељенији град у држави и главни град истоименог емирата. Седиште је владе, правне, политичке, војне и економске функције емирата Шарџа. Град је познат по својим бројним елегантним џамијама, старој трговачкој четврти — сук, као и џамији краља Фајсала.

Ајман је седиште канцеларије владара, великог броја банака, предузећа и око 50 страних и домаћих малопродајних објеката. На централном тргу смештена је стара тврђава, грађена крајем 16. века, која је служила као владарева палата. Поред Дубаија, Ајман је понудио инвеститорима свих националности бесцаринску куповину некретнина, што је привукло велики број улагача и покренуло огроман развој.

Рас ат Хаиуа, чије име у преводу значи „врх шатора”, састоји се из два дела, старог Рас ал Хаима и Нахела. Има делимично сачуван стари део града и стару тврђаву – некадашњу емирску резиденцију, данас претворену у музеј.

Ум ат Каиваин налази се на месту старог града Ал-Дура, који је у прошлости био важна трговачка лука. Стреле, камени алати и грнчарија пронађени на овом простору указују на то да је постојао контакт са Месопотамијом још од 5. века п.н.е.

Град Фуџаира богат је историјским споменицима, а најпознатије грађевине у њему су: Ал Бидија џамија, подигнута пре више од 500 година, дворци Ал Хајл и Ал Битна (бивши Емир шеик). Фуџеира је једини претежно планински емират, за разлику од других који су претежно пустињски. У овом емирату се налази и најстарија џамија у УАЕ-а, саграђена 1446. године.

Масдар (што на арапском значи „извор”) је јединствени град будућности, који се гради као еколошки најчистији град на свету. Град је замишљен као одржива заједница у пустињи заснована на ниској емисији угљеника и чистој енергији. Главни циљ је био да постане глобални модел за еколошки град будућности са минималним утицајем на животну средину. Пројекат је тежио пуној енергетској неутралности, нултом отпаду и урбаном дизајну без класичних аутомобила.

Слика 4. – Град Масдар

Временом је првобитна визија коригована у реалистичнији концепт „нискоугљеног града” уместо апсолутног „зеленог града без емисије”. Укинут је план за потпуну елиминацију приватних возила, а транспортни систем је прилагођен хибридним решењима. Део инфраструктуре је престао да буде 100% соларно самодовољан и укључен је у шире националне енергетске мреже.

Данас град функционише и као технолошка слободна зона са фокусом на иновације и „зелене” компаније. Изграђено је језгро града са модерним зградама и лабораторијама, док је већина ширег плана још у развоју. Рокови су померени, а пуна реализација се очекује око 2030. уз постепено ширење у зелени иновациони квартал.

Lejla Žunić*
 Kristina Košić*
 Fikreta Žunić*
 Tatjana Pivac*

OPTIMALNI PARIŠKI TRODNEVNI ITINERER – INDIVIDUALNI TURIZAM

Turističko-geografske specifikacije Pariza

Lokacija Pariza u svetu (severna hemisfera) određena je matematičko-geografskim koordinatama, 48°51'12'' N, 2°20'56'' E, kao i topografskim kontrolnim markerima, UTM zona: 31,453424.74 m istočno, 5412875.88 m severno, uključujući elevacijske varijacije: prosečna altituda metropolitanskog područja Pariza iznosi 35 metara, najviša kота je 148 m (brdo Belleville), a najniža 24 m (na reci Seni, na zapadu grada).

Slika 1. – Geografski položaj Pariza

* pmflejlazunic@yahoo.com, lejla.zunic@pmf.unsa.ba

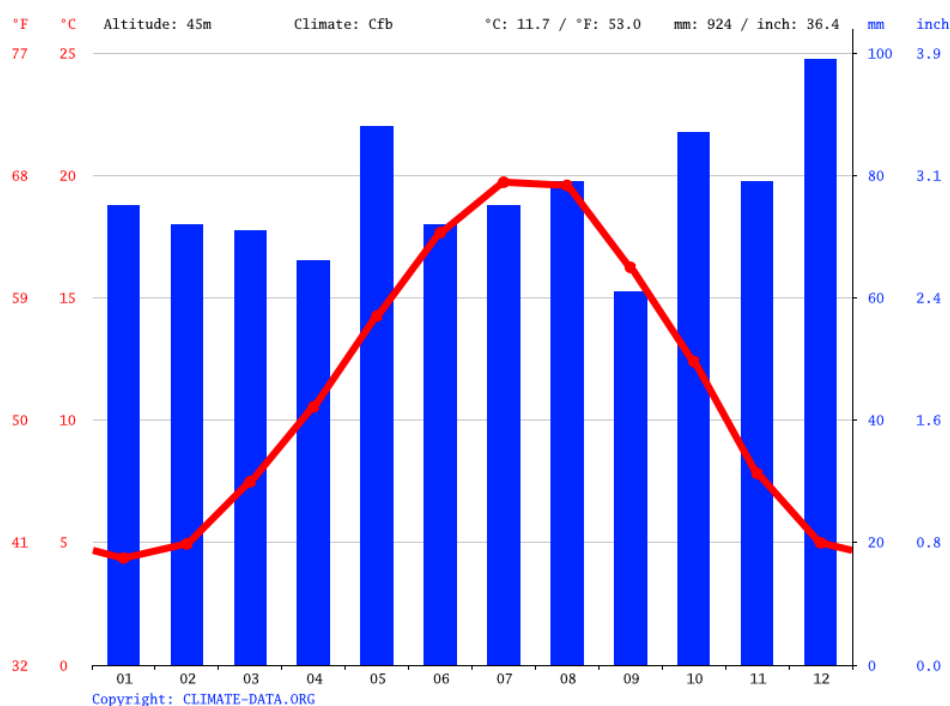
* kristina.kosic@dgt.uns.ac.rs

* pedagog.zunic@gmail.com

* tatjana.pivac@dgt.uns.ac.rs

Pariz je glavni grad Francuske (Zapadna Evropa), i ima centrirani položaj u njenom severnom delu, tačnije pripada Pariškoj regiji/ *Île-de-France*. Grad preseca reka Sena, u kojoj je smešteno ostrvo *Île de la Cité*, koje predstavlja najstarije jezgro odakle je započeo urbani razvoj i prostorno širenje na obe obale reke i duboko u unutrašnjost kopna. Prvi stanovnici Pariza živeli su 375 km uzvodno od ušća Sene u La Manš/ *La Manche*, oko 7600. godine p.n.e.

Pošto je lociran na zapadnoj strani Evrope prema Atlantiku, Pariz ima blagu i umerenu klimu sa četiri godišnja doba i umereno vlažnim uslovima tokom cele godine. Ljeta su topla, sa prosečnim temperaturama 25°C (juli i avgust), dok su zime hladne, s prosečnim temperaturama od oko 7°C (januar i februar). Proleće i jesen su umereni, ali mogu biti nepredvidivi, sa kišom i nižim temperaturama. Prema Köppen-Geigerovoj klimatskoj klasifikaciji, ovo područje pripada kategoriji Cfb (umereno topla i vlažna klima sa toplim letom), s prosečnom godišnjom temperaturom vazduha od oko 12° C i preko 900 mm padavina.

Slika 2. – Klimatski dijagram Pariza

Položaj Pariza na raskrsnici vodenih i kopnenih puteva značajnih za Francusku, kao i Evropu, imao je kontinuirani uticaj na njegov rast. Istoriju Pariza su oblikovali Rimljani, franački kralj Klodvig I i dinastija Kapeta, pa je Pariz postao političko i

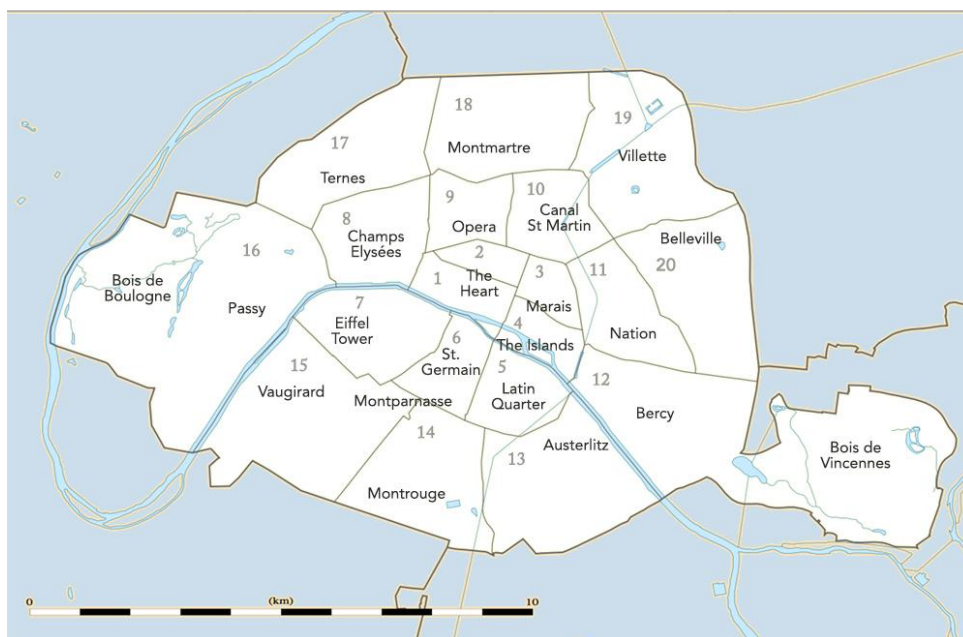
kulturno središte dok se oblikovala moderna Francuska, koja je dugo bila visoko centralizovana zemlja, a grad je privlačio sebi veliki dio talenata i vitalnosti provincija.

U prostoru Pariza, tradicionalno se izdvajaju tri distinktivna pejzaža:

- u centralnom delu je spomenuto ostrvo (*Cité- jezgro*) – sedište verske i svetovne vlasti;
- leva obala Sene/ *Rive Gauche*- sedište intelektualnog života;
- desna obala Sene/ *Rive Droite*- srce ekonomskog života grada.

Međutim, ove razlike sve više blede, pod uticajem razvoja grada i spajanja funkcija u centru, što je rezultiralo s izuzetno vitalnim okruženjem.

Pariz je uglavnom zadržao kružni oblik ranog grada, a njegove granice su se širile i obuhvatale okolne gradove (*bourgs*), obično izgrađene oko manastira ili crkava, a često i mesta tržnice, pa danas predstavlja ogromnu urbanu aglomeraciju. Sastoji se od 20 distinktivnih arondismana/ distrikta/ opštinskih okruga, čija numeracija (prvi/ *premier*, drugi/ *deuxième*, treći/ *troisième*, itd.) započinje u srcu Pariza i nastavlja se spiralno u smeru kazaljke na satu od centra, završavajući na krajnjem istoku. Arondismani sadrže različite istorijske kvartove sa jedinstvenom vibrom, uključujući osam ikoničnih ili najprominentnijih u turizmu: I (*Louvre*), IV (*Marais*), V (*Latinska četvrt*), VI (*Saint-Germain*), VII (*Eiffelov toranj*), VII (*Champs-Élysées*), XVIII (*Montmartre*) i trendi XI (*područje Republike/Bastilje*), koji nude mešavinu znamenitosti, kulture i lokalnog života.

Slika 3. – Arondismani/ distrikti/ opštinski okruzi u Parizu

Metropolitansko područje Pariza presecaju tri reke: Sena, Oaza i Marna, ouokviruje ga šumsko okruženje bukvi i hrasta („pluća grada”), i brojni pristupačni sadržaji u gradu. Sena je najupečatljiviji gradski vodotok, pa je omeđena popločanim kejevima ukrašenim drvećem i grmljem. Vrti efekat otvorenih voda Sene i njenih obala obrubljenih drvećem oslikava grad bogat zelenim površinama, čemu doprinose desetine hiljada platana i kestena koji se nižu uz reku i ulice, a brojni javni parkovi, vrtovi i trгови razasuti su gradom; većina ih se nalazi na zemljištu koje je ranije bilo rezervisano za kraljeve na periferiji starog grada, a politika njegovanja hortikulture nastavila se do danas.

Pariz je svetski pionir izgradnje povišenog parka; *Promenade Plantée* u 12. arondismanu Pariza, na desnoj obali reke Sene, je delimično povišen park duž napuštene pruge i prvi u svetu „zeleni prostor” na vijaduktu, i postao je inspiracija za druge gradove da napuštene željezničke pruge pretvore u javne parkove.

Danas brojni pariški bulevi, stare zgrade, spomenici, vrtovi, trгови i mostovi čine jedne od najlepših gradskih pejzaža na svetu. Veliki dio centralnog Pariza proglašen je Unesko svetskom baštinom 1991. godine.

Pariz je globalni centar kulture, mode i umetnosti, kao i politike i finansija. Pionir je ulične rasvete u Evropi i globalni centar kulturnog prosvetljenja, obrazovanja i intelektualne aktivnosti, pa s pravom slovi za „Grad svetlosti”/ „*la Ville Lumière*”/ „*City of Light*”.

Prestizna evropska destinacija Pariz izvrsno je globalno povezana vazдушnim saobraćajem, prvenstveno putem tri aerodroma: Charles de Gaulle (CDG), Orly (ORY), i Beauvais-Tillé (BVA):

- Charles de Gaulle služi kao glavni međunarodni terminal sa stotinama direktnih letova za brojne zemlje (jedan od najpovezanijih aerodroma na svetu), što ga čini vitalnom ulaznom vezom za Evropu i svet;
- aerodrom Orly opslužuje više domaćih i kraćih evropskih letova, ali ima i neke usluge na duge relacije, dopunjujući masivnu mrežu CDG-a;
- Beauvais-Tillé (lociran malo dalje od grada), uglavnom opslužuje čarter i niskotarifne aviokompanije, pa je idealan za štedljive evropske putnike.

Slika 4. – Svetska destinacija Pariz – centralno čvorište u globalnom prometu

Slika 5. – Beauvais–Tillé je rastući međunarodni aerodrom u blizini grada Beauvaisa (opština Tillé) i deveti najprometniji aerodrom u Francuskoj, sa oko 7 miliona putnika (2024)

Pariz ima neprevaziđenu kulturnu ponudu, koja se sastoji od blizu 200 muzeja (191), uključujući Luvr/ Louvre, najposećeniji muzej na svetu, sa oko 9 miliona posetilaca (2023). Osim toga, Pariški region broji preko 300 bioskopa i pozorišta, preko 1000 javnih biblioteka i 5 opernih kuća, zatim 58 stranih kulturnih instituta i centara, te preko 40 miliona posetilaca u 15 najznačajnijih kulturnih mesta, uključujući 8 miliona turista na 20 najvećih izložbi (2023). Pariški region ima preko stotinu parkova, vrtova i zaštićenih mesta, i čak 4.076 istorijskih spomenika (2024). Pariz je čuveni UNESCO grad sa 5 upisanih sajtova baštine (WHS 2024):

- Dvorac i park Versaj/ Palace and Park of Versailles;
- Pariz, obale Sene (ovo je centralno turističko područje na koje se treba fokusirati za vreme kratkog turističkog boravka, a proteže se od Louvrea do Eiffelovog tornja, od Place de la Concorde do Grand i Petit Palaisa, uključujući katedralu Notre-Dame i Sainte Chapelle, kao i Haussmannove široke trgove i bulevare);
- Dvorac i park Fontainebleau;
- Srednjovekovni grad Provins;
- Vila Savoy vizionarskog arhitekta Le Corbusiera.

Pariz je svetska prestonica mode i kreativnosti. Sa luksuznim buticima i čuvenim dizajnerskim brendovima i trendovima, predstavlja top šoping destinaciju za francuske lokalce i internacionalne turiste.

Pariški region nudi široki diverzitet pejzaža i arhitektonskih stilova, gde svaki od 8 distrikta ima vlastiti unikatni identitet, pa je popularan za snimanje francuskih i internacionalnih filmova, serija i komercijalnih reklama (70% od ukupne filmske i medijske produkcije u Francuskoj), evidentirajući više od 40 snimanja dnevno.

Među najikoničnije i najbolje ocenjene turističke atrakcije Pariza ubrajaju se muzeji Luvr i Orsej, Ajfelov toranj, Trijumfalna kapija/ Slavoluk pobede, katedrala Notrdam i bazilika Sacre Cour/Montmartre, vrtovi Luksemburga i Versaja, kao i most Aleksandra III, uključujući Diznilend, međutim ova destinacija ne pripada centralnom Pariškom regionu, već različitom administrativnom području, pošto je udaljen 40-45 km istočno od centralnog Pariza.

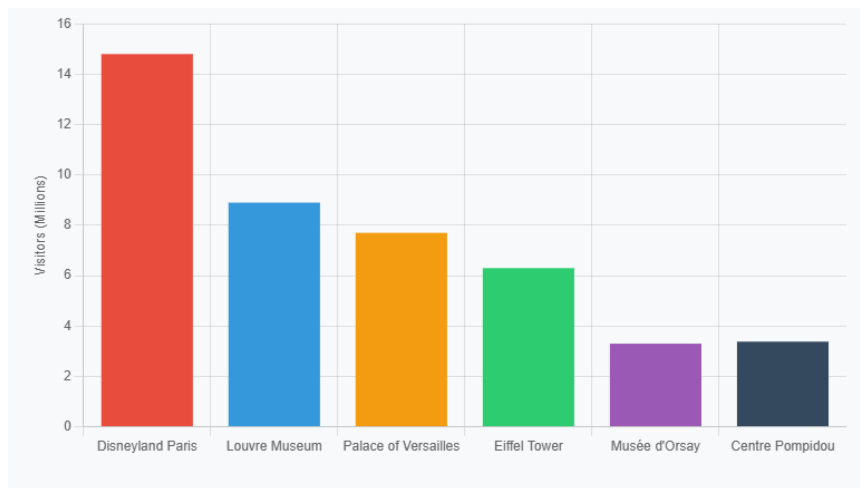

Slika 6. – Turističke atrakcije Pariza

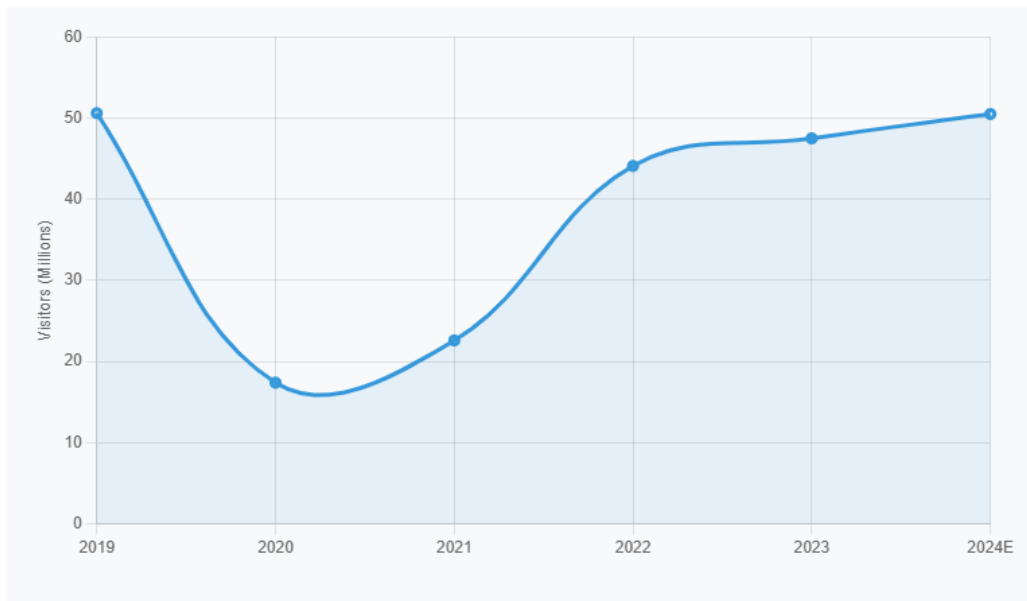
Najposećenije turističke znamenitosti u Pariškoj regiji (2023) su muzej Luvr i vrtovi Versaja sa preko 8 miliona posetilaca, kao i Ajfel sa preko 6 miliona poseta, dok na širem području Pariza prednjači Diznilend sa oko 15 miliona posetilaca.

Pariz je globalno najpopularnija urbana destinacija, zbog svetski poznate kulture i živopisnih ikoničnih pejzaža, uključujući njegov čuveni modni, buržoanski i romantični imidž.

Negativne posledice globalne pandemije (COVID-19) uzrokovale su nagli pad turizma svugde u svetu, pa tako i u Parizu (2019-2020), međutim grad se brzo oporavlja i turizam opet kontinuirano raste, evidentirajući čak uvećane kvantitativne parametre koji premašuju predpandemijske vrednosti iz 2019.

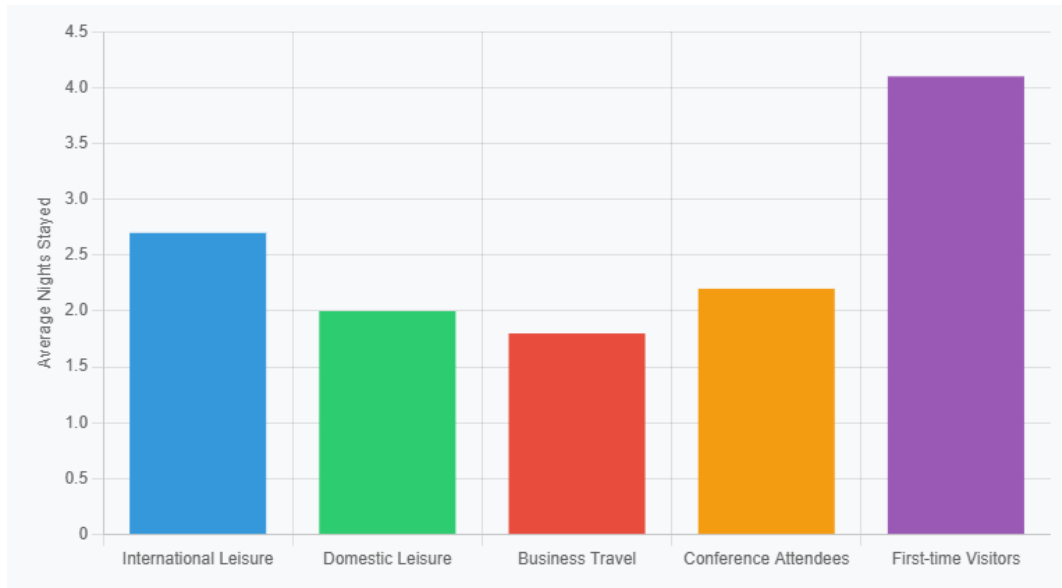

Slika 7. – Komparativni dijagram najposećenijih turističkih atrakcija

Slika 8. – Porast broja turista u Parizu u periodu 2019-2024. godine

Prosečna dužina boravka u Parizu je kao u većini evropskih gradova oko 3 noći i najveća je kod turista koji po prvi put posećuju ovu destinaciju (4+ noćenja). Isto tako, duži boravak je evidentiran u kategoriji internacionalnih nego kod domaćih posetilaca. Takođe, učesnici konferencija ostvaruju duži boravak nego poslovni turisti.

Slika 9. – Prosečna dužina boravka prema tipologiji turista

Da je reč o omiljenoj svetskoj turističkoj destinaciji, potkrepljuju impresivni statistički podaci o ostvarenom turističkom prometu (2023):

- 47,6 miliona turista, uključujući 21,8 miliona međunarodnih posetilaca (46%);
- 175 miliona noćenja, uključujući 92 miliona za međunarodne turiste (53%);
- 21,8 milijardi evra ekonomskih koristi, uključujući 13,8 milijardi evra od međunarodnih turista (63%);
- 35.664 preduzeća i 291.877 radnih mesta u smeštaju i ugostiteljstvu (privatni sektor);
- luksuzni hoteli dostigli su 640 evra RevPAR-a;
- najizraženija letnja sezona s povećanom cenom hotela;
- jedna od pet najposećenijih destinacija u 2024. godini;
- prvi u svetu za održavanje međunarodnih kongresa, a generisao čak 1,6 milijardi evra samo od poslovnih događaja;
- prihodi od međunarodnog turizma dostigli su rekordnih 71 milijardu evra u 2024. (+12% u odnosu na 2023. godinu);
- turizam predstavlja 3,5% ukupnog BDP-a;
- 2,9 miliona radnih mesta podržanih turizmom na nacionalnom/državnom nivou;
- prosečna turistička potrošnja iznosi 200 evra po turisti dnevno u Parizu, a najveća je u kategoriji smeštaja (40-50%);
- očekuje se da će turistički sektor rasti 7% godišnje do 2028. godine.

I DAN: Obilazak Pariza za individualne turiste – upoznavanje moje okoline

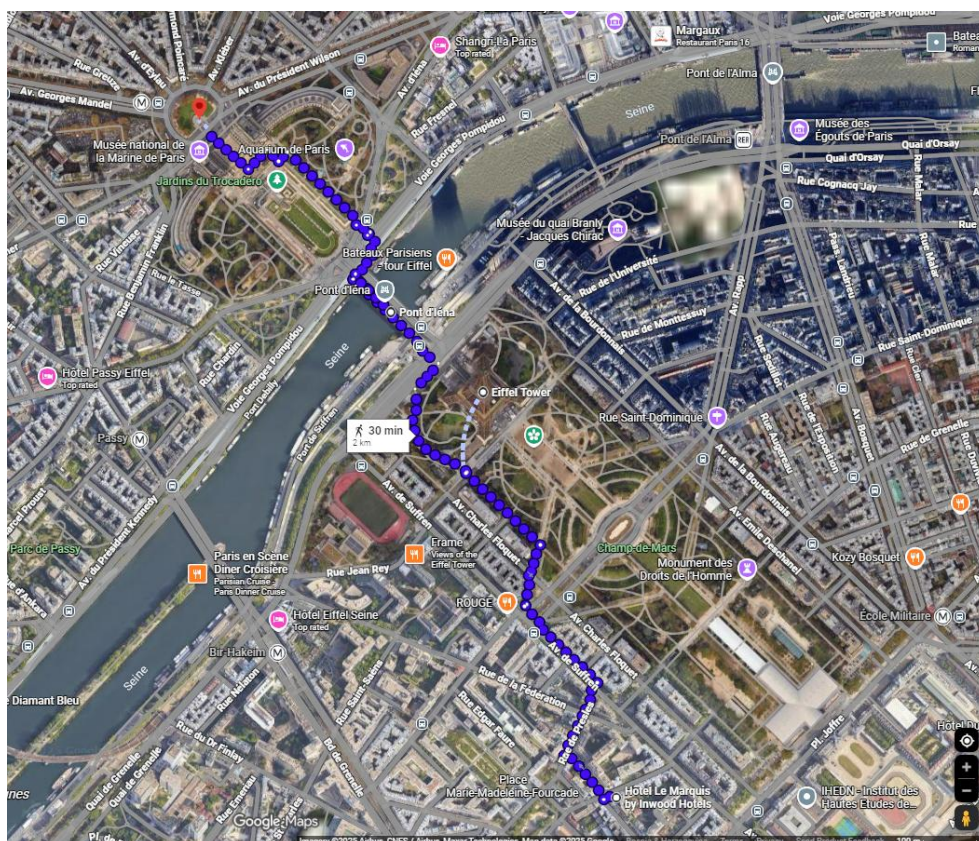
Boravak u Parizu moguće je planirati s izborom nekog od brojnih hotela blizu Eiffelovog tornja. Ova lokacija je naročito atraktivna jer omogućava pristup ne samo ovom najmarkantnijem simbolu Pariza (ključno obilježje prepoznatljivog imidža destinacije), već i svim drugim sadržajima potrebnim za ugodan odmor (ugostiteljstvo, trgovina, kultura, parkovi i rekreacija). Shodno tome, hoteli locirani u distriktima br. 1, 6-8, i 15-16. (sl.3.) su idealni, a za ilustrativni primer će poslužiti hotel *Le Marquis by Inwood* (15 Rue Dupleix), koji pripada francuskoj privatnoj hotelskoj grupaciji Inwood (2008), čuvenoj po brojnim šarmantnim butik hotelima (3-5*) u ključnim francuskim destinacijama poput Pariza, Bordeauxa, Nice i Francuske rivijere.

Hotel *Le Marquis by Inwood* je smešten u elegantnom 15. distriktu Pariza (Vaugirard), na levoj obali Sene, na maloj udaljenosti od Eiffelovog tornja (11 minuta hoda) i Champ de Mars parka (7 minuta hoda). Poznat je kao šik butik hotel, koji oličava "Dandyjevu umetnost života" u modernoj, stambenoj četvrti. Iako je deklarisan na 4 zvezdice, ocena mu je znatno viša na popularnim turističkim informativnim portalima, pa spada u superiorne hotele (*sumirane recenzije na Google: 4,5**; *Tripadvisor: 4,7*; *Booking: 9,0*). Hotel, između ostalog, nudi elegantne sobe sa besplatnim internetom, kontinentalni doručak za goste, i 24-satnu recepciju sa ljubaznim osobljem; izuzetno je čist i uredan, ima toplu domaćinsku atmosferu, kao i odličnu pristupačnost gradskom prevozu (u neposrednoj blizini su metro stanica Dupleix, i autobuski terminal u Champ de Mars), što osigurava dobru povezanost sa top atrakcijama.

Slika 10. – Hotel La Marquis by Inwood, u srcu Pariza, blizu Ajfela

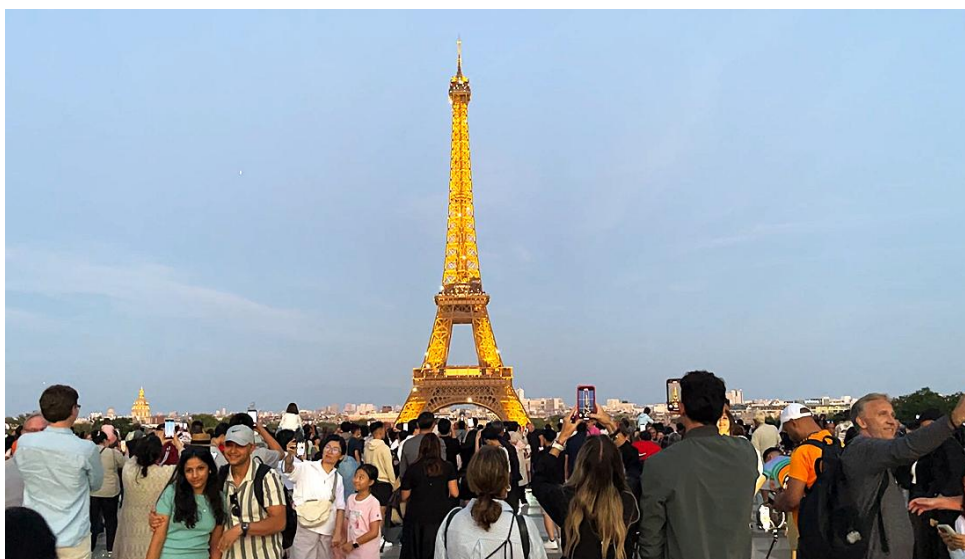
Ukoliko ste dospeli u popodnevним часовима na destinaciju Pariz, što je slučaj s korišćenjem niskobudžetnih letova (npr. RyanAir), s kojima slećete na prilično udaljen aerodrom od Pariza (npr. Beauvais-Tillé/ BVA, oko 2 sata vožnje od centra), računate da nećete imati mnogo slobodnog vremena za obilazak taj dan, pa je to idealna prilika za upoznavanje „moje okoline“. Shodno tome, dobra opcija je opuštajuća šetnja na prikazanom profilu – prosti itinerer (sl.12), uz mogućnost kombiniranih aktivnosti: objedovanje u nekom od brojnih ugostiteljskih objekata, odmor u nepreglednim parkovima, edukacija u muzejima, ili foto sesija na Trocadero-ovom platou, koji pruža ikoničan pogled na toranj.

Slika 11. – Prosti linearni pešački itinerer: hotel (Le Marquis by Inwood)- Eiffel (toranj)- Pont du Iena (most)- Plaze du Trocadero (plato)- hotel, upoznavanje moje okoline

Eiffelov toranj je prepoznat po svom ikoničnom statusu i reprezentaciji inovativne francuske arhitektonske i industrijske moći, simbolizirajući univerzalne izložbe 19. veka i pariški moderni urbani razvoj. Iako je ključni spot ovog većeg lokaliteta, nominiran je za pojedinačni status WHS liste, jer predstavlja nacionalni istorijski spomenik i ključni radio-špijunski toranj od kovanog željeza, visok preko

300 metara. Dobio je ime po inženjeru Gustavu Ajfelu (projektovanje i gradnja, 1887-1889), lokalno je nazvan "Železnička dama", a izgrađen je kao centralni dio Svetske izložbe 1889. godine i kao krunisanje stogodišnjice Francuske revolucije. Oblik tornja podseća na slovo „A“, inspirisan po istinskoj ljubavi njegovog projektanta (*Adrienne Bourgès* bila je ugledna zaručnica inženjera G. Eiffela, ali su brak sprečili njeni roditelji, podcenivši njegov društveni status za njihovu kćer).

Slika 12. – Eiffelov toranj (pogled s platoa Trocadero, sumrak), najikoničnija znamenitost Pariza sa oko 7 miliona posetilaca godišnje

Trocadero je kulna turistička tačka i znameniti kulturno-istorijski pejzaž, koji se sastoji od trga, platoa s terasama i vojnim spomenicima, palate (Palais de Chaillot), vrtova i Varšavske fontane, i muzeja (Muzej čoveka i Nacionalni muzej mora). Čuven je po svom spektakularnom pogledu na Eiffelov toranj preko reke Sene (najbolji foto-spot). Ovaj popločani otvoreni prostor je nastao povodom Svetske izložbe 1878. godine i nazvan je po bici kod Trocadéra (1823). Trocadéro kombinira klasičnu parišku arhitekturu s daškom modernosti. Veličanstveni pogledi i prostrana okolina stvaraju atmosferu elegancije i spokoja. Noću se područje transformiše kada se upali Eiffelov toranj, dodajući mestu magičnu atmosferu. Trocadero nudi širok spektar iskustava koja ga čine idealnim mestom za posetioce, bilo da potražuju panoramsko uživanje, umetničke sadržaje (koncerte), ili kulturu i istoriju; skupa sa Eiffelovim tornjem predstavlja prominentnu ambijentalnu celinu Pariza.

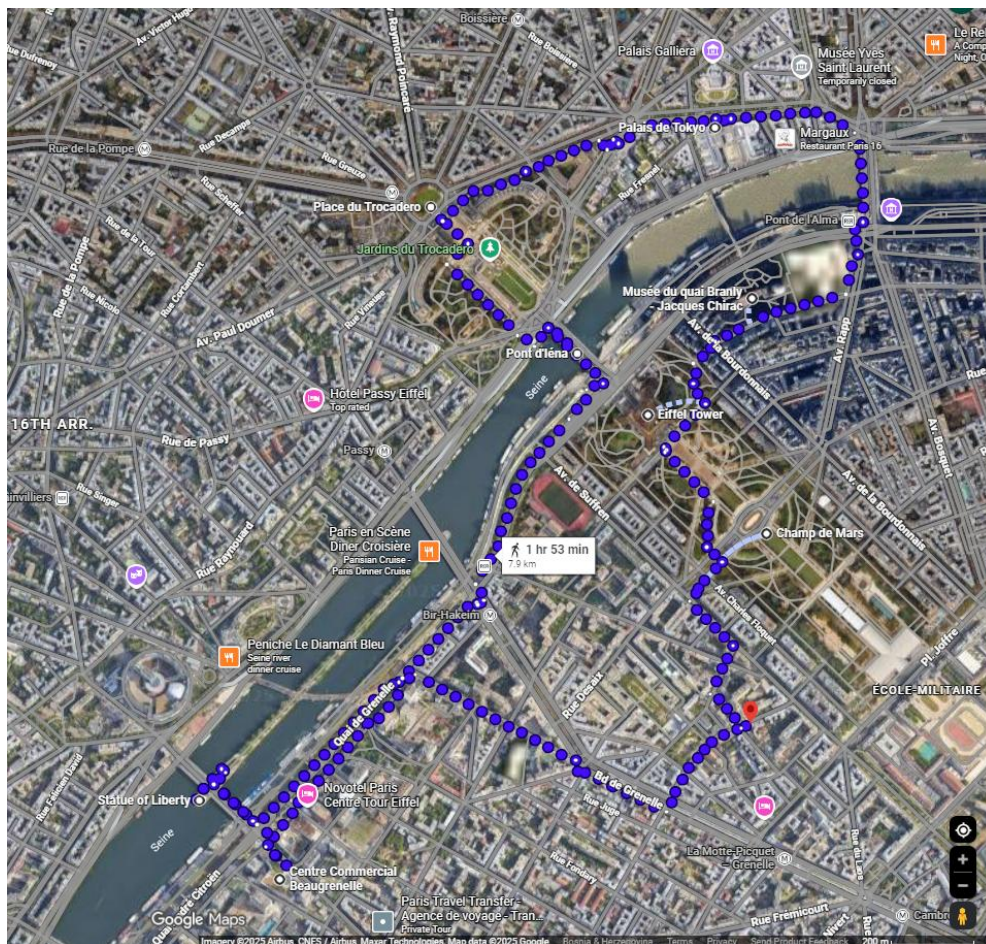

Slika 13. – Trocadero plato s muzejom i muzičkim performansom uživo

Pont d'Iena je znameniti most preko reke Sene u Parizu, koji spaja Eiffelov toranj na levoj obali sa trgom Trocadero na desnoj obali. Sagradio ga je Napoleon I u spomen na svoju odlučujuću pobjedu nad pruskim snagama u bici kod Jene-Auerstedta (1806). Izgradnja je započela nakon pobjede, povezujući Vojnu školu (Champ de Mars) s Trocadérom, te je dobio ime u čast ove carske pobjede. Elegantni kameni most s pet lukova, carskim orlovima i skulpturama ratnika, predstavlja važan monument slavne pariške arhitekture. Osim što nudi ikonični pogled na Eiffelov toranj, i sam je poznato mesto za fotografisanje s Eiffelovog tornja.

Slika 14. – Pont d'Iena, znameniti most na reci Seni – na putu ka Trocaderu

Slika 15. – Kompleksniji – kružni pešački itinerer: hotel (Le Marquis by Inwood)- Eiffel (toranj)- Pont du Iena (most)- Plaze du Trocadero (plato)- hotel, šira okolina

Zavisno od vremenske raspoloživosti i individualnog stanja pojedinca (zdravlje i kondicija), prvog dana obilaska Pariza, u okviru programa upoznavanja moje okoline (iz zadane perspektive), moguće je planirati i druge sadržaje, uključujući posete muzejima (npr. Žak Širak i Palais de Tokyo), krstarenje Senom, foto sesiju na mestu gde je nastradala britanska princeza Diana (Pont du Alma, most/tunel), gde se nalazi trg nazvan po njoj i pozlaćeni spomenik plamena slobode (3,5 m) kao replike plamena baklje s američkog Kipa slobode u prirodnoj veličini, ili poziranje pred francuskom replikom američkog Kipa slobode, kao i šoping u jednom od najvećih pariških trgovačkih centara (Beaugrenelle).

Slika 16. – Kip slobode u Parizu, simbol francusko-američkog prijateljstva

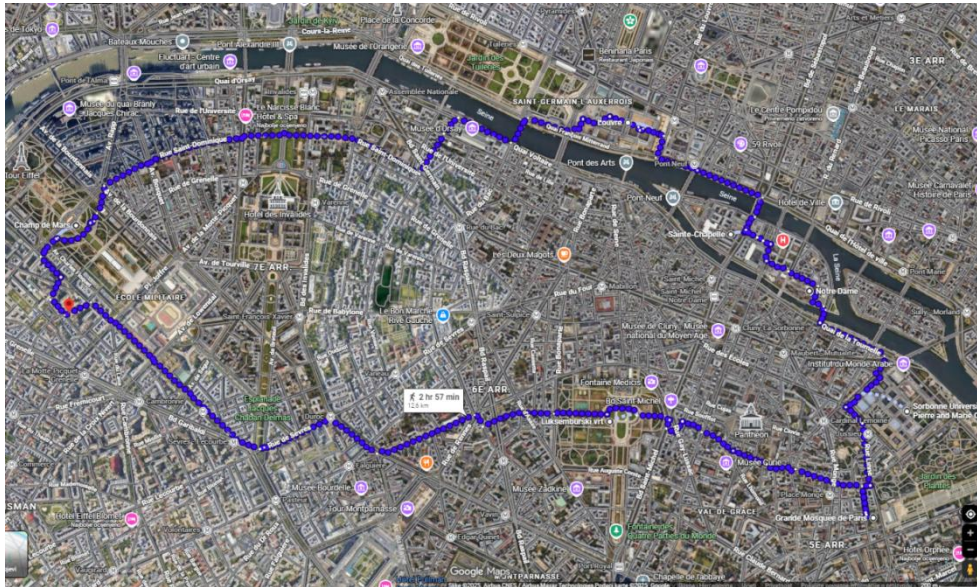
II DAN: Obilazak Pariza za individualne turiste – upoznavanje kulturne jezgre

Drugi dan u Parizu moguće je planirati uz korišćenje javnog gradskog prevoza po puno povoljnijoj ceni u odnosu na neki drugi prevoz (taxi ili rent-a-car), uvažavajući čari površinske umesto podzemne vožnje, radije autobusom nego metroom i sl. U odnosu na egzemplarni hotel (Le Marquis by Inwood), najbliži „autobuski terminal“ koji povezuje ovo područje sa istorijsko-kulturnom jezgrom Pariza, lociran je kod *Champ de Mars* (golema javna zelena površina smeštena između Eiffelovog tornja na severozapadu i École Militaire na jugoistoku). Ime parka aludira na činjenicu da su travnjaci ovde nekada služili kao poligoni za vežbe i marširanje francuske vojske, a osim što pogoduje „zelenoj vežbi“, u njegovoj neposrednoj blizini se nalazi gradski prevoz kojim se ostvaruje veza sa top atrakcijama u gradu.

Ciljane atrakcije su one koje poznajemo kao ključna obilježja svetskog imidža Pariza, kao i kroz svetsku književnu literaturu koju smo proučavali u školi poput francuskog gotičkog romana „Zvonar Bogorodičine crkve“ autora Viktora Hugo (1831). Aktivnosti poput šetnje, razgledanja grada i degustacija francuskih ili italijanskih lokalnih specijaliteta u Latinskoj četvrti, zatim obilazak top svetskog muzeja (Luvr) i upoznavanje impozantne francuske kulture, poseta čuvenoj katedrali (Notrdam), te opuštajuća rekreacija krajem dana u senatorskom parku s impresivnom hortikulurom (Luksemburg), osnovni je pravac ili potez nešto kompleksnijeg itinerera (sl.18), uz povratni transfer do hotela sa gradskim prevozom.

Za kondicione spremnije turiste radoznalog duha, na kružnom pešačkom itinereru (sl.18), osim izdvojenih atrakcija, moguće je posetiti i druge muzeje kao što je npr. popularni muzej Orsej, ili detaljnije istražiti Latinski okrug, uključujući svetske obrazovne i kulturne centre poput Univerziteta Sorbone i Arapskog svetskog instituta,

sakralne objekte poput pariškog Panteona, ili impozantni muslimanski verski objekat kao što je Velika džamija u Parizu.

Slika 17. – Kružni pešački itinerer: hotel (Le Marquis by Inwood)- Champ du Mars- Louvre (i Tuileries)- St. Chapel- Notrdam- Latin sq.- Jardin Luxemburg- hotel

Muzej Louvre je nacionalni umetnički muzej u Parizu s galerijama koje objedinjuju preko 35.000 dela, i najveći je muzej u svetu, kako po površini koju zaprema s ogromnim izložbenim prostorom na preko 70.000 m², tako i po broju poseta koje iznose oko 9-10 miliona godišnje, odnosno oko 25-30 hiljada posetilaca dnevno. Smešten je na desnoj obali Sene i dom je nekim od najkanonskih dela zapadne umetnosti, uključujući Mona Lisu, Milosku Veneru i Krilatu pobedu. Nalazi se u kraljevskoj palati Louvre, sagrađenoj za vreme Filipa II (12-13.v.), dok ikonična staklena piramida iz 1980-ih godina, u centralnom- *Napoleonovom* dvorištu muzeja, modernizuje ambijent i označava ulaz u fascinantno putovanje kroz vekove umetnosti i kulture. Muzej predstavlja mešavinu arhitektonskih stilova uključujući francusku renesansu, barokni klasicizam, i Napoleonov eklektični stil (*Drugo francusko carstvo, 1852-1870*), koji spaja elemente renesanse, baroka i neogotike (simetrična pročelja, visoki prozori, istaknuti venci s nosačima, quoini i centralni paviljoni), skupa sa I.M. Peijevom kontrastnom modernom Staklenom piramidom, što kulminira izrazito veličanstvenim i elegantnim kompleksom, koji uz sve to ima i podzemne sadržaje poput trgovine i ugostiteljstva.

Slika 18. – Muzej Louvre, najpopularniji i najveći muzej na svetu

Vrtovi Tuileries (28 ha), omeđeni su rekam Senom i odvajaju Muzej Louvre od Place de la Concorde, a uz cvetne staze poseduju brojne skulpture poznatih francuskih vajara. Uredili su ih kraljevski vrtlari još za vladavine Luja XIII (17.v.) i Luja XV (18.v.). Ovo područje ima važnu ulogu u olimpijskoj prošlosti jer je bilo domaćin turnira u maču na Igrama 1900. godine, gde su prvi put dodeljene tri medalje različitih boja, čime je inspirisan princip tri medalje za tri najbolja takmičara u pojedinoj disciplini.

Notre-Dame „Gospa Pariška“ je divovska srednjovekovna katolička katedrala na ostrvu Île de la Cité, posvećena Devici Mariji. Reprezentativan je primer francuske gotičke arhitekture (12.v.) s tornjevima visokim preko 100 m, i među najvećim i najpoznatijim crkvenim građevinama na svetu; prostire se na preko 6000 m² s optimalnim kapacitetom prijema od 9000 ljudi. Naturalizam njenih skulptura i vitraža u kontrastu je s ranijom romaničkom arhitekturom, jer je gotički stil davao prioritet svetlu i visini (masivni prozori, potporni stubovi) radi božanske rasvete i naturalizma, dok se romanika fokusirala na čvrste zidove i manje prozore radi snage, stvarajući tamnije, prizemne prostore. Notre Dame služi kao kartografski i geodetski marker jer je početna tačka (0 km) za merenje udaljenosti između Pariza i ostatka zemlje; bronzana ploča na tlu ispred katedrale navodi da je to „nulta tačka francuskih koridora“, ideja datira iz 1769., a Luj XV ju je uspostavio za centralnu tačku francuskih premera.

Slika 19. – Katedrala Notre Dame je najposećeniji spomenik u zapadnoj Evropi s rekordnim posetama od preko 11 miliona (2024) na re-otvaranju nakon požara (2019)

Sainte-Chapelle je kraljevska kapela u gotičkom stilu, unutar srednjovekovne Palais de la Cité, rezidencije francuskih kraljeva do 14. veka, na ostrvu Île de la Cité na reci Seine u Parizu. Smatra se jednim od najviših dostignuća rayonnantskog razdoblja gotičke arhitekture, s vitražima iz 13. veka koji prikazuju preko 1000 biblijskih scena (od Postanka do Uskrsnuća) u 15 visokih panela, unutar svoje dvoetažne strukture dizajnirane za smeštaj Hristovih relikvija, s gornjom kapelom za kraljevsku porodicu, i donjom za osoblje. Ključne osobine uključuju zamršene ukrase, visoke stropove, žive boje stakla, rozetu Apokalipse iz 15. veka i njenu ulogu kao kraljevskog relikvijara, pa danas služi kao jedna od glavnih pariških atrakcija, muzej i mesto za koncerte klasične muzike.

Slika 20. – Saint Chapelle, kraljevski muzej u Parizu

Latinska četvrt, na levoj obali Sene, jedna je od najstarijih četvrti u Parizu, a ime nosi po latinskom jeziku, koji se u srednjem veku učio u mnogim školama na tom području. Poznata je po vibrantnoj atmosferi i brojnim ugostiteljskim i kulturnim objektima, uključujući univerzitetske centre, muzeje, rimske ostake i spomenike, fontane i prekrasne vrtove, te heterogene verske objekte. Među najpoznatijim atrakcijama u ovome kvartu su: čuveni francuski Univerzitet Sorbonne, srednjovekovni muzej/ Musée de Cluny, pariški Panteon/ sekularni mauzolej po uzoru na rimski, fontana Medici, botanički vrt Jardin des Plantes, i Velika džamija/ Grande Mosquée de Paris- mermerna džamija sa smaragdnom vrtovima.

Luksemburški vrt/ Jardin Luxemburg (25 ha), kojim upravlja francuski Senat, slovi za najlepši vrt Evrope sa preko 6 miliona posetilaca godišnje. Čuven je po nepreglednim engleskim vrtovima s 3000 stabala različitih vrsta, 5000 m² cvetnog vrta, voćnjak s više od 500 starih sorti krušaka i jabuka, zbirka izuzetnih orhideja, 102 statue i spomenika, uključujući poznatu fontanu Medici, te 4500 „senatorskih“ mesta. Senat je posvećen prenošenju svoje bogate 400-godišnje istorije biljne i arhitektonske baštine, pa nudi kurseve hortikulture i školu pčelarstva. Kao mesto kulture, tokom cele godine ugošćuje izložbe u svojoj oranžeriji, na rešetkama i u paviljonu Davioud.

Slika 21. – Senatorski vrtovi Luksemburg

III DAN: Obilazak Pariza za individualne turiste – upoznavanje prominentnog centra

Treći dan u Parizu ponovo šetamo od hotela do *Champ du Mars* radi transfera do veličanstvenog mosta Aleksandra III, upečatljivo bus stajalište u blizini hotela Invalida, mada u osnovi maksimiziramo pešačke rute uz poštedu energije za obilaske. Prelaskom preko mosta, nailazimo na Veliku palatu i galeriju sa uglavnom slobodnim ulazom, pa je njen obilazak neizostavan i isplati se zbog impresivnog enterijera i impozantnih umetničkih dela. Dalje planiramo šetnju prominentnom avenijom *Champ Elysee* i posetu popularnoj robnoj kući *Galleries Lafayette*, a nakon šopinga šetamo do *Arc du Triumph* (čuvena pariška kapija pobede), odakle koristimo prevoz metroom nazad do hotela, ili se prosto vratimo na neku od autobuskih stanica u blizini avenije (terminal *Rond Pt. Champs Elysees*). Ovaj itinerer je uglavnom linearnog tipa, iako ga vodimo kao pešački, moguće se poslužiti olakšicama uz javni prevoz onako kako je označeno na profilu.

Slika 23. – Istorijski hotel Invalida sa ogromnom javnom rekreativnom zelenom površinom Esplanade des Invalides, koja ga povezuje s prominentnim mostom Pont Alexandre III

Most Aleksandra III je francuski spomenik (proglašen 1975. godine) zbog istorijske, lokacijske i arhitektonske važnosti (remek-delo ere Belle Époque, čudo inženjerstva i raskošne umetnosti). Otvoren je povodom Svetske izložbe (1900), i predstavlja najekstravagantniji lučni most preko Sene, koji povezuje Champs-Élysées sa šetalištem invalida/ Esplanade des Invalides. Na četiri kraja mosta su ogromni piloni visoki 17 m okrunjeni pozlaćenim bronzanim skulpturama krilatih konja (Pegaza), koji simboliziraju slavnu umetnost, nauku, trgovinu i industriju. S mosta se vide Eiffelov toranj i Seina, kao i oba muzeja Grand i Petit Palais, što ga čini popularnim mestom za šetnju i slikanje.

Slika 24. – Most Alexandre III je tzv. „muzej bez zidova“ sagrađen u arhitektonskom stilu Beaux-Arts, kojeg karakteriše veličanstveni razmer i klasični uticaj, skupa sa raskošnom secesijskom ornamentikom (svetiljke, kipovi i zamršeni detalji)

Galleries nationales du Grand Palais služi kao dom za glavne umetničke izložbe i kulturne događaje, koje programira Réunion des musées nationaux et du Grand Palais des Champs-Élysées, u čijoj fokusnoj politici stoje promocija jednakosti i raznolikosti, smanjenje ekološkog otiska, podrška lokalnoj privredi i podsticanje uključenosti. Projekat njegove obnove (2021-2025), certificiran kao Visoka ekološka kvaliteta (HQE), omogućio je smanjenje od 4 tone CO₂ u 2024. godini, što odražava napore uložene u kombiniranje ekološke odgovornosti s očuvanjem baštine.

Slika 25. – *Grand Palais* je muzejski kompleks posvećen održivoj i pristupačnoj kulturi

Avenija Champs-Élysées (dužina: 1,9 km, širina: 70 m) je najprominentnija ulica u centru ili srcu Pariza, koja se proteže između Place de la Concorde (istok) i Place Charles de Gaulle (zapad, Arc de Triumph). Predstavlja spoj kraljevskog urbanističkog planiranja iz 17. veka i klasične Haussmannove pariške arhitekture 19. veka, razvijajući se u moderni izlog luksuzne trgovine sa savremenim umecima poput redizajniranog dvorišta Apple Storea, a u 21. veku prolazi kroz urbanu zelenu transformaciju sa smanjenim uticajem vozila i naglaskom na pešačko iskustvo. Poznata je po pozorištima, kafićima i luksuznim radnjama; kao simbol biciklističke utrke Tour de France; i po godišnjoj vojnoj paradi povodom Dana republike.

Slika 26. – Avenija Champs Elysees spaja monumentalni urbani dizajn s promjenjivim komercijalnim potrebama, sprovodeći tranziciju prema održivijem urbanom pejzažu

Galleries Lafayette (2019) je savremena robna kuća locirana u aveniji Champs-Élysées, za razliku od tradicionalne robne kuće *Galleries Lafayette* u bulevaru Haussmann, koja je sagrađena krajem 19. i početkom 20. veka. Prostire se na 6.500 m² na 4 sprata, i nudi odabrani izbor luksuznih i savremenih brendova. Dizajnirana je u stilu Art Deco po konceptu koji uključuje minimalistički interijer s naglašenim otvorenim prostorima i prirodnim svetlom.

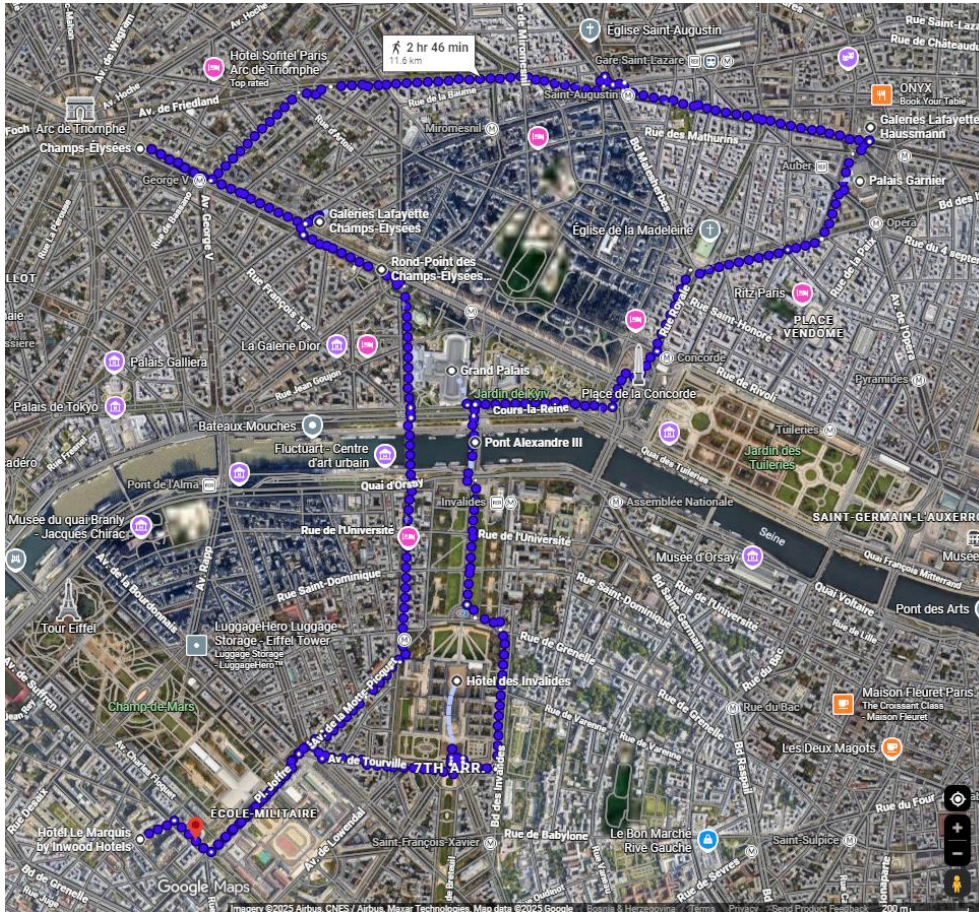
Slika 27. – Robna kuća *Galleries Lafayette Champs Elysees* objedinjuje maloprodajne trgovine i događaje poput modne revije, radionica ljepote ili lansiranja proizvoda, što je čini dinamičnim sajtom posete s iskustvom „modernog luksuza“

Slavoluk ili *kapija pobjede Arc de Triomphe* jedan je od najpoznatijih spomenika u Parizu, na zapadnom kraju Champs-Élysées u središtu Place Charles de Gaulle (ranije poznatom kao Place de l'Étoile). Projektovani su ga inženjeri Thérèse Chalgrin i Raymond, kao luk s jednostavnim otvorom, po uzoru na drevne rimske lukove poput Titusovog (1.v. n.e.) ili St. Denisovog (4.v. n.e.). Iako se uvelike oslanja na njih zbog monumentalne veličine, čistih linija i simetrije, prilagođen je francuskim patriotskim reljefima i natpisima kako bi veličali Napoleonove vojne pobjede (19. v.), pa predstavlja grandiozan primer neoklasične arhitekture.

Slika 28. – Čuveni pariški slavoluk *Arc du Triumph* na zapadnom ulazu u grad

Moguće je planirati i nešto kompleksniji kružni itinerer, pa uključiti obilazak trga Place de la Concorde, doma opere Palais Garnier, i robne kuće Galeries Lafayette Haussmann.

Slika 29. –Kružni pešački itinerer: hotel (Le Marquis by Inwood)- Champ de Mars (bus)- Hotel des Invalides- Pt. Alexander III- Grand Palais- Plaze de la Concorde- Palais Garnier (Opera)- Galeries Lafayette Hausman- Arc de Triomphe- Av. Champs Elysees (G. Lafayette)- Rond Pt. Champs Elysees (bus)- hotel

Place de la Concorde u Parizu (Trg harmonije) najveći je pariški javni trg, smešten u podnožju Champs-Élysées, poznat po monumentalnom Luksorskom obelisku, velikim fontanama i ulazi u Francuskoj revoluciji kao mesto javnih pogubljenja, uključujući i pogubljenje kralja Luja XVI (kasnije preimenovan u spomenik mira).

Palais Garnier (ili Opéra Garnier) je pariška operna i baletna kuća (19.v.), remek-delo arhitekture Drugog carstva koje je dizajnirao Charles Garnier, poznata po raskošnom enterijeru, velikom stubištu i povezanosti s Fantomom iz opere.

Galleries Lafayette Haussmann (1912) je najikoničnija pariška robna kuća, poznata po zapanjujućoj secesijskoj arhitekturi (naročito vitražnoj kupoli), velikom izboru francuske/međunarodne mode, gurmanskim ugostiteljskim objektima i krovnoj terasi s panoramskim pogledom na grad, što je čini glavnom destinacijom za šoping, kulturu i razgledavanje na bulevaru Haussmann. Poznata je po luksuznim brendovima, personaliziranoj kupovini i vibrantnoj/ živopisnoj atmosferi.

Slika 30. – Tradicionalna robna kuća Galeries Lafayette Haussmann privlači milione ljudi radi veličanstvene elegancije, vrhunskog šopinga i klasičnog pariškog iskustva

Миле Сајчић*

У ЗЕМЉИ ДОН КИХОТА – ТУРИСТИЧКА ПОНУДА ПОКРАЈИНЕ КАСТИЉА-ЛА МАНЋА

Кастиља-Ла Манча²² (шп. Castilla-La Mancha) једна је од седамнаест аутономних покрајина Краљевине Шпаније и смештена је у самом срцу Пиринејског полуострва. То је земља равница, ветрењача и древних градова, али и место где се преплићу историја, традиција и модерни туризам. Позната је као завичај Сервантесовог јунака Алонса Кихана, односно велеумног племића дон Кихота, јунака који је својом борбом против ветрењача постао симбол шпанског духа. Иако није толико позната туристима као Каталонија и Андалузија или Балеарска и Канарска острва, ова регија представља прави драгуљ за све оне који желе да открију суштину традиционалне Шпаније.

Слика 1. – Географски положај Кастиље-Ла Манће

* msajchich@gmail.com

²² Назив овог топонима у складу је са транскрипцијом и адаптацијом имена из шпанског језика.

Кастиља-Ла Манња налази се у средишњем делу Шпаније и заузима простор од око 79.000 km², што је чини трећом по величини аутономном покрајином. На североистоку граничи се покрајинама Мадрид и Арагонија, на истоку Валенсијом и Мурсијом, на југу Андалузијом, а на западу Екстремадуром и Кастиљом и Леоном.

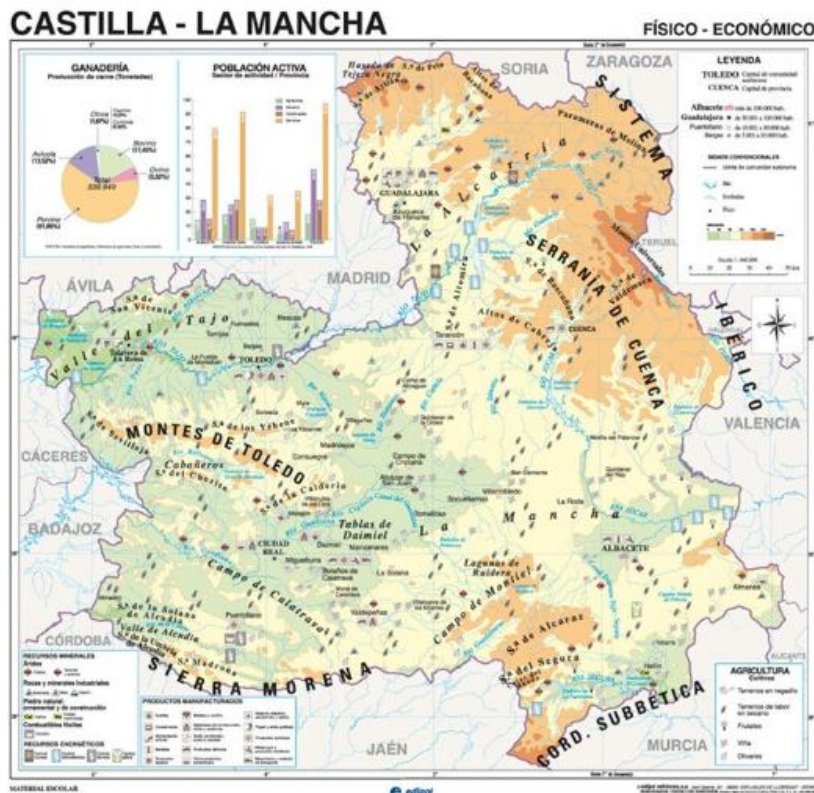
Кастиља-Ла Манња је аутономна покрајина у оквиру Краљевине Шпаније, што значи да има сопствену владу и парламент, са надлежностима у области културе, образовања, пољопривреде и туризма. Подељена је на пет провинција: Толедо, Албасете, Сиудад Реал, Куенка и Гвадалахара. Главни град је Толедо.

Физичке особености

Физичко-географски, Кастиља- Ла Манња доминантно је равничарска област. Средишњи део чини велика равница Ла Манње, која се пружа између две планинске зоне – *Иберијских планина* на североистоку и *Сијера Морене* на југу. Кроз регион протиче једна од најдужих шпанских река – Тахо, која пролази кроз Толедо и наставља ка Португалу, где се улива у Атлантски океан. Поред Таха, значајне су и реке Гвадијана и Хукар, које напајају плодне равнице и омогућавају развој пољопривреде. Клима је углавном континентална са врелим летима и хладним зимама. Просечна надморска висина износи око 700 m, што је последица положаја на великој централној висоравни – мезети. Током године има мало падавина и много сушних дана, што објашњава зашто у многим деловима доминирају полупустињски пејзажи. Упркос томе, регион има неколико природних паркова од изузетног значаја, као што су Национални парк Таблас де Даимијел и Природни парк Алкала дел Хукар. Ови предели представљају уточиште бројним птицама и ретким биљним врстама.

Слика 2. – Пејзаж Кастиља-Ла Манње

Слика 3. – Физичко-географски приказ Кастиље-Ла Манче

Туристичка понуда у Кастиљи-Ла Манчи Толедо

Толедо је историјски и административни центар Кастиље-Ла Манче. Смештен је на обали реке Тахо, на брду које доминира околином. У средњем веку је био престоница Шпаније и симбол суживота хришћана, муслимана и Јевреја, због чега је добио надимак *La ciudad de las tres culturas* (Град трију култура).

Стари град Толедо налази се на листи Унеско светске баштине и представља један од најбоље очуваних историјских центара у Европи. Најзначајније знаменитости су катедрала Свете Марије, краљевска тврђава Алказар, синагога Ел Трансито, монашки комплекс Сан Хуан де лос Рејес и мост Сан Мартин. Посебно место заузима уметност Ел Грека, сликара грчког порекла који је живео у Толеду и својим делима прославио овај град.

Слика 4. – Катедрала у Толеду

Толедо је и важно туристичко средиште са бројним музејима, занатским радионицама, продавницама сабљи и ножева (традиционалног оружја Толедо) и гастрономским специјалитетима, као што су марципан и јела од јагњетине. Сваке године град посећују милиони туриста из целог света.

Слике 5. и 6. – Алказар – средњовековни краљевски двораци и мост Свети Мартин изнад реке Тахо

Куенка

Куенка је један од најживописнијих градова Шпаније, смештена између две реке, Хукар и Уекар у планинском делу региона. Позната је по својим необичним грађевинама, тзв. *Casas colgadas* („куће које висе”) изграђеним на литицама које се уздижу изнад кањона.

Историјски центар Куенке такође је под заштитом Унеска, а посетиоце привлачи својим уским улицама, старим мостовима и архитектуром из доба ренесансе и готике. Посебно место заузима катедрала Наше Госпе од Милости, прве готичке катедрале изграђене у Шпанији, као и Музеј апстрактне уметности, смештен управо у „кућама које висе”.

Слике 7. и 8. – Куенка и Катедрала Наше госпе од Милости

Осим културних вредности, околина Куенке нуди бројне природне атракције. Најпознатија је тзв. *Ciudad encantada* („зачарани град”), природни парк у коме ветар и вода стварају невероватне стенске облике. Ово место је једна од најпознатијих природних дестинација у унутрашњости Шпаније. Куенка је данас миран, али веома посећен град, идеалан за културни и еколошки туризам.

Албасете

Албасете је највећи град Кастиље-Ла Манће по броју становника и један од најмодернијих градова Шпаније у унутрашњости. Налази се у плодном пољопривредном подручју југоисточног дела региона, што му је омогућило економски развој и индустријализацију.

Иако нема толико историјских споменика као Толедо или Куенка, Албасете је познат по својој живој културној сцени, сајмовима и гастрономији. Најпознатији догађај је традиционални сајам који се одржава сваког септембра и

привлачи десетине хиљада посетилаца. Град је такође познат по производњи ножева и сечива, што представља вековну занатску традицију.

Слика 9. – Катедрала у Албасетеу

Музеј ножева једна је од најзанимљивијих туристичких атракција. Од културних споменика издвајају се катедрала Светог Јована Крститеља, парк Абелардо Санћес, као и модерни булевари са кафићима, позориштима и продавницама. Албасете се све више развија као конгресни и гастрономски центар региона.

Слика 10. – Музеј ножева у Албасетеу

Сијудад Реал

Сијудад Реал што би у преводу значило „краљевски град” лежи у самом срцу Ла Манће и представља типичан пример равничарског града. Основан у средњем веку, град је вековима био важан центар трговине и пољопривреде. Данас је административно и економско средиште своје провинције. У његовој близини налази се неколико изузетних природних локалитета: Национални парк Таблас де Даимијел, који представља јединствен екосистем мочвара и станиште многобројним птицама и парк Кабањерос, који се често назива „шпанска Африка” због свог биодиверзитета.

Слике 11. и 12. – Катедрала и Фестивал вина у Сијудад Реалу

Туристичка понуда града обухвата и културне догађаје, као што су фестивали вина и традиционалне светковине. У самом граду посетиоци могу да виде катедралу Свете Марије од Прада, старе зидине и неколико музеја посвећених историји Ла Манће и Сервантесовом делу. Захваљујући железничкој вези са Мадридом, Сијудад Реал постао је важна полазна тачка за туристе који обилазе путеве Дон Кихота.

Гвадалахара

Гвадалахара се налази у североисточном делу провинције и најближа је Мадриду. Њена историја потиче из римског и арапског доба, а име града потиче од арапског израза Wad-al-Hayara, што значи „река камења”. Најзначајнији споменици су Палата војводе од Инфантада, једно од најлепших ренесансних здања у Шпанији, затим црква Свети Генезије (шп. San Ginés), кула Алвара Фањеса (леонског племића и војсковође за време владавине краља Алфонса VI од Леона и Кастиље, који је постао скоро независни владар Толеда под краљицом Ураком) и бројни манастири.

Слика 13. – Национални парк Кабањерос

Град има и модерни део, са универзитетом, индустријским зонама и развијеним спортским туризмом. Захваљујући близини престонице, Гвадалахара је популарна као излетничка дестинација за становнике Мадрида који желе да проведу викенд у природи. У околини града налазе се бројна мала села са традиционалним кућама од камена и креча, као и природни парк Алто Тахо, један од највећих у Шпанији, познат по кањонима и пешачким стазама.

Слике 14. и 15. – Палата војводе од Инфантада и црква Светог Геназија

Сваки од пет градова Кастиље-Ла Манће има свој идентитет и посебну улогу у туристичкој понуди региона. Толедо привлачи љубитеље историје и

уметности, Куенка својом архитектуром и природом, Сијудад Реал миром равница и природом националних паркова, Албасете савременим лицем Ла Манће, а Гвадалахара прошлошћу и садашњошћу у динамичном окружењу. Заједно, они чине мрежу градова који осликавају прави дух шпанске унутрашњости – земље Дон Кихота, гостопримства, традиције и лепоте.

Слике 16. и 17. – Поглед на Алто Тахо и улаз у кулу Алвар Фањез